

STJEPAN MUSULIN

POLJACI U GUNDULIĆEVU »OSMANU«

U V O D

O Gunduliću i njegovu književnom radu napisano je do 1945. godine preko sto i šezdeset rasprava i prinosa, a među njima se gotovo polovica tiče samog »Osmana«. Prema tome se o tom pjesniku i njegovu najvećem djelu pisalo više nego o ikom piscu i produktu stare naše književnosti. Koliko je samo znanja, truda i vremena potrošeno na »formalno pitanje« o kompoziciji i cjelovitosti »Osmana«!

Pa ipak to djelo krije u sebi još i danas neriješena i nedovoljno osvijetljena pitanja, a ima s njime u svezi i krivo postavljene zadatke. Dolazilo je to odatle, što su se u proučavanju »Osmana« redovno više primjenjivala spoljašnja mjerila, nego što se nastojalo ući u duh toga epa i u njegove osnove.

Filolog je postavljao hipotezu o postanku »Osmana« prema teorijama o postanku Ilijade, estetik je proučavajući kompoziciju djela vidio samo strane uzore, te je ono izlazilo na kraju kao manje ili više uspjele nasljedovanje tuđih ugleda. Nije se uvijek dovoljna pažnja obraćala onom, što sam pjesnik govori u svojoj pjesmi, i onom, što ona sadržava sama po sebi. Zato kraj svega pisanja najviše čitano djelo dubrovačke književnosti nije još sasvim proučeno. Tako se o najvećem uzoru starih, a i novijih naših književnika, o najnacionalnijoj našoj poemi staroga doba, nakon podrug stoljeća, otkako se o njoj piše, kroz decenije vuku pogrešni sudovi u osnovnim i pojedinačnim pitanjima.

Gundulićevi su sugrađani shvatili i razumjeli »Osmana«. Visoko su cijenili i osjećali njegovu aktualnost, dubinu i poeziju. Čitali su ga više nego ikog književni rad onoga vremena, prepisivali, umnožavali (zna se za nekih sedamdeset rukopisa toga epa) i slavili su Gundulića kao najvećega svoga pjesnika. Ali oni su također dobro uočili, da je tendencija toga djela opasna za Republiku, bar dok je Dubrovnik morao da računa s pogibelju sa strane najbližega i najmoćnijega susjeda i »zaštitnika« Dubrovačke republike — turskog sultana i Porte.

Borba protiv Turaka, poraz njihov i slava pobjednika, sloboda Dubrovnika i oslobođenje Južnih Slavena, to su glavne misli u »Osmanu«. Koliko su one izlazile iz tadašnjega općeg mišljenja, koliko su one imale historijsku osnovu i političko značenje, toliko

je pjesnik »Osmana« bio bliži svojoj sredini, Dubrovniku i Dubrovčanima, toliko je dublje unio i šire obuhvatio u svoj spjev događaje, misli i težnje svojih suvremenika.

Uzeo sam za svoj zadatak da prikazem u ovoj studiji, koliko je Gundulić poznavao poljsku historiju i kako je kao pjesnik dao u »Osmanu« poljski historijski materijal.

Oni, koji su pisali o »Osmanu«, redovno su isticali Gundulićevo dobro poznavanje turske historije i turskih prilika. Naprotiv o poljskim historijskim elementima u »Osmanu« davani su obično pogrešni i pre nagli sudovi. Jensen je na pr. u velikoj svojoj monografiji o Gunduliću i »Osmanu« 1900. g. rekao: »Übrigens sind die polnischen Kenntnisse des Gundulić recht verworren und oberflächlich.« Makowej 1904. g. kao da kaže opet to, ali drukčije: »In der türkischen Geschichte war der Dichter viel besser bewandert«, jer i on ističe: »Ungleichmässigkeiten in den Gundulićschen Kenntnissen der polnischen und türkischen Verhältnisse«. Rešetar je još 1934. g. u predgovoru novom poljskom prijevodu »Osmana« odsjekao: »Sasvim je nehistorijski način prikazivanja bitke kod Hoćima, što se lako razumije, ako se uzme na um, da činjenice, o kojima se radilo, nisu bile poznate u Dubrovniku.« A malo dalje tvrdio je on: »Može se uzeti sasvim sigurno, da (Gundulić) nije poznavao starija poljska historijska djela ni suvremene književne produkte, kojima je bio predmet bitka kod Hoćima, povijest Vladislava i Koreckoga.«

Iako je o poljskim historijskim elementima odavna pisano u studijama o »Osmanu«, ponajviše su se u njima, osim u Markovićevu radu, ili proučavale ili dodirivale samo pojedine partije. Tako je Makowej skupio napose materijal o Korevskom (Koreckom). Toga se predmeta ranije dotakao sumarno Brandt, a na taj je način prikazao i Vladislavljevu ulogu u »Osmanu« i u historiji. O historijskoj strani »Osmana« postojale su nepovezane i kratke bilješke u komentarima uz to djelo, tako na pr. nekritične Volantić-Markovićeve napomene u dubrovačkom izdanju 1826. g. i kritične Brozove bilješke u izdanju 1887. g. Najbolji je dosad Körblerov komentar u Matićinu izdanju 1919. g., ali i tu se nađe netočnih historijskih pojedinosti.

Gundulićev je »Osman« vrlo opsežan ep (preko 10.000 stihova), kratak historijskih događaja, ličnosti i pojedinosti iz starije i tadašnje historije, pa treba da poznaje tadašnju evropsku povijest i odnose između Turske carevine i evropskih država onaj, tko hoće da dublje uđe u to veliko pjesničko djelo (Jensen). U prvom redu to vrijedi za tadašnje odnose između Poljske i Turske.

Historik Smičiklas, pozivajući se na Poljaka Rzażewskog (Żonżewskog), smatrao je Gundulića za odličnog poznavaooca poljske historije. Na Rzażewskog se pozivao i Franjo Marković u svojoj »Estetičkoj ocjeni Gundulićeva Osmana«. On je u odjelitom poglavlju opširno razložio, kako stoji »Osman« prema povijesti i temeljito je pobio Pavićevu tvrdnju, da se Gundulić u prvom i u posljednjih pet

pjevanja uglavnom držao historije, a u drugom pjevanju do tri-naestog da je radio sasvim protivno, te da u njima »nema baš ni truna historijske istine«.

Pavić je tvrdokorno i u svojoj posljednjoj raspravi »Postanje Gundulićeva »Osmana« (1913.) vidio u tim pjevanjima »pustu romantiku«, a za njim su se više ili manje povodili i noviji literarni historici ne obazirući se dovoljno na Markovićeve rezultate. Marković je, doduše, za svoje poređenje »Osmana« s historijom rekao da je to samo »privremeni historički komentar Osmanide« (t. j. »Osmana«). On je, istina, upotrebio za taj »komentar« od poljskih izvora samo Historiju Morawskog i tri pjesnička djela (S. Twardowskoga »Legacya Krzysztofa Zbaraskiego w roku 1621« II. izd. 1633; A. Lipskoga »Wojna Chocimska, poemat bohatyjski« u 10 pjevanja, izdan oko 1670, i I. Krasickoga »Chocim«, ep u 12 pjevanja iz XVIII. vijeka). Danas se, dakako, nakon istraživanja poljskih historika (Tretiaka, Śliwińskog), nakon novijih proučavanja »Osmana« (na pr. Jense-novih, Makowejevih, Körblerovih) može dati preglednija, cjelovitija i punija slika onih lica i događaja, koje je opjevao Gundulić. Pa ipak imaju Markovićeva istraživanja i njegovi naučni rezultati vrijednost za svakoga onog istraživača, koji hoće išta da pridonesе poznavanju, razumijevanju i ocjenjivanju »Osmana«. Najzad i Rus Roman Brandt dao je točan opći sud o tom pitanju riječima: »U samom Osmanu pokazuje se dobro poznavanje istorije Poljske i Turske«.

Htio bih ovdje da u preglednoj cjelini prikažem i dokažem, kako je Gundulić dobro poznao suvremene poljske prilike, kako je znao i pjesnički preradujući unio u svoj ep glavne i potrebne momente iz starije poljske povijesti, najzad kako je bio dobro obaviješten o suvremenim događajima u Poljskoj. Htio bih da ovim radom u okviru teme utvrdim, koliko je Gundulić i njegov »Osman« bio povezan sa suvremenim životom, koliko je to djelo izraz svoga vremena i kako je ono bezbrojem niti protkano stvarnošću svoga doba. Htio bih unekoliko da ispravim krive poglede i sudove o »Osmanu«. U njemu se mnogo toga smatralo i još i sad smatra ili imitacijom stranih uzora, ili idealiziranom pjesmom, ili retorikom i manirom. Ali dublji pogled u »Osmana« otkriva, da je osnova tom djelu u zbilji i stvarnosti, da je Gundulić opjevao češće, nego se misli, istinite događaje, da je izrazio tadašnje opće mišljenje, da je dao na svoj način realne likove, značajne crte i stvarni život onoga doba.

Drugo je pitanje, koje prelazi okvir ove radnje, kakve je izvore imao naš pjesnik za historijsku stranu svog »Osmana« i kako ih je upotrebio. Jedno se može pouzdano reći, da je Gundulić mogao imati takvih izvora; kako za epizodu o Korevskom — a ona čini uglavnom prvi dio ove moje rasprave, tako o Hoćimskoj bici — drugom dijelu njezinu, najzad o starijoj poljskoj povijesti i o događajima poslije Hoćimske vojne — to je ovdje treći dio. Za sve te partije mogao je Gundulić naći i štampanih izvora, i to ne samo na poljskom jeziku, nego i na latinskom, a za neke i na talijanskom, španjolskom i na

jezicima drugih evropskih naroda. A da je pismeno i usmeno mnogo toga doznao i mogao doznati, utvrđeno je proučavanjem dubrovačkog arhiva, u kome su postojala pisma i izvještaji dubrovačkih poslanika iz Carigrada i pouzdanika iz balkanskih gradova. O tome je vrijedne podatke dao Đ. Körbler još 1914. g., ali se i on poveo za ustaljenim sudovima o Gundulićevu poznavanju poljskih prilika rekavši: »Da je Gundulić prilike u Poljskoj poznao slabije od prilika u Turskoj, razložio je već Jensen«. Da li je tako, treba da pokaže ova rasprava.

I.

TURSKO-POLJSKI ODNOSI U XVI. VIJEKU I NA POČETKU XVII. VIJEKA — UZROCI HOĆIMSKOG RATA

»A i kletva hoće teška,
a i tako suđeno je,
da turačka kruna i leška
u vječnomu miru stoje«,

kaže Ali-paša poljskom kralju (»Osman« XI. pjev. 569—572).¹ Tako je uglavnom i bilo od Jagjelovih vremena do kraja XV. vijeka, kad se poljski kralj Albert zaratio s Turcima, kojima je vladao Bajazit II. (1481—1512). Gundulić je znao za taj rat, jer sultan Osman (XX, 219 i 220) spominje pobunjenim Turcima, koji ga vode u tamnicu i u smrt, svoje slavne pretke i među njima cara Bajazita ovim riječima:

»i ko i ja na Poljaka
neizmernu vojsku odpravi«.

S tom će historijskom činjenicom biti u svezi i Ali-pašino dokazivanje (XI, 577—580), (da ne treba rata među Turcima i Poljacima):

»Tomu bi mi svjedočile
kosti od vojska svakom stranom,
ke su se ovdje jur sledile
pod vizijerom Balabanom.«

Broz je u bilješci uz te stihove nagađao, da je pjesnik tu možda mislio Bali-bega, turskog namjesnika u Silistriji, koji je u proljeće 1497. g. navalio na Poljsku, poharao je i odveo 100.000 roblja. Iste godine u jesen skupo je platio svoju ponovnu navalu na Poljsku: ljuta ga je zima primorala, da krene natrag. Od Dnjestra do Dunava sve je bilo posuto leševima Turaka. Jedne noći da je poginulo već blizu Dunava do 10.000 Turaka. Izgubio je Bali-beg dvije trećine svoje vojske i 100.000 konja.²

U XVI. vijeku vladali su među Poljskom i Osmanlijskim carstvom, osim manjih sukoba i pljačkaških naleta na granici i blizu nje, dosta dobri odnosi. S jedne strane nastojali su Poljaci, najviše iz straha od Tatara i Moskve, da se održe ugovori s Turčinom. S druge strane sultan nije želio, da se i Poljaci nađu u protivuturskom savezu evropskih vladara.³ Koliko je Sulejmanu mudra i konsekvantna politika prema Poljskoj davala slobodne ruke u Ugarskoj, toliko je ona podržavala mir prema Poljskoj.⁴ Njemu je dobro dolazila i politička nesređenost, i rastrovane prilike, i vječne vjerske razmirice u Poljskoj. Vladari i narodi tih dviju država dobro su osjećali koristi mira, pa su zato često, a redovno pri stupanju novog sultana ili kralja na prijesto, obnavljali stare, stoljetne ugovore i svaki bi put, kad je narušen mir, slali jedni drugima poslanika, da se ispričaju ili da ublaže povrijeđenog susjeda.

U XVII. vijeku promijenije se prilike. Mir je sve češće narušavan, odnosi su se sve više zapletali, često tako, da su se obje strane laćale oružja. Bila su tomu tri glavna uzroka: neprestani napadaji Tatara, turskih vazala, na poljske krajeve, miješanje poljskih kraljeva, vođa i velikaša u moldavske poslove i napadaji Kozaka na turske zemlje.⁵

Tatari su bili pod vrhovnom vlašću carigradskog sultana, te su na njegov mig, a često i bez turskog naređenja, poput bujice provaljivali u nesretne krajeve južne Poljske. Odavna se osjećala potreba, da se tomu neprijatelju postavi nekakva brana. Dolijetao je on kao vihor, palio, ubijao i robio, pa opet nestajao u stepama, gdje ga nijedna vojska nije mogla stići. Teško su podnosili to zlo oni, koji su mu bili na udaru. A poljska vlada činila je najčešće i najviše to, da je tatarskom kanu slala novčane i druge darove, t. zv. »upominki«, da ga bar na neko vrijeme odvрати od pljačkaških pohoda u poljske krajeve.

Takvu tatarsku provalu živo opisuje i Gundulić (IV, 457—468):

»Gdi obnoći, ne osvānu;
bez pristanka, bez umora
plijeni obtjećuć svaku stranu
i od polja i od gora.
Sva podoljska zemlja i ruska,
ku požeže i porobi,
Tatarinu bješe uska.
dokli njega jači dobi.
Vojevoda kioviski ga,
pan Zamoski, s plijenom stiže
i učini, da opet riga
u svōj krvi sve, što diže.«

Pjesnik tu govori o Tatarima, koji su doista sudjelovali u Hoćimskom ratu i tada opustošili podoljske i ruske (t. j. ukrajinske) krajeve, ali se ne obazire na hronološki red događaja, kad kaže, da je Tatarima

oteo plijen pan Zamoski. Gundulić je ovdje svakako mislio Tomasza Zamoyskog (Tomu Zamojskog, 1594—1638), koji se 1612. i 1618. hrabro borio protiv Tatara, a 1619. je postao kijevski vojvoda.⁶ Više će o njemu biti govora u III. dijelu ove rasprave. Ovakvo pjesničko spajanje događaja iz različnog vremena nalazi se i inače u »Osmanu«.

Najzgodniji način, kako bi se poljske zemlje mogle očuvati od tatarske opasnosti, bio je, da se učvrsti Moldavija i da se od nje načini kao neki bedem Poljske tako, da se u njoj uredi stalna vojska pod poljskim vodstvom. To nije nikada ostvareno. Poljska je odvajkada imala u Moldaviji svojih interesa, ali njeni vladari nisu nikad pogadali pravi čas, da se koriste povoljnom prilikom i da ondje učvrste svoju vlast. Najzad se u početku XVII. v. tamo potpuno utvrdila turska vlast. Ta je pokrajina svojim teritorijalnim položajem i trgovačkim odnosima oduvijek bila u vezi s Poljskom, pa su se njeni vladari odavna utjecali zaštititi Poljske države, ali im je neodlučnost i slabost poljskih kraljeva malokad na vrijeme pomogla. Pritisnuti od Turaka, tražili su moldavski »hospodari« pomoć od susjednih moćnih poljskih velikaša, pa bi je često i dobili, no obično su takve ekspedicije skupo stale one, koji bi ih pokrenuli.

Tako bijaše do izbora Stjepana Batora za poljskoga kralja (1576—1586). I za njegove vlade nisu se popravile prilike u Moldaviji, premda se on iskreno zauzimao za narode napadnute od Turaka i za njihov u obranu. On je ipak morao naoko da bude zahvalan sultanu, jer je s njegovom pomoću i njegovim utjecajem bio izabran za kralja. Sultan ga je štaviše smatrao za svoga vazala, pa mu je u tom tonu znao pisati i listove. Posljedica takvog odnosa bila je, da je sultan poslije njegove smrti prijetio sabljom, ako Poljaci ne izaberu vladara po njegovoj volji.⁷

Za vlade Zigmunda III. Vaze pojačao se poljski utjecaj na Moldaviju, jer je ondje vojvoda Jan Zamoyski, otac naprijed pomenutog Tome, udario temelj poljskom protektoratu. Tu podigoše Poljaci na prijesto kuću Mohila,⁸ ali se ni ta porodica ne održa dugo. Kako je bilo i drugih pretendenata na moldavsko prijestolje, koji su dobivali pomoć Porte, morao se poslije smrti poljskog šććenika Jeremije Mohile (1608) njegov sin Konstantin obratiti za pomoć protiv Turaka svojim rođacima moćnim poljskim velikašima u Ukrajini Potockim, Wiśniowieckim (Višnjovjeckim) i »knjazu« Samuelu Koreckom. Oni uđu s vojskom u Moldaviju, ali ih Turci krvavo potuku, te i sam vođa te ekspedicije Stefan Potocki dopade ropstva (1612).⁹ Premda su takvi napadaji dražili Turke, ipak to još nije bio dovoljan uzrok, da se Porta svom silom baci na Poljsku. Takav rat konačno prouzrokovalaše navale kozačke, koje su Turcima bile ono, što Poljacima tatarski pohodi.

Kako su Kozaci živjeli u južnim krajevima Poljske države, koji su već od XV. vijeka bili izvrgnuti neprestanim tatarskim napadajima, morali su uvijek da budu pod oružjem. Tako od njih, i zbog teritorijalnog položaja njihove zemlje i zbog neprestanog ratovanja

i bojeva s Tatarima, postadoše stalni, pustolovni i slijepo hrabri borci. Bili su oni strah i trepet i Tatarima i Turcima, ali ipak nisu mogli da jednom zauvijek suzbiju Tatаре i da ih odvrate od provala u Ukrajinu i Poljsku.

Naprotiv, Kozaci su svojim bojnim podvizima izazivali neprijatelje i obično uzrokovali nesreću poljskim zemljama. U svojoj samovolji oni ne samo što nisu slušali kraljeva naređenja, da ne haraju turske pokrajine, nego često — nezadovoljni, jer im se nije plaćala pogodena plaća ili s kojega drugog razloga — navaljivahu baš kao Tatari i na poljske krajeve. Tako je i za Zigmundova vladanja nekoliko puta dolazilo do otvorenih sukoba između kraljeve vojske i Kozaka. Tu bi oni obično izvukli kraći kraj, ali se i potom nisu držali ni svojih obećanja ni nametnutih im obveza.

Živjeli su oni na močvarnim i neprolaznim obalama rijeke Dnjepra, ali glavna njihova središta i nepristupna skrovišta, u koja nije mogao nitko doći bez njihova znanja i odobrenja, bili su mnogobrojni trskom i šašem zarasli otočići u samoj rijeci (»porogi«). Tu su se oni skupljali na vijećanja, tu su spremali i sakrivali plijen, tu bi začas izgradili lake čamce, na kojima se obično po nekoliko tisuća momaka (»molodci«) poput munje spuštalo niz Dnjepar u Crno more i na njegove obale. Jao onome mjestu, gdje bi oni banuli; ni Tatari ga ne bi gore oplijenili. Uzalud je sultan slao za njima svoje galije; njih obično nitko nije mogao stići. A bili su tako smioni, da su sami navaljivali i na tursko ratno brodogradilište, pa su i u takvim bojevima više puta izvojevali pobjede. Desilo se, dakako, da su i oni nastradali, te bi ne samo izgubili ugrabljeni plijen, nego se od osamdeset ili stotinu čamaca vraćalo kući dvadeset. Ali njih ni takvi porazi nisu odvratili od novih pothvata.

Kozačke navale na turske krajeve učestale naročito na kraju XVI. vijeka.¹⁰ Tako su 1589. g. spalili nekoliko mjesta na sjevernoj obali Crnog mora, 1593. g. udarili na Bjelgorod, a 1594. na Očakov. God. 1606. navalije na Varnu i zaplijeniše tamo deset natovarenih galija, 1613. poharaše dvaput neka mjesta na Krimu. Ali najslavnija njihova pomorska ekspedicija pada u 1614. godinu. Dok su se dotle držali samo sjevernih i bližih obala Crnog mora, preploviše te godine na svojim šajkama čitavo to more od sjevera na jug i udariše kao grom iz vedra neba na Sinopu u Maloj Aziji.¹¹ Taj bogati i divni grad, nazvan »mjestom ljubavnika«, postade plijen Kozaka i požara.¹² Tada počinjenu štetu procijeniše Turci na desetke milijuna. Iako Kozaci nisu sretno prošli na povratku, osvanuše oni opet 1615. g. nedaleko od Carigrada, tako da je sultan Ahmet, koji je upravo tada ondje bio u lovu, mogao da vidi dim od požara, što ga oni potpališe.

Redovne posljedice takvih kozačkih navala bijahu: sultanova zapovijed Tatarima, da se osvete na poljskim krajevima, prijetnje ratom, spremanje na rat. Ali sultan bi se obično dao ublažiti od poljskih poslanika obećanjima i darovima, jer Turci tada nisu željeli rata u Evropi: imali su u to vrijeme pune ruke posla u Perziji.

Junačka četovanja Kozaka protiv Tatara i Turaka bila su u ono doba općenito poznata, te je za njih dobro znao i Gundulić. On ne šteti u »Osmanu« hvale govoreći o Kozacima. U XI. pjevanju (433—436) oni su mu »izbrani vitezovi, neprijateljski strah u boju, vihiri, gromovi i trjeskovi«, štaviše on zna i za jedan njihov napadaj na Varnu, jer kaže (III, 241—244):

»A Kozaci, srnuć hrli
starijih šteta u zamjenu,
požegli su i potrli,
pače smakli Varno u plijenu.«¹³

Pjesnik je tu navalu spojio s Hoćimskim ratom ujedinivši i ovdje, kao što je često radio, događaje iz različitog vremena. U X. pj. (165—172) obraća se pjesnik Vladislavu:

»Utoliko i ti odpravi
vojevodu sajdačkoga,
da na moru razbije plavi
neprijatelja silna tvoga.
On s Kozacim, od kih sada
glava je stavljen, u dobiti
do samoga Carigrada
lasno sve će poplijeniti.«

O kozačkom vojvodi u Hoćimskom ratu bit će još govora u II. odsjeku.¹⁴ Indirektna je reminiscencija na kozačke bojeve i u XII. pj. (st. 253 i 254), gdje Gundulić priča, kako je Rizvan-paša, tadašnji ačermanski namjesnik, sa kćerkom pao Kozacima u ruke (»kad-ga-za roba silni Kozaci uhitše«), ali mu je Korevski darovao slobodu. U XVIII. pj. (st. 113 i 114) kaže pjesnik, da još i sad, poslije Hoćimskog rata (t. j. 1622. g.), Kozaci kolju »od turskijeh cvijet mladića«. Iako je to hiperbolički rečeno, potvrđuje historija, da su poslije bune u Carigradu, zbog nove tatarske provale, Kozaci uznemirili Crno more, zaplijenili nekoliko turskih lađa i banuli opet pred Carigrad.¹⁵ Gundulić izrijeком navodi kozačka četovanja kao uzrok Hoćimskom ratu, jer meće sultanu Osmanu, kad ga vode na smrt (XX, 137—140), u usta ove riječi:

»Ne za mene, neg da osvetim
od kozačkih moj puk šteta,
vojsku protiv Lehom kletim
ja prednjega digoh ljeta.«

Zanimljivo je poređenje između toga, što pjesnički i pohvalno govori o Kozacima Gundulić, i kroničarskoga kazivanja Ivana Tomka Mrnavića u njegovoj nazovi-tragediji »Osmanšćici«, koja je izašla 1631. u Rimu.¹⁶

U to vrijeme dođe do novih smutnja u Moldaviji. Poljski plemići Korecki i Wiśniowiecki nisu mogli da zaborave svoj poraz (1612. g.), pa se stadoše, pomagani od Kozaka, opet miješati u moldavske poslove. Porta nije mogla da to dalje trpi, te posla Skender-pašu, da odbije Mohilne zetove, koji su na svoju ruku zagospodarili u »hospodarstvu« (Moldaviji). Skender-pašu posluži sreća, i on pobijedi Poljake. Samuel Korecki, njegova žena, njena majka sa dva sina i pet stotina Kozaka padoše u tursko ropstvo (1616).¹⁷ O tom će događaju još biti govora, jer se tiče istaknutih lica u »Osmanu« Korevskoga i njegove vjerenice (žene) Krunoslave. I protiv Kozaka poslano je tursko brodogradilište, ali ga oni pobijediše, i to im dade opet poticaj za nov »izlet« na more.

Najgore prođe Poljska: zbog tih bojeva opet napadoše Tatari Ukrajinu, Volin i Podolje.¹⁸ Uzalud je poljski poslanik kod Porte nastojao oko mira. Skender-paša se nije micao od poljskih granica, te je hetman Żółkiewski (Żukijevski) morao da budno pazi na njega. Budući da su obje države vodile u to vrijeme na drugim stranama ratove, dođe do mira u Buši uz vrlo nepovoljne uvjete za Poljake.¹⁹ Moradoše pored ostalog obećati, da će obuzdati Kozake (Turci su to isto obećali za Tatare) i odreći se miješanja u moldavske poslove.²⁰

Potom se hetman okrene na Kozake, jer je njihova samovolja bila već svima dozlogrdila. Pođe mu za rukom da i tu stvar uredi mirnim putem, jer je Zaporožcima bio tada hetman slavni Petar Konašević Sahajdačni, koji ih je poslije vodio i u Hoćimskoj vojsci. Ali Kozaci nisu mnogo marili za Konaševičeva obećanja Żółkiewskom i, dok ga nije bilo među njima, otploviše (1618) zaradi plijena čak pod Carigrad.²¹ To izazva još iste godine dva tatarska napadaja na Poljsku. Porta je još bila zapletena u rat s Perzijom, no ipak se stala pripravljaliti i za rat s Poljskom.

Činilo se, da je rat neminovan, kad je te godine poslije smrti sultana Ahmeta njegova brata, idiota Mustafu, ubrzo zamijenio na prijestolju Ahmetov sin, četrnaestogodišnji Osman. Bio je to mladić neiskusan, pun ambicije i tvrdoglavosti, koji je sanjao o Sulejmanovoj slavi i naročito mrzio na Kozake.²² Godina 1619. prođe još dosta mirno, jer se našao posrednik među sultanom i Poljacima, novi moldavski gospodar Gašpar Gracijani (Gratiani), koji je dobro vidio, kakva mu pogibao prijeti, ako dođe do rata. Kozake je tada obuzdavao Żółkiewski, a Tatarima su za umirenje poslani darovi (»upominki«).

Potkraj 1619. g. dođe konačno do mira između Turske i Perzije, te je Porta napokon imala nevezane ruke. Novi veliki vezir Ali-paša dobio je tu čast lukavošću, ulagivanjem i darovima, pa je sultana, ugadajući njegovoj taštini i slavohlepnosti, nagovarao na rat s Poljskom.²³ Na kraju 1619. već je mladi car, uza sve odvratanje ostalih savjetnika, donio odluku, da će sam povesti vojsku na Poljake.

Međutim je Zigmund dopustio, ako i ne javno, Lisovcima (t. j. lakoj poljskoj konjici), da pođu u pomoć njemačkom caru Ferdinandu protiv turskog štićenika Betlena Gabora, erdeljskog vojvode. Taj je zato tužio Poljake sultanu tvrdeći, da su oni sklopili savez sa carem i Španijom, kako bi satrli vjeru Muhamedovu. Kad je napokon Betlen saznajući, da je jedno njegovo pismo uhvatio Gracijani i poslao ga Poljacima, optužio Gracijanija Porti kao poljskoga saveznika, bijaše rat konačno odlučan i neizbježiv.

Dokaz tomu bio je, što je poljski poslanik Otwinowski 1620. g. na Porti vrlo rdavo primljen; i veliki mu je vezir javno prijetio ratom, »da će do godine sam car glavom krenuti na Poljsku, a još ove godine da će pred sobom poslati Skender-pašu i tatarskog sultana«. ²⁴ Poljski bi poslanik bio i gore prošao, jer su baš za njegova boravka provalili Kozaci pod sam Carigrad, da nije odmah odande tajno pobjegao. Međutim otploviše oni pod Varnu, oplijeniše je i popališe (u kolovozu 1620). ²⁵ Ne može se sasvim sigurno reći, koji je kozački napadaj na Varnu mislio Gundulić ono u III. pjevanju. Vjerojatno ovaj od 1620., jer se dogodio upravo prije Hoćimskog rata, te se može smatrati kao posljednji povod ratu. Potvrđuju to donekle i stihovi 245. i 246., u kojima pjesnik kaže: »Nove raspe stara grada mimohodeć paša žali«, što znači, da se grad još nije bio podigao one godine, kad je Gundulić fingirao Ali-pašin put u Poljsku, to jest 1622. g.

Poslije te kozačke navale na Varnu stade se oko Skender-paše na Dnjestr u brzo skupljati vojska. U najtežem položaju nađe se Gracijani. ²⁶ Njegovo je šurovanje s Poljskom bilo poznato Porti, zato je skinut s prijestolja i pozvan u Carigrad, da se opravda. ²⁷ Gracijani je bio načisto, što ga tamo čeka, pa se ne odazva tom pozivu, nego stade kupiti vojsku i sve češće pozivati Zólkiewskoga, ²⁸ da provali u Moldaviju, obećavajući mu 25.000 pomoćne vojske.

I velik; je hetman skupljao vojsku, ali je sabrao jedva desetak tisuća momaka, te je s tim brojem trebalo da se odupre neprijatelju, koji je s Tatarima imao oko 60.000 ljudi, a po nekima čak preko 100.000. Pouzdavajući se u Gracijanijevu pomoć, prijeđe ipak u početku rujna Dnjestar. ²⁹ Kad su Moldavci, što su se bili skupili oko Gracijanija, doznali, kako je poljska vojska malobrojna, stadoše ga listom napuštati, pa se jedni sakriše u šume, a drugi prebjegoše neprijatelju. I Gracijani se već spremao da potraži spas u bijegu, ali na odlučan pismeni poziv Zólkiewskoga ipak dođe u poljski tabor sa 600 svojih bojara. ³⁰ Premda je hetman bio razočaran i slabo se pouzdavao u Gracijanijeva obećavanja, da će se razbjegli Moldavci još vratiti, krene ipak s vojskom u Moldaviju protiv neprijatelja te se čvrsto utabori na Cecorskom polju nedaleko od Jaša.

Neprijatelj još nije bio stigao, no hetman se morao boriti s nepokornošću svojih vojnika i nepovjerenjem nekih viših vođa, koji su mu bili lični protivnici. Među drugima isticao se u tome i knez Samuel Korecki. Kad se najzad pojavio Skender-paša sa svojom

vojskom i odmah prvoga, a još više drugoga dana zadao Poljacima teške udarce, poveća se broj nezadovoljnika.³¹ Gracijani počne opet snovati o bijegu i pridobije za to neke poljske vođe, a među njima i Koreckog. Noću izmaknu oni sa svojim odjelima tajno iz tabora, ali im pothvat ne pođe za rukom, jer ih stigoše Tataři i strašno pobiše. U taboru nastade velik nered i uzbuna, te su Żółkiewski i Koniecpolski jedva mogli da do jutra smire vojsku, kojoj je broj pao već na 5000. Gracijani izmače sretno preko Pruta, ali ga na daljem bijegu zbog blaga ubiše njegovi ljudi.³² Kneza Koreckog zanjela je riječna struja natrag u tabor,³³ i tu se još usudio predbacivati hetmanu, da je on kriv svemu zlu.³⁴

Tada pokuša hetman da pregovara s Turcima, ali pregovore osujeti tatarski vođa Kantemir Mirza, koji o njima ne htjede ni da čuje. Nato odluče Poljaci, da se u četverougaonom pokretnom taboru, načinjenom od kola, u kojima su bili vojnici i topovi, a u sredini ranjenici i prtljaga, počnu povlačiti put domovine. Iz dana u dan morali su oni odbijati juriše neprijateljske, morali su se boriti s gladom, žeđom, žegom, jer su neprijatelji sve unaokolo palili, ali vojska izdrža još šest dana. Bojevi danju, marševi noću uništavahu vojnike, tako da su neki padali u ludiće, pa ipak blizu 2.500 ljudi dopre na dvije milje daleko od Dnjestra. Dotle je vladao red, momčad se borila mečuvenom hrabrošću. Ali tu poče vojska najednom da mrmlija zbog kojekakvih prijetnja, stega stade popuštati, dok neki ne dograbiše konje, raskidoše bedem od kola i jurnuše prema Dnjestru. Tad nastane sveopći metež i otimanje. Navališe Tataři, prodriješe u tabor, posjekoše i zarobiše skoro sve. Jedva tisuću Poljaka vrati se poslije toga poraza u domovinu. Veliki hetman starina Żółkiewski pogibe boreći se do kraja junački, jer ne htjede da se vrati kući bez vojske. Koniecpolski i drugi odličnici, među njima i Samuel Korecki, koji je bio jedan od prvih na bijegu,³⁵ dopadoše ropstva. »Kao široka rijeka razli se tatarska sila preko polja Malorusije paleći i satirući sve ognjem i mačem.« To bješe predigra Hoćimskog boja.

Gunduliću su bili poznati okršaji i bojevi turski s Vlasima, Moldavcima, Kozacima i Poljacima. Njegov Osman tužeći se (u I. pjev.) na mekoputnost svojih vojnika sjeća se starih, u bojevima otvrdlih ratnika, koji su (st. 157—160) »jezdec mrazno Podunavje« imali snijeg za postelju, a stijenje za uzglavlje. U III. pjevanju (289—294) spominje pjesnik bogdanskog (t. j. moldavskog) vojvodu Stjepana, koji se kod Čelija odvratio caru.³⁶

Ali Gundulić zna i neke potankosti o boju Poljaka, koji su pod Korevskim došli u pomoć Bogdancima protiv Turaka. Tome junaku Korevskom i njegovoj vjerenici (t. j. ženi) Krunoslavi posvećeno je gotovo cijelo V. i XII. pjevanje, veliki dio VI. pjevanja, zatim neka mjesta u II. i XIII. pjevanju. Pjesnik priča o njima (u V. pj.) ovako: Bogdanski vojevoda, gospodar prostranih zemalja pri Dunavu, naučio je svoju kćerku, kojoj je majka umrla u porodu, već u ranoj

mladosti bojnoumijeću, tako da je ona postala prava junakinja. A kako bješe i veoma krasna, osvajala je svačije srce bilo ljepotom ili hrabrošću. Svojoj »bojnoj kćerci nađe otac bojna vjerenika«. Dade je zbog junaštva slavnou vojvodi Korevskom. Kad se bogdanski vojvoda odvrkao od cara i zametnuo s njime krvavi boj,

»suproć Turcim na boj teški
tad u pomoć od susjeda
i Korevski pan viteški
s oružjem se diže ureda«. (V, 129—131).

S njime htjede u boj i njegova Krunoslava, ali je vitez odvratil i podsjetil, da ona mora čuvati i štiti domovinu od kletih Turaka. I odjuri sam »u bogdanska polja ravna na krvavo bijenje« (st. 167 i 168).

»Prid poljačkom vojskom prvi
turske sile on nasrnu« (st. 173 i 174)
»i dobio bi tad zaisto...
da Bogdanci u doba isto
ne bijehu ga ostavili;
pobjegoše netjerani
nekrepći ovi nevjernici,
u planinskoj iskat strani
štit sred jama u litici« (st. 177—184).

Vitez Korevski poletje za njima, da ih zadrži i vrati u boj, ali bjegunci su bili posjekli mnoštvo drveća i nabacali ga na put, da se zaštite od potjere. Junaku se tu spotače konj, i on pade s njega u grmlje. »Tad skočiše iz zasjeda nevjernici«, a neustrašivi junak stade se mačem braniti, dok mu se on ne slomi. Brani se dalje udarajući »bočom«, ali podleže najzad mnoštvu i »dvjesti ruka« ga »uzom sveza« (st. 197—212).³⁷ Tako dopade Korevski sužanjstva.³⁸

Kad o tome dođe glas njegovoj vjerenici, poletje ona u potjeru za nevjernicima, da oslobodi dragoga, ali oni bijahu već daleko izmakli. Da se osveti izdajicama, popali Krunoslava bogdanska polja. Zatim pođe s Kraljevićem na Hoćimsku vojnu i izazva ondje samoga Osmana na mejdan, sve zato, da oslobodi svoga vjerenika. Ali cara zamijeni u tom dvoboju hrabra Sokolica, te se tako te dvije junakinje pobiše naočigled objema vojskama. Boj osta neodlučen, jer se i same vojske upustiše u borbu, i bojna vreva rastavi junakinje. Krunoslava odonda uzalud traži po Podolju svoju protivnicu, da dokrajči s njom započeti mejdan. U tom traženju sretne (na kraju V. pjev.) carskog poslanika Ali-pašu na putu u Varšoviju. Od njega dozna, da joj je vjerenik živ, ali zatvoren u strašnoj tamnici. Obrvana tugom napokon odlučil da ode, preodjevena u Ugričića, u Carigrad i da ondje pokuša mitom osloboditi Korevskoga (VI. pjev.). To joj ne pođe za rukom (u XII. pjev.), jer Rizvan-paša, komu je (u II. pjev.) povjerena

straža nad Korevskim, budno čuva zarobljenika. Štaviše on i samu Krunoslavu domami u tamnicu i zatvori je u nju (na kraju XII. pjev.).

To je kratak sadržaj najveće epizode u »Osmanu«, osnovane, kako će se i dalje vidjeti, na historijskoj podlozi. Korevski, Krunoslav i njen otac historijska su lica: Korecki, njegova žena Katarina i moldavski vojvoda Jeremija Mohila. Po historiji dao je Jeremija svoju lijepu kćer Katarinu za ženu moćnom poljsko-ukrajinskom velikašu knezu Samuelu Koreckom. Poslije Jeremijine smrti (1608) nastadoše među njegovim potomcima borbe za prijesto, u koje se umiješale s jedne strane Turci, a s druge poljski velikaši, rodaci porodice Mohila. Već je naprijed rečeno, kako je prošao 1612. g. Stefan Potocki u borbi s Turcima. Sad se povedoše za njegovim primjerom zetovi pokojnoga gospodara Korecki i Wiśniowiecki. Bilo je to 1616. godine. Koreckog je te godine služila sreća, te je više puta pobijedio Turke.³⁹ Tim je nesretnija bila za njega 1617. godina. Te godine umre njegov pašenog Wiśniowiecki, pa je rat sada morao da vodi on sam. Premda je nekoliko puta pobijedio neprijatelja, bude ipak najzad kod Jaša potučen i zarobljen. (Tako priča poljski historik XVIII. vijeka Niesecki.) Iz nekih pisama majke Koreckoga zna se, da je uz njega bila i njegova žena Katarina podnoseći s njime usred vojske i bojeva ratne tegobe.⁴⁰

Gundulićevo pričanje samo uglavnom se slaže s historijom. Niesecki (kod Makoweja) navodi dvije verzije o porazu Koreckoga kod Jaša. Po prvoj ga je tu opkolila golema turska vojska (200.000), a on je imao samo osam stotina momaka. Ipak se hrabro branio u šančevima od subote do srijede, poginulo je 40.000 pogana, i tek kad mu nestade praha, morade se junak predati paši. Po drugoj verziji Turci prevariše Koreckoga dajući mu vjeru, pa kad je otporio svoju vojsku i uza nj ostalo samo 3000, navali 60.000 Turaka, i poslije trodnevnog boja, pošto je neprijatelj topovima razvalio tabor, pade mu Korecki u ruke.

Nijedna od tih verzija ne podudara se s Gundulićevim pričanjem, jer on navodi kao uzrok porazu Koreckoga izdaju Bogdanaca. Već je Brandt⁴¹ došao na misao, da je Gundulić spojio bojne pohode Koreckoga (1616 ili 1617) i Żółkiewskoga (1620), prikazavši zajedno boj kod Jaša s bojem kod Cecore. Vjerojatno je pjesnik znao za obje bitke pa ih je na svoj način pretopio u jednu. Za boj kod Cecore mog'o bi se reći da su u njemu Moldavci prouzrokovali onako teški poraz Poljaka ostavivši Gracijanija i pobjegavši u planine.⁴² A poznato je, kako se i sam Gracijani jadno ponio, kad je noću napustio krišom poljski tabor i skrivio baš time krvavu sječu Poljaka. Liske štaviše zna, kako su u onom krvoproliću kod Dnjestra Moldavci hvatali bjegunce, da ih poslije džruče Tatarima i Turcima.⁴³

U bici kod Cecore doista nije bio vođa Korecki, nego hetman Żółkiewski. Spomenuto je naprijed, u opisu te bitke, da se tamo nije dobro ponio, pa ipak je on bio i ostao slavan: o njemu su pjevali ne

samo Poljaci i Ukrajinci, nego i strani pjesnici. A što se tiče vodstva u boju kod Cecore, morao ga je pjesnik, kad je već obje bitke pretopio u jednu, također prenijeti na jednog vođu, ako je išao za jedinstvom makar i epizodske radnje. Da je tu radnju raščlanio u dvije, morao bi ne samo opisivati dva boja, nego i dva zarobljavanja Koreckoga. A da je on dobro znao historijsku činjenicu, kako je Korecki dvaput pao u ropstvo, pokazuju stihovi 493—496. u II. pjevanju, kad Osman pojačava čuvanje zarobljenog Korevskog pa naređuje:

»A na stražu stani jedan
Korevskoga tamničara,
neka unaprijed nije vrijedan
utjecati vik s privara!«

Gundulić je prema tome znao, da je Korevski već bio jednom u turskoj tamnici, iako inače nigdje ne spominje, kako je pao u to prvo ropstvo. Navedeni stihovi potvrđuju i to, da je Gundulić mislio na drugo ropstvo Korevskoga, koje se svršilo njegovom smrću. Napokon prema tome je u XIV. ili XV. pjevanju trebalo da bude prikazana smrt Korevskoga, a vjerojatno i njegove vjerenice, kad ih je pjesnik oboje doveo u tamnicu, a ne bijeg Korevskoga spomoću Krunoslave, kako je to htio Makowej.⁴⁴

Prije nego navedemo, što zna historija o smrti Koreckoga, treba se zadržati kod njegova bijega između prvog i drugog ropstva, koji spominje pjesnik u citiranim stihovima II. pjevanja. Kad je ono Korecki bio zarobljen kod Jaša (1616. g.), odvedoše ga s ostalim zarobljenicima uz silno slavlje u Carigrad (tako priča Niesecki i po njemu Makowej). Tu se on toliko sviđio sultanu, da mu je nudio najveće časti, ako se poturči. Korecki ponosito odbije te ponude i zato ga baciše u Jedikulu, koju Gundulić opisuje na kraju XII. pjevanja. Međutim su njegovi prijatelji radili, da ga spasu iz ropstva.⁴⁵

Nesretnu njegovu ženu, koja je u ropstvu zanjela od nekog Tatarina i poslije rodila blizanice,⁴⁶ te je dugo bila predmet turskih porugljivih pjesama, iskupili su njeni rođaci, pa je i ona nastojala da spase svoga muža. Poslala mu je novaca, a kraljev peharnik Sieniawski svoga pouzdanog slugu, spomoću kojega se Korecki doista spasao i sretno pobjegao iz Carigrada.⁴⁷

Ulogu tog sluge dao je Makowej Krunoslavi uzimajući, da je nju pjesnik doveo u tamnicu, kako bi oslobodila Korevskoga. Rekao sam malo prije, da Makowejevo mišljenje pobijaju stihovi 493—496. u II. pjevanju, te da je pjesnik prikazujući drugo ropstvo Koreckoga vjerojatno mislio opjevati i smrt njihovu. Korevski je ubijen u Carigradu (1622), pa je Gundulić mogao to lakše doznati za njegovu smrt. A kad je saznao i ako je znao za taj historijski fakat, zacijelo ga je kanio i zadržati u svojoj pjesmi. Nije vjerojatno, da bi pjesnik okretao u ponovan bijeg smrt Korevskoga, za koga se u Du-

brovniku znalo zbog njegove slave, pustolovina i osobito zbog bijega iz Carigrada, i za koga se isto tako ondje moglo znati da je nanovo zarobljen i u tamnici ubijen. Gundulić je rado uzimao nepromijenjene povijesne činjenice, pojedinosti i događaje, pogotovu ako su se dali zgodno upotrebiti.⁴⁸ I Jensen je (str. 154) isticao pjesnikovo izvanredno poznavanje suvremene historije, njegovo nastojanje, da ostane vjeran historiji (str. 247), i njegovo često navođenje historijskih činjenica (str. 341).

Što je Makowej mislio, da bi se Gundulić unesavši u XIV. i XV. pjevanje smrt Korevskoga sam zapleo, jer bi tako bio narušen novougovoreni (Ali-pašin) mir s Poljacima, mislim, da tom fingiranom miru nije ni sam pjesnik davao veliko značenje. Ponajprije nije on umetnuo među uvjete mira oslobođenje Korevskoga,⁴⁹ a zatim ni faktuom miru (Zbaraskoga, 1623), prema kojemu je pjesnik opisao svoj fingirani mir u Varšovi, nije smetalo ubistvo Korevskoga, baš kao što ni u historiji nije nesretna smrt Koreckoga imala većega značenja. Najzad ne treba zaboraviti, da je pjesnik Ali-pašin put i sklapanje mira fingirao samo zato, da proslavi Vladislava i Poljake, da opiše hoćimsko bojište, Varšavu, dvor, poljsku prošlost, kraljeve i Hoćimski boj.⁵⁰

Na svome bijegu iz Carigrada u Italiju (1618), kaže Makowej, da je Korecki bio u Dubrovniku.⁵¹ Tu da je taj slavni i pustolovni junak mogao privući pažnju javnosti, pa da je već tada mogao čuti o njemu i njegovim doživljajima i Gundulić. Makowej je zaključio, da je u tome pjesnikovu saznanju zametak »Osmana«, čak je izveo i to, da je pjesnik ispjevao najprije ona pjevanja, koja rađe o Korevskom. Iznio je tako novu hipotezu, od koje bi se moglo prihvatiti samo to, da epizoda o Korevskom i Krunoslavi sadržava iz Gundulićeva vremena najstariju historijsku građu u »Osmanu«, za koju je mogao najprije doznati naš pjesnik.

Bijeg Koreckoga dogodio se 1618. godine. Iste je godine umrla kod kuće, u domovini njegova žena Katarina. Korecki je svojim povratkom izazvao veliko veselje među svojim prijateljima, ali nesreća htjede, da je već 1620., kako je naprijed prikazano, nanovo pao u ropstvo, iz koga se živ više nije vratio. Opet su ga Turci u tom drugom ropstvu nagovarali, da se poturči; on o tome nije htio ni da čuje. Kada se poslije Hoćimskog boja (1622. g.) radilo o oslobođenju zarobljenih poljskih plemića, napose Koreckoga, najviše se oko toga nastojao engleski poslanik Thomas Roe.⁵² Već su bili uglavljeni uvjeti otkupa, ali planu buna u Carigradu, u kojoj je ubijen Osman. Zapestvar sa zarobljenicima, pogotovu kad su uto Kozaci opet provalili u Crno more. S obje strane dugo se tužbe, a odnosi se još više zapletoše, pošto je veliki vezir Mere Husein, Dautov nasljednik, dao udaviti Koreckoga u tamnici misleći time ukloniti glavnu zapreku miru.⁵³ Engleski je poslanik zbog toga tražio razjašnjenje, a veliki je vezir izjavio, da je Korecki umro od kuge. Szujski naprotiv kaže, da su u to doba u divanu upravo željeli rat s Poljskom.

Makowej je našao točan opis smrti Koreckoga. Bio je on zatvoren u nekoj kuli. Iz donje tamnice dovedoše ga u gornju i tu ga htjedoše krvnici zadaviti. On se hitro izmače omči, navali na jednog od ubica, ote mu nož i, kako bješe jak, branio se te je oborio nekoliko stražara. Napokon ga izdade snaga, i dželati ga umoriše (7. lipnja 1622.).⁵⁴ Ima i verzija, da je do smrti izbičevan. U prvom opisu udara u oči velika sličnost između smrti Koreckoga i sultana Osmana. Obojica su se očajnički branili od krvnika. Mrtvo tijelo Koreckoga bačeno je s kule i poslije sahranjeno. Kasnije je otkupljeno, zaliveno smolom u vreću, doneseno u domovinu i sahranjeno u crkvi u Korecu. Tako priča historija o Koreckom. Gundulić je, kako se naprijed vidjelo, mnogo mijenjao historijske činjenice, ali je u suštini zadržao historijsku podlogu.

Drukčije je postupao s likom Katarine, žene Koreckoga. Njen život i njezine strašne doživljaje, ako je i znao više i točnije o njima, nije pjesnik mogao da upotrebi za svoj ep. Bilo je u tome suviše tragičke, te bi se historijski vjernije prikazana Krunoslava svojom tragičnošću sasvim razlikovala od ostalih ženskih lica u »Osmanu«. Pjesnikova je Krunoslava, naprotiv, romantično lice u stilu Tassovih junakinja. Iako je i to lice izgrađeno na historijskoj osnovi (ona je kćerka bogdanskog vojevode, bila je krasna, požrtvovna prema svome mužu, htjela je da ga prati i u boj, nastojala ga je spasiti iz ropstva, pošla je za njim i u tamnicu), Gundulićeva Krunoslava u pjesnikovu prikazivanju svojim se romantičnim likom i romantičnim djelima veoma udaljila od Katarine, nesretne žene Koreckoga. Marković kao da nije uočio historijske crte u Krunoslavinu liku, jer je netočno kazao: »Pjesnikova prikaza o Krunoslavi posve je različita od povjestnih podataka.« (Rad 52, 44.) Ali on je i sam pobio tu tvrdnju malo dalje rekavši: »Vidimo, da je pjesnik imao bar njeke povjestne motive za Krunoslavu.« Pogotovu se s prvom tvrdnjom ne slažu Markovićeve riječi (Rad 52, 56): »Premda je Krunoslava pretežno po uzoru Tassovih i Virgilijevih prikaza izvedena, ipak su i u njezinu crtanju upotrijebljene po njeke realne crte, dakako one krupne o njezinoj sramoti pjesnik je morao promieniti.« Prva Markovićeva tvrdnja slična je Brandtovo (str. 46): »Krunoslavina lik puki je izum pjesnikov«, a obojicu je najzad u krivom suđenju slijedio Körbler.⁵⁵

U čitavom djelovanju Gundulićeve Krunoslave nalazi se momenta, koji navode na misao, da je to romantično lice donekle i personifikacija kozačkog elementa, kao što su u prikazivanju Sokolice neke aluzije na Tatarluk.⁵⁶ Ona smiona Krunoslavina provala u Hoćimskom boju čak do carevih šatora⁵⁷ posve odgovara junačkim napadajima Kozaka na turski tabor. Ono isticanje protivništva između Krunoslave i Sokolice, pa njihovo pomaganje, Krunoslavino Kraljeviću, Sokolićino Osmanu, podsjeća na hrabre poljske pomagače — Kozake i na turske pomagače — Tatаре. Krunoslava rob polja izdajničkih Bogdanaca; nalijeće u Podolju na Ali-pašu, koji ide u Varšavu zbog mira, tjera mu strah u kosti baš kao i Kozaci, te se on

u tom strahu sklanja »u gradu Kamenici«. Krunoslava leti u sam Carigrad, da spasava dragoga, dok Sokolica ne će da bježi pred pobjedničkim Poljacima, nego štaviše provaljuje u poljske zemlje sve do Varšova.⁵⁸ Zar ne sjećaju te pustolovne junakinje, ako i jesu opjevane i sazidane po Tassovu uzoru, na neustrašive i neobuzdane kozačke i tatarske ratnike, a njihov podviz; na ubojne provale Tatara i Kozaka u protivničke zemlje?⁵⁹

Pošto je ovako utvrđeno, koliko je Gundulić znao i unio u svoje djelo prilike i bojeve prije Hoćimske vojne u svezi s Korevskim i Krunoslavom, treba u ovom odsjeku spomenuti još dva mjesta iz »Osmana«, koja se tiču Cecorskog poraza (1620. g.). U III. pjevanju (19—24) govori pjesnik o Ali-pašinu pratiocu na putu u Poljsku, nasljedniku bogdanskog vojvode Gašpara Milostića (valjada o Stjepanu Tomži), pa kaže za Gašpara da je bio iz Hrvatske.⁶⁰ Pjesnik je dakle znao za toga uzročnika cecorske pogibije.⁶¹ U IV. pjevanju (153—156) spominje i Skender-pašu (vodu turske vojske i pobjednika cecorskog), jer točno (historijski) kaže:

»Junak s družbom ponosito
na Poljake prvi isteče,
kih s Gašparom prednje lito
dio zatjera, dio posiječe.«

I ova dva mjesta pokazuju, da je Gundulić dobro poznao te historijske događaje.

II.

RATNE PRIPREME I HOĆIMSKA VOJNA

Cecorski poraz prenerazi čitavu Poljsku. Znao se, da je Skender-pašina vojska samo prethodnica goleme sile, s kojom je iduće godine (1621) htio da udari na Poljake sam sultan, jer se zakleo, da će Poljsku zbrisati s lica zemaljskog. Zato je sabrao iz tri dijela svijeta ogromne ratne sile, koje su vodili veliki vezir, deset paša, Džanibeg-Giraj, kan krimskih Tatara, i Kantemir Mirza, gospodar nogajskih Tatara. Što su Poljaci mogli očekivati, kada dođe do sukoba s čitavom turskom silom, kad im je manji dio njezin zadao tako strašan udarac? Toľiko decenija izbjegavani rat stajao je pred vratima u svoj svojoj strahoti.⁶²

U početku studenoga (1620) sastade se u Varšavi sabor, da donese potrebne odluke. Određeni su izvanredno veliki porezi i nameti, da bi se skupilo novaca u praznu državnu blagajnicu za plaću vojsci i za druge ratne potrebe. Ustanovljen je broj vojske (isprva 60.000), koja se imala ogledati s tada najvećom ratnom silom u Evropi. Kralj je, kao obično pismenim pozivima, naredio zaslužnim ratnicima, koje

je mislio uzeti za oficire, da skupe na državni trošak određeni broj vojnika. Sabor je odlučio pokrenuti stariji zardali stroj »opću mobilizaciju« (pospolite ruszenie), od čega je uvijek bilo više štete nego koristi, jer se sastojao od neredovnih i neizvježbanih vojnika i obično se počinjao skupljati tek onda, kad bi rat već bio pri kraju. Tako je bilo i ovaj put. Još su ostala dva izvora pomoći: Zaporoški kozaci i pomoćne čete stranih država.

S Kozacima je bilo teško. U mirno su ih doba neprestano napadali, okrivljivali zbog koječega, nalagali im, da spaljuju svoje čamce, nastojali da im smanje broj, a u ratno doba molili su ih za što brojniju pomoć, obećavali im koješta, da ih poslije opet gone i ugnjetavaju.⁶³ Tako iskreno priznanje poljskog historika potvrđuje, kako je politika poljskih vladara prema Kozacima bila kratkovidna. Nepovjerenje na jednoj i drugoj strani potjecalo je najviše iz razlike u vjeri. Kozaci su bili vatreni privrženici pravoslavlja, pa im je i u to vrijeme kralj morao obećati samostalnu crkvenu hijerarhiju i vjerske slobode, da se odluče pružiti pomoć. Suvremenici, tako francuski poslanik, potvrđuju, da su emisari carigradskog patrijarha bunili Kozake protiv Poljske. Sami pak Kozaci nastojali su samo oko toga, da im se zajamči slobodno ispovijedanje njihove vjere. Najbolje se to vidjelo u postupku kozočkog prvaka Petra Konaševića, koji je kao dobar pravoslavac bio gotov da dađe glavu za kralja i otadžbinu Poljsku.

Poljski izaslanici, koji su tražili pomoći u stranim državama, slabo uspiješe.⁶⁴ Papa Grgur XV. obeća i dađe novčanu pomoć, ali poslije rata. On se, istina, obratio kršćanskim vladarima pozivom, da pomognu Poljacima, ali postigao nije ništa. Uza sve Zigmundove i rodbinske i državne veze s Habzburgovcem carem Ferdinandom II. pomoći nije bilo ni s te strane. Car je i sam imao dosta posla s nepokornim Česima i Mađžarima, pa se u taj mah nije mislio zamjerati sultanu. Zato nije dao pomoćnih četa, nego je obećao, da će posredovati, kada dođe do sklapanja mira s Turcima, i da će štiti ugarske granice, da ne bi odonud Poljacima zaprijetila opasnost. Dopustio je, da se u Šleskoj skupljaju vojnici, obećao je napokon i to, da će utjecati na Moskvu i Švedsku, da ne bi u taj mah napale Poljsku, i da će nagovarati španjolskoga kralja i njemačke izbornike, da pošalju pomoć. Slabe su koristili imali Poljaci od tih obećanja. Ni od njemačkih izbornika ne dođe pomoć. Englezi su poljskog poslanika primili vrlo lijepo, kralj mu je dopustio da kupi plaćenike i obećao je, da će pet tisuća tih plaćenika dopremiti u Poljsku. I doista je nešto tih vojnika stiglo onamo, ali poslije svršetka rata. Poljski je poslanik u flandrijskoga velikog kneza izmolio nešto ratne opreme, dok su holandski staleži bili čak spremni da rade u korist — Turaka. Ni od Francuske ni od Mletaka ne dođe pomoć. Iako, začudo, španjolskom dvoru nije bio upućen naročiti poslanik, on se ipak izjavio spremnim da se zarati s Turcima, ali i to ostade samo obećanje.⁶⁵

Ovdje treba spomenuti, da je sa švedske strane i od švedskoga kralja Gustava II. i tada prijetila Poljskoj opasnost zbog razmirica i borbe za švedsko prijestolje, koje je Zigmundu III., kad je bio izabran za poljskoga kralja, oteo Gustavov otac. Da je za te razmirice i borbe znao Gundulić, vidi se iz Ali-pašina govora u XI. pjevanju (769—776).⁶⁶ A u tom času turske opasnosti odmah se nađoše na poljskoj granici i moskovske čete.⁶⁷ I na te odnose cilja pjesnik u istom pjevanju (777—784).⁶⁸

U dva maha govori Gundulić o poljskim ratnim pripremama, a u svezi s time oba puta spominje i pomoć stranih država. U X. pjevanju (49—88) pjeva poljski »gospodičić«, kako se podigao

»mlad car Osman s Carigrada
na pogube, raspe i štete
poljskijeh polja i livada,
da čestitu krunu lešku
sabljom smakne i potlači,
i pod tursku silu tešku
nje kraljevstvo uharači«.

Ali kad poljački kralj začu »istine glase« o tome,

»s neizmjernom vojskom da se
car na njega podignuo,
zapovijde, sa svijeh strana
da vojevode sve najveće
i gospoda ina izbrana
u varšovsko dođu vijeće«.

Saznavši oni tu za »turske sprave strašne odviše« odluču, da se »s mnogijem silam« odupru mnogim silama. To »varšovsko vijeće« bio je poljski sabor, koji se sastao potkraj 1620. godine u Varšavi, da odluči o pripremama za rat. A onda, veli pjesnik,

»poletješe zapovijedi
po prostranoj kraljevini,
put Varšova da svak slijedi
pod oružjem u brzini;
da na vojsku svak se kupi,
da se oprijeti svi sjedine
silnom caru, prije neg' stupi
na podolske pokrajine«.

Već ovdje može se reći, da je trebalo da poljska vojska pođe u susret neprijatelju možda do samog Dunava, ali sporost i nered u skupljanju vojske prouzrokovali su, da su se tek nekako uoči prvog sukoba sabrale sve čete u hoćimskom taboru. Međutim inače vrlo

kritični historik Szujski (III, 218) ističe Poljacima u pohvalu, da skoro nije bilo senatora (velikaša), koji ne bi dao svoga odreda za taj rat. Naš pjesnik dakle s pravom kaže: »sva se zemlja na glas ovi zbuča, zbuni i podiže«, i odasvud pohrliše »vitezovi k Varšovu«. On štaviše zna, da i

»inostrane krune i knezi,
s kim Poljaci društvo imaju,
s vojevodam i s vitezi
na njih pomoć i oni ustaju«. ⁶⁹

Kako je uistinu bilo s inostranom pomoći, već smo vidjeli. Gundulićev opis poljskih ratnih priprema vrlo je općenit. A i što se tiče mjesta, gdje se poljska vojska skupljala, vidjet će se dalje, da se pjesnik nije držao točno historije.

U XI. pjevanju (29—48) opisuju se pripreme i skupljanje poljske vojske skoro istim riječima kao u X. pjevanju. Na sve strane lete ulaci pozivajući junake »krune općene na obranu«. Lete zapovijedi po prostranoj kraljevini, da se kupi vojska pod Varšov. Odasvud vrve vitezovi i inostrane krune i knezi i t. d., čitava strofa (41—44) kao u XI. pj. (81—84). Čudno je, što pjesnik za prvu sliku od onih šest u varšavskoj vijećnici⁷⁰ nije našao drugih riječi ni drugih stihova, te bi se moglo pomisliti, da je pjesma poljskoga gospodičića ili cijela ili od česti kasniji umetak, možda kojega prepisivača. Ali u »Osmanu« se o inače nalaze takva ponavljanja.⁷¹

Pomoć inostranih četa u Hoćimskom ratu dodiruje pjesnik još na jednome mjestu, i to sasvim kratko, u istom (XI) pjevanju (427—428), gdje ono spominje (na jednoj od slika u vijećnici) vojsku Altanskoga kneza pa kaže, »nijemske zemlje i franačke za njim izbor hrabreni je«. Možda je pjesnik tu mislio plaćenike. Takvih je, i to njemačkih, doista bilo u poljskoj vojsci pod Hoćimom, a za franačke, ni pomoćne čete ni plaćenike u većem broju, ne znaju suvremeni izvori osim Sobieskoga, koji spominje jednu četu Francuza (chorągiew Francuzów), sigurno plaćenika, i osim Zinkeisena, kako je malo prije navedeno u šezdeset i petoj bilješci.

Ipak je naš pjesnik dobro znao, kakve su prilike bile tada u evropskim državama i kako Poljaci nisu ni od jednoga kršćanskog vladara dobili nikakve pomoći. U XI. pjevanju (673—704) razlaže Ali-paša poljskom kralju, kako ne treba da se nada pomoći od inostranaca i tuđina. Dvije su, velj paša, krune, u koje se poljski kralj može pouzdati: njemački car i španjolski kralj. Ali od njih ne može sada stići pomoć, jer car i sam ima dosta posla s češkim odmetnicima,⁷² a španski kralj je daleko. Pa napokon, kaže paša, šta bi Poljacima pomogla tuđa pomoć, ako sami ne bi mogli braniti svoju zemlju? Premda je Ali-pašin fingirani govor pjesnik stavio u vrijeme poslije Hoćimskog rata, pokazuje to mjesto u »Osmanu«, da je pjesnik poznavao političko stanje tadašnje Evrope, da je znao, kako

su 1621. g. Poljaci ostali na cjedilu i bili prepušteni sami sebi. A kad on ipak pjeva, da odsud »vrve vitezovi« i »ustaju inostrane krune i knezi«, čini to samo zato, da Hoćimskoj vojni dađe obilježje i značenje opće evropske vojne protiv Turaka, u kojoj se ne bore samo Poljaci, nego i drugi veliki narodi srednje i zapadne Evrope.

Vrhovnim zapovjednikom vojske postavljen je Jan Karol Chodkiewicz (Hotkjević). Za pomoćnika i zamjenika dadeše mu Stanisława Lubomirskog, a kao nadzornic; imenovana su deseterica komesara, koji su u vojnom vijeću imali savjetujući, ali često i odlučujući glas.⁷³

Slavni vođa dao se odmah svim silama na posao, no u tome je na svakom koraku nailazio na zapreke. Nije potrebno ovdje nabrajati, kakvih je sve neprilika imao s četama zbog plaća, s vođama zbog neurednosti i neposlušnosti, s državnim dostojanstvenicima zbog novaca, najzad koliko mu je brige i posla zadalo, dok je osigurao pomoć Zaporoških kozaka. Dosta je, ako se kaže, da vojsci, što se po prvobitnom planu imala oprijeti Turčinu na Dunavu, još u svibnju (1621) nije bilo traga ni na Dnjestru. Tek potkraj toga mjeseca stiže Stanisław Lubomirski s četicom vojnika u Ukrajinu pod Skalu na Zbruču i izda neke potrebne naredbe.⁷⁴ Napokon u lipnju, kad je Osman već bio došao do Dunava, oživje poljski tabor od novopridošlih četa. Do kraja srpnja skupilo se tu oko 20.000 ljudi, a kad stiže veliki hetman Chodkiewicz, krene ta vojska prema Dnjestru.

Ma da je prevladavalo mišljenje, da bi bolje bilo ostati na lijevoj obali te rijeke, otpremi hetman odmah nekoliko četa preko Dnjestra, da prema njegovoj davno smišljenoj osnovi zauzmu zgodan položaj pod hoćimskom tvrđavom. Kako je već i prije bilo nezadovoljstva u vojsci zbog neuredno isplaćivane plaće, poraste to sada još više, te vojnici počinuše kojekakva nasilja i nered. Ali hetman brzo vrati red svojim strogim odredbama.⁷⁵ S jednim dijelom četa preveze se splavima na drugu obalu, a kad je pošlo za rukom sagraditi i most, prijeđe oko 20. kolovoza⁷⁶ na desnu stranu Dnjestra sva vojska osim odjela, koji je ostavljen na lijevoj obali u utvrđenom malom taboru, da održava vezu s Kamieńcem, odakle je imala da dolazi opskrba za vojsku.

Već prije razdijelio je hetman vojsku na devet pukova (po Szuiskom: jedanaest) pod različitim zapovjednicima. Od njih Gundulić spominje samo dvojicu: U XI. pjevanju (224 i 225) pod starostom poljskim Sjenevićem pjesnik je svakako mislio Mikołaja Zenowicza (Nikolu Zenovića), polockoga kastelana,⁷⁷ a u XI. pjevanju (274 i 275) spomenuo je Mikleuša pana Senjavskog (u Broza: ban):⁷⁸ to je bio Mikołaj Sieniawski (Nikola Sjenjavski), dvorski trpezar (krajczv koronny), ujedno i jedan od deseterice komesara.

O Chodkiewiczu govori Gundulić na više mjesta, tako u II., III., X. i XI. pjevanju. Knez Jan Karol Chodkiewicz, veliki hetman litavski, potekao je iz slavne livonske porodice. Chodkiewiczzi se proslaviše osobito u bojevima s Moskvom. Ali najslavniji potomak

porodice bio je baš Ivan Kotković, kako ga zove naš pjesnik (III, 238). On je sretno vojevao sa Švedima, a kad je 1605. g. do nogu razbio Karla IX. Sudermanskog kod Kirchholma u Livoniji, slava mu se raširi po cijelom svijetu. God. 1607. vjerno je pomagao kralja protiv buntovnika, 1609. ponovo je protjerao Švede iz Livonije, 1611. preuzeo je vodstvo u ratu s Rusima i tu je sretno ratovao sve do 1618. g. Već 1616. postade vojvoda vilnanski, a kad je 1621. planuo rat s Turcima, imenovaše ga sabor i kralj za vrhovnog zapovjednika. Bilo mu je tada blizu šezdeset godina (Marković u Radu 52, 61 pogrešno kaže »starac u 70 godini«), i u tako poodmakloj dobi ode u rat, u kome ga snade i smrt.

Što Gundulić kaže u XI. pj. (361—366), da je Karlo Kotković⁷⁹ starac stavna obraza (t. j. odlučna lica), sijede brade, od sviju poštovan, »vojevoda slavni od Vilne«, slaže se s historijom. O njegovoj vrhovnoj vojvodskoj vlasti u Hoćimskom ratu govori pjesnik u X. pj. (91—92), gdje veli, da je Karlu Hotjeviću kralj dao ime »od vojevode svijeh vojevoda«, dok u dva prethodna stiha (89—90) kao da je pjesnik sam sebi protivriječio rekavši, da je kralj dao sinu svomu kraljeviću »šibiku nad svijem«. No Gundulić baš tom svojom pjesničkom formulacijom pokazuje, da je točno znao historijske činjenice: faktični je vođa pod Hoćimom bio Chodkiewicz, a nominalni Kraljević. Pjesniku ne bi bilo zgodno reći, da je itko bio u vodstvu nad slavnim Kraljevićem. Najzad nije ni trebalo da tu u suštini mijenja historijske činjenice. I poljska historija, novija i starija, uzima, da je Poljake kod Hoćima vodio Vladislav.⁸⁰ Premda je za Hoćimske vojne ponajviše bio bolestan, on je u njoj »bio glava među vođama«.⁸¹ U XI. pj. (365—368) pjesnik zna i točno kaže, da je Karlo Kotković, slavni vojevoda od Vilne, dobio od kralja i vijeca »nad svom vojskom časti obilne«. To je opet indirektna potvrda vrhovne vlasti Chodkiewiczzeve, ali ni njome se ne pobija ono, što je pjesnik rekao o Kraljeviću u X. pj. (89—90).⁸² Veliku Chodkiewiczzevu slavu ističe pjesnik u II. pj. (413—414), gdje pored Kraljevića spominje kao prvoga Kotkovića, kome »vojevodi i vitezu« nitko ne će odoljeti. A u III. pj. (237—240) veli opet, da je Kraljević pobijedio cara i osvetio pogibiju starijega Vladislava (Varnenčika) s junacima, »kim je bio knez Kotković Ivan glava«.⁸³

O pohodu poljske vojske u Hoćimski rat govori se u »Osmanu« u X. pj. (96—112 i dalje, napose još 201—216, 225—240). Pošto se na kraljev poziv, a po odluci poljskog sabora, o čemu je naprijed bilo govora, sabra poljska vojska i kralj odredi vođe, Kraljevića i Hotjevića,

»zaletje se iz sjevera
na Istočna ljuta Zmaja
i prostrije bijela pera
poljski Oro put Dunaja«.

Vojska je »izbrana«, »cvijet junačkih leških strana i Krakova ures grada«.

»On (poljski Oro) moškovskih⁸⁴ priko polja
dođe ruske na granice,
pak upriječi put Podolja
uprav tvrde Kamenice.
Stani se odtle na krajine,
gdi od Nester a rijeka teče.«

Dolaze glasi (donosi ih siva ptica), da u staro Drenopolje »Otmānović iziše je«, da »prišo je Dunav, približa se plah; Osman k ovoj strani« s neizmjernom vojskom. Kraljević treba da zasjedne »mostove priko Pruta i Nester a«, da svoju »vojsku nebrojenu u dvije vojske« razdjeli »ter na polju otvorenu s jednom se« opre »turskoj sili, a s drugom ju iz nenadne strane obkruži« i zateče. Kad Kraljević ču glas, »u bogdanske zemlje ravne pod orlovim stijegom veće čete uvede na boj spravne«. Tu se sukobi s carem, koji »od sto vojska s vojskom doje«, i »kon Nester a Nester veći turske krvi tuj proteče«. te i sam »jedva s glavom car uteče«.

Čitav taj opis poljskog pohoda do »Nester a«, iako je općenit, pjesnički panegirik, dakako retrospektivan,⁸⁵ ipak se u suštini ne razilazi s historijom. Ako ga isporučimo s prethodnim historijskim prikazom, vidimo dodirne točke: odluka »varšavskog vijeća«, poziv kraljev u rat, određene vođe — Kraljević i Chodkiewicz, prvobitna namjera Poljaka, da na Dunavu dočekaju Osmana, skupljanje poljske vojske iz cijele države preko Mazovije put Podolja pod Kamieniec (*Kamenica«), dolazak Osmanov na Dunav, a Poljaka na Dnjestar, prijelaz preko Dnjestra (*mostovi na Prutu i Nesteru«), ulazak poljske vojske« u bogdanske zemlje«, sukob i borba s carem »kon Nester a«.

Poljska se vojska dobro utvrdila u svom taboru šančevima i opkopima. Tabor se pružao na prostoru od pola milje u pravcu od sjeverozapada prema jugoistoku, a okrenut je bio prema zapadu i jugozapadu, dok se s istočne strane naslanjao na hoćimsku tvrđavu i pećinaste obale Dnjestra. Prema taboru sa zapadne strane dizali su se brežuljci, obrasli šumama. Kako ravnica među njima i taborom ne bijaše velika, a ni sasvim ravna, nije dopuštala neprijatelju da u napadaju razvije svoje sile. Najviše mjesta za boj bilo je na jugozapadnoj strani.⁸⁶

I naš je pjesnik opisao taj tabor, i to u IV. pjevanju, a spominje ga i inače još na nekim mjestima. Glavni je njegov opis u IV. pj. (37—52). Tu Ali-paša priča svome suputniku: Eno grada Hotima, gdje se bijeli izdaleka. Jako su se pod njim utvrdili Poljaci. Nester ih je štitiť sa sjevera, a grad s istoka i bregovi »kim ni mjera« (bezbrojni?). Od zapada su »obdubli oko sebe« »čudne jame«, a s juga im nije trebalo utvrda, jer osim prirodne zaštite (*tvrda i jaka se i sama mjesta vide«) tu »od najboljijeh sprijed junaka stahu u ognju njih

obside».⁸⁷ Gundulićev opis poljskoga tabora toliko se slaže s opisima historika, te se upravo nameće misao, da je pjesnik dao taj opis po pričanju nekog očevica bojišta. A zar to nisu mogli biti dubrovački poslanici ili trgovci, koji su pošli po dopuštenju Osmanovu za turskom vojskom čak na Hoćimsko bojište?⁸⁸

Poljski se tabor spominje u »Osmanu« još na jednom mjestu u IV. pj. (205—208), gdje se veli, da je car prisilio Mahumeta Kara-kaša, »da on Poljake sam naripi razbijati sred tabora«. Reminiscencija je i u II. pj. (425—428), gdje hadum napominje, kako je Krunoslava mnogo puta provaljivala »poljskijeh iz tabora« sve do carskih šatora. Tu pjesnik govori o »taborima« na poljskoj strani, a tako i u XI. pj. (121—124), gdje Zborovski kaže Ali-paši, objašnjavajući mu slike hoćimskog boja, da je teško razabrati imena vitezova na slici, gdje »sva u skupu vojska stoji taborima obgrađena«. Na osnovi plurala »taborima« može se uzeti, da je Gundulić znao i za kozački tabor, u kome su se Kozaci utvrdili, a to pokraj poljskoga tabora.

Chodkiewicz je vojsku u poljskom taboru podijelio na dva krila i središte. Desnom je zapovijedaio Lubomirski, lijevom sam hetman, a središte je ostavljeno Kraljeviću i četama, koje je trebalo da on dovede. Već bijaše kraj kolovoza a neprijatelj samo nekoliko dana hoda daleko od Hoćima, a poljska je vojska još jednako imala jedva 20.000. Nije bilo još ni Kozaka ni Kraljevića. On je svoje čete, većinom strane plaćenike (oko 6000), skupio koje u Varšavi (i našem je pjesniku zborni mjesto za vojsku Varšovi), koje na putu preko Lavova prema Hoćimu. Napokon 30. kolovoza prispije Kraljević sa svojom vojskom, i ona se utabori na lijevoj obali Dnjestra, nasuprot hoćimskom taboru.

Hetmana je uznemirivalo i to, što se još nisu javljali Kozaci, kojima je u susret, pošto su već bili stigli u Moldaviju, pošao prije kojih deset dana sam Sahajdačni. On umalo ne pade u ruke Turcima, jer je baš na njih bio naišao, ali im sretno izmaknu i stiže u kozački tabor. Tu ga s velikom radošću dočekaše Kozaci, nezadovoljni vodstvom hetmana Borodovke (njega je Sahajdačni dao pod Hoćimom smaknuti),⁸⁹ jer su im zbog njegove nesposobnosti već zadali dosta gubitaka Turci,⁹⁰ koji su najviše nastojali oko toga, da Kozacima spriječe put do poljskog tabora, a to bi značilo za Poljake: neminovan poraz. Zato obuze Poljake veliki strah, kad se već 29. kolovoza pojavise pod Hoćimom tatarski odjeli, iznenada navalise na sluge, koji su izvan tabora pasli konje, i mnoge od njih poubijaše. No Tatari se odmah zatim opet izgubiše. Sutradan pred veče stiže 3000 Kozaka, koje su Turci bili odsjekli od glavne kozačke vojske, te su oni pohitjeli naprijed u poljski tabor.⁹¹

Međutim je Kantemir, krvni dušmanin Poljaka, poznat i iz Cecorske vojne, poletio sa 5000 Tatara ispred turske vojske, da iznenada napadne Poljake. To mu nije sasvim pošlo za rukom, ali ipak se on namjerio na jedan poljski odjel, koji se baš vraćao u tabor, pobio ga, osvojio zastave i zaplijenio konje. Chodkiewicz izvede iz

tabora čete i postavi ih u bojni red, no Tatari se ne upustiše u boj.

Sutradan (1. rujna) prijeđe Kraljević, ali bez svoje vojske, u tabor pod Hoćim, a o podne stiže Szemberg, viši oficir, koji je potajno bio poslan Turcima, da pokuša s njima pregovore. On donese vijest, da Turaka ima oko 300.000, od toga broja 160.000 za boj sposobnih, ali da u turskoj vojsci nema oduševljenja.⁹² A Kozaka još nije bilo. Ali uveče toga dana stiže glas, da je Sahajdačni s kozačkom vojskom još samo milju daleko od Hoćima. Čitavu nedjelju dana morao je on da odbija Turke i Tatаре i da ih nastoji prestići. U kasnu noć stiže napokon i glavna kozačka sila, te se odmah utabori i čvrsto ušanči kraj lijevoga poljskog krila u dolini Dnjestra. Tako, se uoči dolaska turske vojske ipak sretno skupila i naša čitava poljska vojska pod Hoćimom.⁹³

O Sahajdačnom i Kozacima u Hoćimskoj vojni govori naš pjesnik u X. pjevanju, što je već navedeno u prvom odsjeku ove rasprave, i u XI. pj. (429—440). Ovdje kaže Gundulić izrijeком:

»Nu opet vojska od Kozaka,
pazi, gdi se nase (t. j. napose, odjelito) kupi,
koj se oprijeti nije jaka
ičija sila, igdje⁹⁴ stupi.
Pedeset tisuć njih je na broju...
Gledaj, oružan vas ognjeno
gdi Sajdački gre prid njima...«⁹⁵

Naprijed je kazano, da se poljska vojska za Hoćimsku vojnu skupljala na dvije strane, jedna u Podolju, a druga pod Varšavom. Rečeno je zatim, kako pjeva Gundulić o poljskom pohodu do Hoćima. On zna samo za jednu vojsku pod Vladislavom, koju je on skupio pod Varšavom. Bit će dobro da odmah uočimo, kako je pjesnik opisao Vladislava, s obzirom na historiju, i kakvu mu je ulogu dao u Hoćimskom boju.

Kraljević je tada imao 26 godina, odlikovao se velikim sposobnostima i bio je već slavan u Poljskoj i izvan nje. Kao četvorogodišnjem djetetu dao mu je švedski sabor krunu skinuvši s prijestola u Švedskoj njegova oca Zigmunda III. Kad mu je bilo petnaest godina, kad je hetman Żółkiewski zauzeo Moskvu, proglasiše ruski bojari Vladislava za svoga cara. Već su izlazili ukazi s njegovim potpisom, kolao je i novac s njegovim likom. Izgubio je oba prijestola krvnjom svoga oca, fanatičnog katolika, koji je nastojao, da ih on dobije. U nesuđenoga kralja švedskog i nesuđenoga cara moskovskog, u budućega kralja poljskog mogle su se radati velike ambicije. Sanjao je o cesarskoj kruni, smiješila mu se slava moćnoga vladara i velikoga ratnika. Aleksandar Veliki i Henrik IV. Francuski bijahu mu najmiliji junaci i uzori. U zreloj dobi nosio se mišlju da ostvari zamisao Stefana Batorija, da se upusti s Turskom u rat na život i smrt i da oslobodi kršćanski svijet od strašne moći turskih sultana.

Zacijelo se već i u ranoj mladosti po svojoj vatrenoj mašti zanosio takvim snovima i smatrao pozvanim da izvrši velika historijska djela. Kao kralj u dva se maha ozbiljno spremao na rat s Turcima, kojim je želio da konačno skrsi njihovo gospodstvo u Evropi i oslobodi porobljene narode. Svemoćna i nepokretna poljska »šlahta« osujetila je oba puta njegove osnove i pothvate. No znao je on i da vlada sobom i da ne odaje prije vremena svoje osnove. Bio je spreman na pothvate, smion, ratoboran, pun ambicije, žive mašte.⁹⁶

Imao je čudnu sposobnost da na prvom pogled osvaja ljude. Osobito su ga voljeli vojnici, a najviše Kozaci. Premda mu je otac bio Šved, koji je najradije govorio njemački, a majka Njemica, kako se rodio u Poljskoj, bio je odgojen od poljskih plemića i učitelja, osjećao se pravim Poljakom i imao je u sebi nešto tako izrazito i iskreno poljsko, kao da je u njegovim žilama tekla slavenska krv.⁹⁷

Od svoga učitelja, učenog svećenika Gabrijela Prevanciusa,⁹⁸ dobio je takve osnove u znanju i toliku ljubav za umjetnosti i znanosti, da su mu se divili i strani učenjaci. Obrazovao se u svemu tome čitavog života, i uvažavan je kasnije u umjetničkom i naučnom svijetu Evrope kao kralj-mecena. U Italiji su ga pjesnici slavili stihovima, a učenjaci su mu raznosili slavu proznim djelima. Bio je zaštitnik umjetnika i učenjaka, i najradije se s njima družio, a bio je u pismenoj vezi i s Galilejem. Na Vladislavljevu dvoru živio je mnogo godina, poznati diplomat i učenjak Valerijan Magnus. Taj dvor bio je na glasu zarad bogate knjižnice i vrijednih umjetnina, a poznat u svijetu i zbog odlične (prve u Poljskoj) operne trupe i orkestra, koji se smatrao kao jedan od najboljih u Evropi. Suvremenici Vladislavljevi, njegovi povjesničari Kobierzycki i Wassenberg, potvrđuju, da je Kraljević volio nauku i da se odlikovao svestranošću. Osim poljskoga jezika, kojim se obično služio, okretno je govorio latinski, njemački, švedski i talijanski. Najmilija lektira bila su mu historijska djela.

Imao je sposobnosti, bistrine uma i stvaralačke snage, bio je živog i poletnog temperamenta, sa mnogo prirodene jednostavnosti i dara, da osvaja srca. Bio je veselog raspoloženja, govorio je toplo, lako, sa puno draži, pridobivao je i sasvim nesklone slušače, volio je društvo, znao je da se zabavlja i da uživa. U mladosti isticao se naočitim ljepotom.⁹⁹

Svakoga je osvajala njegova otvorenost, prijaznost i veselost. Kako je od najranije mladosti upoznao vojnički život u taborima, nije trpio dvorsku etiketu, volio je da se razgovara s priprostim čovjekom nego da sluša bučne govore i pohvale u svoju čast. Zacijelo mu je njegov učitelj ucijepio poštovanje prema čovjeku bez obzira na stalež i porijeklo. Njegova okolina uzrujavala se zato, što se rado miješao s ljudima »niskog sloja«. Papinski nuncij Visconti, uz riječi priznanja i udivljenja, zamjera mu, što ne pazi na svoje dostojanstvo, što se vulgarizira i snižuje.¹⁰⁰

Već iz ovoga historijskog prikaza, u kome je ocrtan lik i značaj kraljevića Vladislava, vidi se, da je njegova nazočnost u poljskom taboru kod Hoćima mogla povoljno djelovati na vojsku. Ali vrhovnom vodi, hetmanu Chodkiewiczzu, ona je smetala, jer se u svakom važnijem poslu, pored komesara, morao da sporazumijeva i s Kraljevićem. U svezi s tim odnosom i smetnjama treba se opet sjetiti onih stihova našega pjesnika u X. pjevanju, gdje on ponešto uvijeno govori o vrhovnom poljskom vodstvu u Hoćimskom ratu. Može se reći, da je položaj Kraljevićev uistinu bio neodređen. Historici kažu, da je Vladislav stigao u poljski tabor prije početka borbe, da je već otprije bio slaba zdravlja i da je tada ponovo obolio tako, da je za čitave vojne ležao u postelji. Jakób Sobieski, učesnik Hoćimske vojne, u svojim Komentarima o njoj¹⁰¹ kaže izričito: »In gravem ac periculosum inciderat morbum, quo plurimum conflictatus et cum summa etiam animi aegritudine durante illa expeditione lecto affixus in castris decumberat.« Vladislavljevu bolest spominje i drugi suvremeni historik Kobierzycki, a po starijima znaju za nju i noviji historici Morawski, Szujski i Śliwinski. Kobierzycki kaže, da je Vladislav, čim je stigao u veliki tabor, obolio od moldavske groznice, koja ga je prikovala gotovo za čitave vojne uz krevet. Hetman mu je, premda je i sam bio slab i bolešljiv, ustupio jedinu kolibicu u taboru, u kojoj je dotle on sam prebivao, i noćio je odonda u šatoru. Ostrorog u suvremenoj relaciji o Hoćimskom ratu priča, da se 27. rujna, dan prije posljednjeg boja i turskog juriša na poljski tabor, Kraljević pridigao od bolesti i prvi put na konju pokazao vojsci, koja ga je pozdravila s velikom radošću.¹⁰²

Što se tiče Vladislavljeve uloge i aktivnosti u Hoćimskom ratu, Gundulić se u svom »Osmanu« udaljio od historije. U jedanaest pjevanja rasute su pjesnikove hvale u čast Kraljeviću. Mnogo puta ističe pjesnik njegovo dostojanstvo, njegovu hrabrost i slavu. Iz prethodnog prikaza Vladislavljeva historijskog lika vidi se, da mu je stvarnost davala pravo da tako čini: Kraljević je bio i dostojanstven, i hrabar, i slavan. On je pohvale dobivao sa svih strana, i naš mu ih je pjesnik opravdano dao u svom epu. Što pjesnik svoje pohvale daje često u antitezama, u kojima se uzdižu Vladislav i Poljaci, a ponizuju Osman i Turci, odgovaralo je njegovu shvaćanju, njegovim željama i nadama, a bilo je sasvim u skladu i s osnovnom idejom djela i s književnim ukusom onoga vremena. Zato nam se ni pjesnikovo slavljenje poljskoga kraljevića ne će vidjeti onako panegiričko i hiperbolično, kao što se to činilo nekad Brandtu i Paviću. Gundulićev Vladislav ne čini se sasvim idealiziran, ako vidimo u pjesnikovu slavljenju izraz tadašnjega gledanja. Osjeća se, da iz pjesnikovih riječi izbija iskrena odanost i divljenje slavnom Kraljeviću, komu se divio suvremeni svijet i od koga su očekivana nova, još veća djela.

Naš pjesnik mogao je da zna o velikim sposobnostima toga slavlenog pobjednika Turaka, vidio je u njemu uzor-čovjeka, junaka,

budućeg vladaoa, stavljao je sebe i svoje suplemenike pod njegovo okrilje: On je pjevao o Vladislavu s toliko zanosa, te se nameće misao, da je morao da ima i ličnog dodira ili kakvih direktnih veza s Kraljevićem ili s ljudima iz njegove blizine. Već je Brandt znao za Vladislavljev portret i natpis u Ankoni u kući tamošnjih Gundulića,¹⁰³ u kojoj je boravio Vladislav na putu po Italiji. Ta posredna ili neposredna veza bila je pojačana pjesnikovom nadom u oslobodjenje Južnih Slavena od Turaka, koje će izvojevati poljski Kraljević. Zato je Gundulić tom braniču svoje otadžbine i neporobljene Evrope, tom pobjedniku Turaka posvetio svoje veliko djelo i zato ga je u tom djelu obasuo tolikim pohvalama. Naš je pjesnik načinio od Vladislava »heroja poeme« i »heroja Hoćimskog rata«, kako reče Brandt, njemu je dao zapovjedničku palicu u ruke, on u njegovu epu izvršuje najveća i najhrabrija bojna djela. Pjesniku je Vladislav nosilac protivuturske ideje i predstavnik borbe za oslobodjenje od Osmanlija, pa zato ga je prikazao kao junaka bez mane, te su se realne crte čovjeka i individualna karakteristika suvremenoga historijskog lika, u epskom protagonistu gotovo izgubile. Ali naš pjesnik nije pjevao pjesničku kroniku, nego historijsko-romantički ep.

Vladislavljeve pohvale nalaze se u I.—IV., u VI. i VII., u IX.—XI., u XIII. i XX. pjevanju »Osmana«. Mogu se donekle podijeliti u dvije grupe. U prvu bi išla ona mjesta, gdje pjesnik pjeva o Kraljevićevoj slavi, a to je historijska činjenica, obilno potvrđena od Vladislavljevih suvremenika i priznata od novijih i najnovijih historika; u drugu idu stihovi, gdje opijeva njegovu hrabrost i junaka djela u Hoćimskom boju, u čemu se odmiče od historije.

U I. pj. (56—72) u posveti svoga djela pjesnik dosta smjereno pjeva o Kraljevićevoj slavi, »čim tva puni slava mnoga svega svijeta veličinu«, jer je Vladislav, kako je već naprijed istaknuto, općenito smatran kao Osmanov pobjednik, a osobito mu je slava porasla, kad je 1624. i 1625. putovao preko Austrije, Njemačke i Belgije, Strasbura i Švajcarske u Italiju na hodočašće u Loreto i na poklonjenje papi u Rim, koji ga je već prije toga slavio isto tako velikim pohvalama kao i naš pjesnik.¹⁰⁴ U Italiji su ga talijanski pjesnici obasipali oduševljenim panegiricima.¹⁰⁵ Bit će da se s tim panegiricima u mnogome slažu onakvi stihovi našeg pjesnika, kao što su na pr. u I. pj. (75—100), gdje pjesnik priča, kako Osman jađuje,

»da mu je vojska nebrojena
od poljačke ruke pala
i da zemljom svom velikom
od tega se digla slava
glaseć carskim dobitnikom
kraljevića Vladislava«.

Osman je u Hoćimskom ratu, i u bojevima i na povratku, doista imao velikih gubitaka, a malo prije je rečeno, da je i papa smatrao

Vladislava za pobjednika Turaka, koji da su od straha morali tražiti spas ne samo u miru (*meticulosa pactione*), nego i u sramotnom bijegu (*fuga turpi*). S općim su se mišljenjem slagale pjesnikove riječi, da Vladislav, »pri Nesteru Istočnoga razbi Zmaja«, a s nadama i sa željama kršćanskoga svijeta hiperbola, da je letio »za njim (t. j. za Osmanom Vladislav) u potjeru sivi Oro do Dunaja«. Tako nije bilo, ali Evropa je očekivala, da će to skoro biti,¹⁰⁶ ona je vjerovala, da to može da izvrši hrabri Vladislav, a s njome je vjerovao i naš pjesnik. Zato on pjeva u II. pj. (409—412):

»Koje strane, ki li puci
oprijeće se kraljeviću,
ako dobit nosi u ruci,
a na vedru čelu sriću?«

Najvećom pak slavom poljskoga kralja smatrao je pjesnik (III, 133—135) to, što Zigmund ima sina Vladislava. Da se i otac ponosio slavnim i junačkim sinom, potvrđuje Zigmundovo pismo papi.¹⁰⁷ Zato naš pjesnik (III, 136—202) — na prvi pogled u panegiričkim stihovima, kojima izriče želju, da se i sam proslavi slaveć: »pri-slavnog« Kraljevića i da ga opjeva kao »Orfeo« — niže historijske činjenice i pokazuje se i tu kao odličan poznavalac tadašnje evropske povijesti i međunarodnih prilika. U prvom od ovdje navedenih stihova (III, 136) kao da je kroz providnu pjesničku koprenu pustio da se nazre naprijed spomenuta Vladislavljeva težnja za cesarskom krunom i za ovladavanjem svijeta, jer Kraljević »na carstvo sviće od svita«. Šliwiński kaže (na 41. str.) o toj Vladislavljevoj težnji izrijekom ovo: »Mislio je na cesarsku krunu, koja se svjetlucala u daljini pred očima njegove mašte.«

Genealogija Vladislavljeva, koliko je pjesnik tu navodi, srodstvo s franačkim i španjolskim kraljem, pokornost »Moškovskoga kneštva« poslije pobjede nad njim, sve su to historijom potvrđene činjenice.¹⁰⁸

Odmiče se pjesnik od historije, kad opet govori o pobjedi nad Osmanom (stih 181—184): »Ti od sjevera sjever brži sred Nestera i Dunaja rva, tište, slomi i skrši ognjenoga ljuta zmaja«. Dalji stihovi, u kojima pjesnik poziva Kraljevića, da nastavi svojim pobjedama nad Turcima i švedskim odmetnicima, da mu »svi narodi« »sto kruna odsad kuju«, da proširi vlast svoju »preko mora Ledenoga«, danas se mogu učiniti kao hiperbolično slavljenje Vladislava, ali očito izbija iz njih također iskreno pjesnikovo oduševljenje prema pobjedniku Kraljeviću. Međutim treba odmah ovdje reći, da se takvim mislima i osnovama doista zanosio Vladislav i da je o tom znala i tadašnja evropska javnost, pa će o tom još biti govora. Takove su pohvale još u VII. pj. (341—348) i u XIII. pj. (9—12), gdje ni kralj pakla nema mira zbog Vladislavljeve pobjede nad Osmanom. O pripremama poljskim za rat i o pohodu poljske vojske pod Hoćim već je

naprijed bilo govora. To je Gundulić umetnuo u pjesmu poljskoga gospodičića u X. pj. (96—240), pa je utvrđeno, koliko se u njoj udaljio od historije i koliko tu ipak ima dodirnih točaka s historijom.

Najdalje su od historije u Gundulićevu »Osmanu« ona mjesta i stihovi, u kojima pjesnik govori o potpunom porazu turske vojske pod Hoćimom, o Osmanovu i turskom bijegu, o Vladislavljevoj hrabrosti i njegovim junačkim djelima u Hoćimskom ratu. Takva mjesta, gdje pjesnik slavi Kraljevića i Poljake, nalaze se i u I., III., VII. i XIII. pjevanju, a najzrazitija je ona hiperbola u X. pjevanju (237—240), kad pjesnik kaže:

»Kon Nestera Nester veći
turske krvi tuj proteče,
i u nevjerskom raspu i smeći
jedva s glavom car uteče.«

Takva su mjesta, nadalje, i ona, gdje pjesnik slavi Kraljevićevu hrabrost, a poznato je, kako je s Vladislavom zapravo bilo pod Hoćimom. U XI. pj. (335—360) prikazuje pjesnik (na slici u varšavskom dvoru) Kraljevića pod Hoćimom, kako se u svem sjaju i dostojanstvu »sred gospode po izboru« diže na Turke »istočni dobitnik« i »sjeverni branitelj«. A u istom pjevanju (473—488) opisuje pjesnik boj, u kome Kraljević »u slici trijesa ognjena« »krši, lomi sve i siječe« i »svud bjeguću Turku slidi«. Tako je Vladislav bio strašan neprijateljima i po Ali-pašinu pričanju u IV. pj. (53—64), jer

»on sam turskoj vojsci odoli
i od mrtvih gore uzdiže,
i od krvi rijeke proli
od Nestera šire i više«.

Strašno ih je pobio i prema VI. pj. (329—360), gdje pjesnik doziva Osmanu u pamet tešku pogibiju njegove vojske od ruke samoga Vladislava.¹⁰⁹ Isto je tako u IX. pj. (121—153) mlađan Kraljević »dobio cara kleta« i obranivši Kraljevinu vratio joj blagostanje i mir, a oborio je u XX. pj. (493—496) slavu Mahumetovu, »er tisuća od tisuća tvojih isprid Vladislava vidjela se pobjećuća«. Takav je Kraljević Vladislav u »Osmanu«, te se u poređenju s historijskim njegovim likom jasno razabira, koliko se slažu ili razilaze ta dva prikaza.¹¹⁰

Približio se napokon čas, kad se čitava turska moć imala da omjeri s poljskom snagom. Drugoga rujna zabijelješe se okolne gore od neprijateljskih šatora, kao da ih je snijeg pokrio. Tri puta slabija poljska vojska (oko 70.000 zajedno s Kozacima, kojih je bilo oko 35.000) trebalo je da odoli Osmanu, koji je imao vojsku od 300.000, ma da je od toga broja bilo za boj sposobno oko 220.000, zajedno s Tatarima, kojih je bilo svega oko 60.000. Najveća Osmanova snaga

bili su topovi. Imao ih je više od stotinu (po nekima dvije stotine), među njima i topova za opsjedanje, koji su izbacivali pedeset i pet funti teške kugle. Nasuprot tomu poljska je artiljerija bila vrlo slaba, te uz loš barut nije gotovo nimalo vrijedila. Poljaci su zajedno s Kozacima imali jedva pedeset topova.¹¹¹ Pa ipak, čim se pojavi turska armija, izvede hetman gotovo čitavu svoju vojsku iz tabora, postavi je u bojni red i ponudi neprijatelju otvorenu bitku. A Osman, kako bijaše uvjeren o slabosti poljske vojske, zapovjedi smjesti svojim četama, da navale, i to na kozački tabor, jer je taj bio slabiji, s namjerom, da najprije satre Kozake.¹¹² Premda su se oni hrabro borili i branili, jedva bi odoljeli, da im nije priskočio u pomoć hetman sa svojim četama. Boj na lijevom krilu potrajao je do noći,¹¹³ neprijatelji su odbijeni, palo ih je mnogo, a poljska je vojska bila zadovoljna tim uspjehom i manjim plijenom. Na desno poljsko krilo pod Lubomirskim Tatari se ne usudiše navaliti.

Još iste noći Chodkiewicz je u bojnomo vijeću najživlje preporučivao ofenzivu, ali prevlada većina, koja je odlučila, da se brane iza opkopa. Najveća zapreka Chodkiewiczzevoj osnovi bila je u tome, što Kraljević još nije bio prešao s vojskom u veliki tabor, te je prijetila pogibelj, da bude odsječen od glavne vojske, pogotovu kad su Tatari pod Kantemirom već prebrodili Dnjestar i počeli harati sve do Kamiieńca; štaviše navalili su noću i na Kraljevićev tabor i nanijeli mu dosta štete. Tek 3. rujna prijeđe Kraljević s pratnjom u veliki tabor i tu, kako je rečeno, odmah oboli, a vojska mu i prtljaga ostadoše na lijevoj obali Dnjestra, jer oštećen most nije još bio popravljen.

Sutradan ponoviše se čarke i omanje navale, osobito na kozački tabor, ali sa slabim uspjehom, a i topovska je vatra malo štete nanosila Kozacima sakrivenim u rupama i šančevima, dok su Turci i toga dana imali znatnih gubitaka. Osman se našao u čudu videći upornu obranu Poljaka i Kozaka, ali njegovi savjetnici (osobito hadum Kizlar-aga Sulejman) neprestano su ga uvjeravali, da će za koji dan poljski tabor morati da padne.

Četvrtog rujna odredi Osman, da se njegova vojska krene na veliki juriš i udari svom silom na kozački tabor. Od rana jutra započe se strašna topovska paljba (nabrojeno je toga dana preko hiljadu topovskih hitaca), ali dobro sakrivenim Kozacima nije to mnogo škodilo. Svi janjičarski juriši odbijeni su sretno, štaviše pred noć prodru Kozaci čak do turskih baterija.¹¹⁴ Iako su toga dana Poljaci imali znatnih gubitaka, smatrali su se za pobjednike. Pričalo se, da je turski car plakao od jada i gnjeva (da je bio naročito bijesan na »psa« Sahajdačnoga), kad je vidio, kako njegovi sramno bježe.¹¹⁵ Udara u oči, kako se s tim pričanjem slaže Gundulićevo prikazivanje u Osmanovu monologu u I. pjevanju (105—306), u kome Osman jaduje zbog hoćimskog poraza, a najveće njegove »i muke su i žalosti s neposluha viteškoga i s bojničke nevjernosti«, te se sjeća nekadašnjih turskih ratnika, koji bijahu »neumrlji vitezovi, glasoviti Turci

stari, s kijem dobiše vas svijet ovi moji djedi, vaši cari«. Velika je razlika između starih, hrabrih boraca, spremnih na sve ratne tegobe i uvijek gotovih za svoga »cara u boju izgubiti rusu glavu«, i današnjih Osmanovih ratnika.

»Jaoh, a sada sve je inako:
vojevode i vojnici,
sve je otišlo naopako,
nevjerni su svikolici.
Na boj ide svak pod silu«,

»oblaču zlato i svilu«, te »neprijatelje pozivaju ne na bjenja, neg na plijene«. S takvim se vojnicima moglo dogoditi ono, čega se tako živo sjeća Osman:

»Ah kolikrat pun nemira
vidjeh jednog od krstjana,
gdi ih na jata goni i tira
kako ovce sa svijeh strana«.

Tada spominje Osman (čijoj hrabrosti pjesnik odaje tu priznanje):

»viknuh, skočih sam na konju
bojnik ujedno i vojvoda
pri sramotnom bezakonju
ne pazeć se od nezgoda.
Pače ne ostah, za osvetit
tež prikore sasma grube,
vraćat ovijeh, onijem prijetit,
ne mareći za pogube«.

— — — — —
»Nu zaman se snaga izmuči,
jezik vika, ruka udara,
jer od ovih strah se stuči
s neposluhom janjičara.
Spaholjani, ki sred rati
rvahu se još smioni,
ko ovi počеше ustupati,
uzmakoše prešno i oni.«

Zato je došlo do poraza »kraj Nester«.

Da je takav prikaz hoćimskih borba stvorila samo pjesnikova fantazija, teško se može reći, kad je pjesnik mogao da takve opise dobije i od svojih zemljaka, koji su bili na hoćimskom bojištu, ili od Poljaka iz pratnje Vladislavljeve u Italiji, koji su bili učesnici Ho-

ćimске vojne, a i od onih, koji nisu bili pod Hoćimom, ali su zacijelo poznavali tada već izdane poljske publikacije o tom događaju.¹¹⁶

Osman je brzo spoznao, da tako, kako je počeo, ne će osvojiti poljski tabor. Poslije tri dana kanonade i neprekidnih juriša nastane dvodnevni mir. Poljaci ga upotrebiše, da utvrde svoj tabor dvostrukim šancem. Samo na desnom krilu ne bijahu još sasvim gotove utvrde. Utom prijeđu u tabor s lijeve obale Dnjestra i ostale čete (napose njemački pješaci). Već 7. rujna započeše Turci opet čarkanja. Oko podne navale oni iznenada na nedovršene šančeve Lubomirskoga i zbog nemara oficira i vojnika prodru sve do utvrda. Pade dosta vojnika, pogiboše oba nemarna oficira, a neprijatelji zaplijene dvije zastave. Tek kad su doprli sve do glavnog opkopa, udare ostali Poljac; i odbiju napadaj. Turci, ohrabreni prvim uspjehom, navaљjavahu i dalje sa svih strana na tabor, ali s manje uspjeha nego o podne.

Pod večer sprema ponovnu navalu na one nedovršene šančeve, no tu ih sada dočeka sam hetman sa po izbor vojskom: svojim husarima, koji dotle još nisu uљazili u borbu. Ćim se pojavi nekoliko tisuća janjčara, naredi Chodkiewicz Sieniawskom, koji je bio s desne strane, da navali na Turke. Pred husarima vijala se bijela zastava s Chodkiewiczovim grbom (crno orљovsko krilo s jednom nogom). Nesreća htjede, da je neuvježban konj odnio zastavnika predaleko među neprijatelje, te on pade, a zastavu zaplijeniše Turci.¹¹⁷ Ali husari odmazdiše skupo gubitke i, premda je Turaka bilo kud i kamo više, nagnaše ih brzo u bijeg. U tom boju pogibe oko pet stotina neprijatelja, a Poljaka dvadeset i jedan. Ali među palima bio je i Mikoљaj Zenowicz, polocki kastelan.¹¹⁸

Napokon prijeđe 8. rujna i Kraljevićeva prtljaga na desnu obalu Dnjestra. Hetman, zadovoljan pobjedom husara, odluči 9. rujna da neprijatelju ponudi bitku te izvede svoju vojsku pred tabor. No Turci se ne usuđivahu navaliti na poljski bojni red, nego su samo pucali iz topova. Poslije podne toga dana navale janjčari na kozački tabor, ali ih Kozaci uz pomoć Poljaka junački odbiju.

Međutim je Kantemir sa svojim Tatarima plijenio po Podolju i dovodio u opasnost poljsku vezu s Kamieńcem, odakle se dovozio u poljski tabor živež; Poljacima i Kozacima prijetila je glad, ako im Tatarskim presijeku jedinu vezu sa zaledem, a to se ubrzo i dogodilo. U poljskoj se vojsci već bila jавila zaraza od nezdrave vode iz Dnjestra, ginuli su i љudi i konji, jer ne bijaše ni paše ni hrane. Bilo je k tomu, uza svu strogost Chodkiewiczovu i Konaševićevu, dosta nereda i među Poljacima i među Kozacima. Bjegunci su se množili, nezadovoljstvo je raslo, pogotovu, kad su se 10. rujna vratili Tatarski mnogobrojnim zarobljenicima i smjestili se s njima na lijevoj obali Dnjestra pred očima poljske vojske.

S tih razloga još toga dana uveće donesena je u bojni vijecu, a po pristanku Kraljevićevu, odluka, da se u noć od 11. na 12. rujna iznenada izvrši napadaj na turski tabor. Glavnu ulogu u tome pot-

hvalu dobiše Zaporožci. Sve je pripravljeno najpomnije i u najvećoj tajnosti, ali te noći, kad se vojska stala već kretati, udari kiša i osujeti čitav poljski plan.¹¹⁹ Sutradan nisu Poljaci više smjeli da ponove pothvat, jer su Turci zacijelo bili spremni za takav napadaj. A Kozaci su bili jako nezadovoljni, jer im je ponestalo i sijena za konje, te je Konašević morao da o tom obavijesti poljske vođe. Odmah se u poljskom taboru skupiše hetmani i komesari u bojno vijeće kod Kraljevića i zaključiš, da se u kozачki tabor pošalje poslanstvo s velikim obećanjima. Na općem zboru Kozaka pođe izaslanicima uz pomoć Konaševiću za rukom da ih nekako umire, pošto im obećашe, napose u Kraljevićevo ime, za 10.000 zlotih veću platu, t. j. 50.000 poljskih zlotih.

U isto vrijeme, uza sve oštre borbe s Turcima, nalazilo se, kao i prije početka borbe, posrednika, koji su nastojali da dođe do mira između Poljaka i Turaka. Poljaci su naročito željeli mir, jer ih je sve više tištala glad. Već 6. rujna otpratio je Chodkiewicz Talijana Vevelija velikom veziru s pismom, u kome nije tajio, da želi mir s Turcima, ali za mir nije molio.¹²⁰ Veveli se ubrzo (12. rujna) opet pojavi u poljskom taboru i donese pismo vlaščkoga hospodara Radula, po čemu je hetman već mogao zaključiti, da Turci ipak hoće mir. iako je gospodar pisao samo u svoje ime nagovarajući hetmana, da stupi u pregovore o miru i da pošalje svoga opunomoćenika velikom veziru.¹²¹ Bilo je očito, da je to pismo pisano u dogovoru s vezirom. Trebalo je da hetman na nj odgovori pa zato upita on komesare za mišljenje. Oni su ga nagovarali, kako radije odabere bilo kakav mir, samo da bude siguran, nego pobjedu skopčanu s tolikim opasnostima. »Samo je veliki hetman usred opće težnje za mirom, premda je sve više slabio i premda mu je smrt već zagledala u oči, pokazivao nepromjenljivu hrabrost, energiju i ustrajnost.«¹²² Htio je, da se podnesu sve tegobe i naponi nadajući se otud većoj koristi. Nije bio protiv pregovaranja, ali samo tako, da poljski poslanik ne ide prvi da moli mir, nego da ode tek na turski poziv. Tako je došlo do toga, da je k velikom veziru poslan Jakób Zieliński (Zjeljinski), koji je bio otvoren protivnik mira; toliko je učinjeno po volji starom hetmanu.

Baš toga dana stiže sultanu svježa vojska, šest tisuća momaka,¹²³ koje je doveo hrabri budimski paša Muhamet Karakaš, te Turci odmah prestanu da misle na mir. Osman se vrlo obradova Karakaševu dolasku, pogotovu kad paša odmah obeća, da će sam lično povesti vojsku u boj i osvojiti neprijateljev tabor. Car odredi za sutradan (15. rujna)¹²⁴ opći juriš. Poljaci se nisu tomu nikako nadali. Golemo je bilo njihovo preneraženje, kad se oko podne silne gomile Turaka stadoše valjati prema najslabijem dijelu šanca (vodio ih je neki mađžarski prebjeg). No kako je neprijatelj za vremena opažen, branitelji se brzo nadoše svaki na svome mjestu. Turke je doista poveo na juriš sam Karakaš, ali ga ubrzo pogodіše dva metka, te pade s konja, a vojnici se njegovi zbuniše i stadoše povlačiti, pogo-

tovu kad se veliki vezir, zavideći Karakašu, nije žurio da pošalje pomoć. Tako se i taj turski napadaj svrši pobjedom Poljaka. Car je zato kaznio velikog vezira Husain-pašu, skinuo ga s vezirske časti i postavio mjesto njega Dilaver-pašu.

Poslije te pobjede nevolja se u poljskom taboru nije smanjivala, naprotiv, glad se povećala, zavládala je potpuna nestašica živeža i krme, baruta i tanadi, a različne bolesti od nevaljale vode i nezdrava zraka harale su među ljudima više nego neprijateljska zrna.¹²⁵

Najzad, silne brige, naponi i bolest oboriše sijedoga vođu Chodkiewicza na smrtničku postelju. Uveče 18. rujna sazva on oficire, poljske i kozacke, da izvidi, što kane, kako misle, nisu li kao i drugi nezadovoljnici sili borbe. Ali njegov govor izazva najveće oduševljenje, svi se zaklinjahu, da ne će odstupiti i da neprijatelj može samo preko njih mrtvih prodrijeti u domovinu. Ushićenje prijede i na vojsku, i još te noći provale Zaporožci sve do turskih šatora, nanesu neprijatelju štete i vrata se s bogatim plijenom. Noću između 21. i 22. rujna navale oni opet iznenada na turske pozicije s lijeve obale Dnjestra, pobiju mnoge neprijatelje i vrata se krcati plijena u svoj tabor. Tako su i drugi odjeli poljske vojske polazili na noćne izlete k Turcima, što se obično svršavalo s uspjehom.

Međutim o Zielińskom ne bijaše nikakva glasa. Tek 22. rujna vrati se on s porukom velikog vezira, da Poljaci pošlju poslanike, kako bi se konačno ugovorio mir. Ali Zieliński nađe velikog hetmana na smrti. Već dan prije Kraljević je bio sazvao vijeće, u kome je zaključeno, da se zamoli pomoć od kralja i onih velikaša, koji su imali svojih četa. 23. rujna pozvani su viši oficiri k smrtnoj postelji velikog hetmana, te on pred njima, jer više nije mogao ni govoriti, preda Lubomirskom vojvodsko žezlo kao znak glavnog zapovjednika. O podne prevezen je Chodkiewicz u Hoćimski zamak, i tu je sutradan 24. rujna umro.¹²⁶

Zaporožci provale noću od 23. na 24. rujna preko Dnjestra, da razore turski most, ali se suviše zabaviše pljačkom, te su se morali vratiti neizvršena posla. Iako se međutim još tajila hetmanova smrt, neprijatelji brzo saznaše za nju i već 25. rujna izvršiše opći juriš, te je trebalo mnogo napora i velike hrabrosti, da ih Poljaci suzbiju. Toga dana dozna i poljska vojska, da je stari vojvoda umro. Litavske su se čete bunile i nisu htjele da se pokore novom vođi Lubomirskom, jer je on bio krunski hetman, a Chodkiewicz njihov, litavski, veliki hetman. Nezadovoljnici se obratiše Kraljeviću, ali ih on urazumi razlozima i riječima, da i sam nije onamo došao da zapovijeda, nego da sluša zapovijedi glavnoga vođe.¹²⁷ Litavci se umiriše, pogotovu, kad im je Lubomirski dao za zapovjednika njihova zemljaka Aleksandra Sapjehu. A tom prilikom opet se pokazalo, koliko je Kraljevićeva nazočnost u kritičnim časovima bila dobrodošla u taboru.

Međutim su i pregovori za mir dobro napredovali. Poslana su po Veveliju (26. rujna) pisma velikom veziru i drugim turskim dostojanstvenicima, koji su mogli utjecati na sultana. Već sutradan

vratila se Veveli s vezirovim pismom Lubomirskom i s pozivom, da poljski poslanici odu k Turcima, a jamčio im je sigurnost usmeno po Veveliju sam veliki vezir »svojom vjerom Muhamedovom«. To je značilo, da su Turci željeli mir, a isto je takvo raspoloženje bilo i na poljskoj strani.

No Osman još nije bio izgubio svaku nadu, da će postići svoj cilj. Zato, kad je 27. rujna počeo padati snijeg i zima bila već na pragu, odlučio je još jednom napregne sve sile i da udari sutradan najtežim jurišem na Poljake. Dan je bio maglovit, no Turci stadoše od rana jutra da biju iz topova poljski tabor. Onda započese juriš tako žestok, da je u času najveće opasnosti, kad su Turci stali već da se penju na šanac, i Kraljević poslao svu svoju tjelesnu stražu u boj, a »sam ostao u jednoj izbici sasvim bez zaštite, mučen ne toliko boječću, koliko neizvjesnošću obrane«. ¹²⁸ A i bio je to težak dan za Poljake. Sve, što se samo moglo micati, letjelo je na opkope u borbu. Poljska hrabrost odbila bijesni juriš janjčara, te se Turci morali napokon pod večer povući uz velike gubitke. Toga je dana, kako kažu, palo oko 3.000 Turaka.

Iste večeri odlučili komesari i senatori u vijeću kod Kraljevića, da pošalju poslanike u turski tabor radi pregovora o miru. Određeni su Stanisław Żorawski i Jakób Sobieski. ¹²⁹ Dana im je »instrukcija« u deset točaka. Prva se ticala Kozaka: bila su to stara obećanja, da će oni biti obuzdavan i kažnjavani zbog neposlušnosti. U drugoj se tražilo, da sultan ne podiže u Ukrajini nikakvih utvrda protiv Kozaka. U dalje tri točke radilo se o poslanicima, koje će Poljska i Turska uzajamno poslati radi sklopanja konačnog mira, i o stalnom poljskom poslaniku kod Porte. Šesta je točka govorila o Tatarima, koji su i dalje imali dobivati sramotne »upominki«. Ostale su se točke ticala trgovinskih odnosa. Kao i u prijašnjim ugovorima Poljaci su se šuteći odricali vrhovne vlasti nad Moldavijom i samo su zahtijevali, da Porta namješta za gospodara čovjeka sklonog Poljskoj. Hoćim je, čim bude ugovoren mir, imao da bude predan Moldavcima. Bila je još jedna točka, ali tajna, koja nije služila na čast Poljacima, i to »upominki« za najutjecajnije turske dostojanstvenike (Kizlaragu, velikog vezira, zatim hodžu i teftedara — rizničara).

Sutradan svečano se poslanici otpućiše odmah poslije podne s poslugom i pratnjom od nekih trideset pratilaca, a ispraćeni od nekoliko stotina plemića, prijatelja i svojih ljudi na dobrim i lijepo opremljenim konjima sve do turskih strana. Tu ih dočekaše i prihvatiliše turski čauši i dvorani gospodara Radula. ¹³⁰

Nije potrebno ovdje poćanje promatrati pregovore poljskih poslanika: kako su najprije pregovarali s gospodarom, zatim s velikim vezirom, dok najzad ne dođe do audijencije kod sultana, čime je primirje konačno uglavljeno. Poljski historici Tretiak i Morawski uvijek ističu, da su se Poljaci pred Turcima ponijeli dostojanstveno i ponosito, kako se ne bi činilo, kao da su došli moliti mir. Pa ipak je bilo tako, a tako se čini i danas, kad čitamo dnevnik samoga po-

slanika Sobieskoga. Poslije dugoga pregovaranja, u kome su poljski izaslanici zbilja odlučno odbili neke sramotne vezirove zahtjeve, tako na, pr. da se oštro kazne Kozaci ili da Poljaci imaju plaćati sultanu harač, što je traženo još i poslije svečane audijencije kod sultana, u kojoj su mu Poljaci predali skupocjene kraljeve darove i sami primili isto takve poklone — primirje je bilo sklopljeno. Bio je to upravo preliminarni mir, a konačan mir između Poljaka i Turaka uglavljen je u Carigradu, poslije smrti Osmanove, tek 1623. godine.

Već sutradan, 9. listopada, stadoše se obje vojske spremati na odlazak. Radilo se još samo o tome, tko će prvi krenuti s bojnog polja. Pogodiše se napokon tako, da Poljaci prvi razapnu nekoliko Kraljevićevih šatora na lijevoj obali Dnjestra za znak njegova odlaska, a u isti mah da svi Turci i Tatari prijedu na desnu obalu. Svoj most na Dnjestru Turci prepustiše Poljacima.

Čim je primirje sklopljeno, počeo se sastajati poljski i turski vojnici kao prijatelji, časteći se i trgujući među sobom. Uveče 9. listopada zapliva turski tabor u moru svjetlosti za znak radosti, što je došao željeni kraj rata. Manje veselje nije bilo ni kod Poljaka. Osmanov odlazak ispod Hoćima bijaše veličanstven. Iako je tu izgubio 100.000 ljudi, njegov tabor nije ni u čemu oskudijevao, sve se tu sjalo od obilja. Nisu se poljski poslanici bez razloga upinjali, da Turci najprije napuste svoje pozicije.

Sasvim drukčije bijaše na poljskoj strani. Iz poljskih opkopa vukla su se suha i blijeda lica, konjanici bez konja, odrpani vojnici, kola bez zaliha, mnogo zastava, malo ljudi. Pokazalo se, da je Poljacima na kraju ostalo još jedno bure baruta... »Sudbina Evrope visila je o tankoj niti«. ¹³¹

Sutradan (10. listopada) krene se turska vojska, i tada se poljski poslanici vrate u svoj tabor. Stigoše upravo na službu zahvalnicu, kojoj je pribivao i Kraljević, iako još ne bijaše sasvim zdrav. ¹³² Dan zatim odu poslanici, koji su sklapali mir, u ime Kraljevića, hetmana i komesara u zaporoški tabor, da obavijeste Kozake o uvjetima primirja. Kozaci primiše te uvjete povoljno, ali krenuše krišom iz svoga tabora prešavši noću rijeku i ne držeći se uglavljenog dogovora. ¹³³

Hoćim je predan Moldavcima 11. listopada, a tek dva dana iza toga prešla je poljska vojska preko turskog mosta na lijevu obalu Dnjestra. Oni, koji su poletjeli naprijed put Kamienca, postradaše od Tatara, koji su tuda vrebali plijen, a i od Kozaka, koji su se onuda vraćali kući. Sad se u punom svijetlu pokazalo, kako je jedna bila ta pobjednička vojska. Očevidac i učesnik vojne Sobieski kaže otvoreno: ¹³⁴ »Sramota je reći, kako su kusave bile zastave, koje smo prije vidjeli razvijene i sjajne. Kao da je to išla opljačkana i potučena vojska: Opsada se poznavala i po ljudima, i po konjima, i po opremi; vozilo se mnoštvo bolesnika na kolijama i kočijama, a neke su nosili na nosilima. Nijemce je u hodu ljuljao vjetar.« Baš toga dana poslije podne digla se vjeterina i zasula je snijegom tu ispaćenu vojsku.

Kraljević, koji još ne bijaše sasvim zdrav, vozio se usred vojske u kočiji. U prolazu stigoše Zaporošce, koji ga pozdraviše salvama i poklicima. Na posljednje u koloni nasrtahu tatarski pljačkaši, te je mnogo bolesnika i slugu poginulo od zime i dušmana. Uz put i po ulicama Kmieńca izdimali su bolesnici i ranjenici, svuda se vidjeli mrtvaci. »Tako su se vraćali od Hoćima pobjednici, koji su odbili tada najveću armiju u Evropi, a kojima se slava imala da raširi od Baltika do Gibraltara.«¹³⁵

Ovdje je prema obilnom historijskom materijalu dan razmjerno kratak prikaz Hoćimske vojne. On je makar i tako sažet potreban, iako historijski tečaj vojne nema mnogo potpuno suglasnih momenata s »Osmanom«. Potrebna je historijska slika Hoćimske vojne zato, jer je ona, premda ju je pjesnik obradio vrlo slobodno i u koječem daleko od historijskog zbivanja, drugi centar toga epskog djela, koji je dan kao kontrast glavnoj radnji, to jest sramotnoj smrti svernočnoga turskog sultana. Ne mislim time reći, da je radnja u »Osmanu« decentralizirana i nejedinstvena, ali Hoćimska je vojna kao epizoda ipak samostalan dio u pjesmi; to je kao glas, komu je odjek Osmanova smrt. Historijski su ta dva događaja jedan prema drugomu kao uzrok i posljedica. Pjesnik je naročito u Hoćimskoj vojni htio da prikaže moć kršćanstva u borbi s Osmanlijama, pa premda je tu borbu uvelike idealizirao i opjevao u mnogom drukčije, nego je prikazuje historija, trebalo je ovdje prikazati taj događaj kao cjelinu. Već je naprijed rečeno, koliko se naš pjesnik držao historije pjevajući o kraljeviću Vladislavu. Sad treba sabrati, što on priča o samom boju pod Hoćimom.

Letimice ga spominje vrlo često, gotovo u svakom pjevanju, potanko ga ne opisuje nigdje. Malen opis Hoćimskog boja ima u X. pjev. (233—240): U bogdanske zemlje uveo je Kraljević pod orlovim stijegom na boj spremne čete. Suprot njemu dođe car s nebrojenom »vojskom od sto vojska«. Sukobiše se, da svijet odjeknu, poteče rijeka turske krvi, »u nevjerskom raspu i smeći jedva s glavom car uteče«. U tom kratkom opisu osim posljednjeg stava o raspu turskom i bijegu carevu nema ništa nehistorijsko, pa ni »Nester turske krvi« nije toliko hiperboličan, ako povjerujemo poljskim izvorima, da je Osman pod Hoćimom izgubio stotinu hiljada ljudi. Zacijelo ga taj rat s gubicima na povratku (od zime) nije mnogo manje stajao.

U IV. pjevanju upušta se pjesnik u direktan, nešto duži opis boja; tako i u XI. pjevanju, ali tu prekida pjesnik opis, kad se Ali-paša zastidi ugledavši na slici sebe, kako u borbi bježi. Koliko god su ta dva opisa općenita i mogu im se naći ugledi u Ilijadi ili u Oslobodenom Jerusalimu, ima u njima, pored imena turskih i poljskih vojvoda i junaka iz Hoćimskog rata, i historijskih činjenica i pojedinosti, koje također potvrđuju pjesnikovo poznavanje historije i detalja hoćimske vojne. U IV. pjevanju (185—224) priča Ali-paša ovako: Na zapadu je udario šator Mahumet Karakaš, slavni budimski paša. Zbog svojih junačkih djela trebalo je da on uskoro postane

veliki vezir mjesto Husaina. Ali otrovna zloba nađe način, da ga sa svijeta makne; ona zaslijepi oči caru, te posla Karakaša, da sam glavom juriša na poljski tabor. Paša poleti hrabro u boj, »valja, udara, siječe i strijelja, dokli se rva vrh gomile od pobijenijeh neprijatelja«. Da je naša vojska (jadicuje Ali-paša to pričajući) imala tri takva junaka, naricali bi sad Poljaci, a ne mi. Ali Karakaš pade slavno, jer pogibe od ruke samoga kraljevića Vladislava. Kako se iz svega razabira, mogao bi to biti opis žestokoga turskog juriša 15. rujna. Izuzevši pjesnikovu hiperbolu, da je Karakaš poginuo od Kraljevićeve ruke, i taj se opis podudara s historijom.

Gundulić zna i za posljedice toga neuspjelog juriša, ma da ih ne navodi historijski točno. U istom pjevanju (309—316) pjesnik kaže, da je Osman na bojištu skinuo Husain-pašu sa časti velikog vezira i postavio na njegovo mjesto Dilavera, ali motivira to nehistorijski: da je Dilaver spasao u boju život mladom sultanu. Taj isti motiv spominje pjesnik još nekoliko puta u svome djelu (tako I, 349—356), no to ne dokazuje, da mu je bilo nepoznato, kako se stvar uistinu dogodila.

Treba ovdje istaknuti, da se karakteristična Gundulićeva crta u obrađivanju povijesnih činjenica, t. j. da ih mijenja, preobražava, udešava prema svom pjesničkom nahodenju, prema potrebi idealiziranih lica, događaja, motiva, — osobito markantno očituje baš u opisu i u prikazivanju velikog vezira Dilavera, dakle turskog historijskog lica, i u turskim historijskim partijama u »Osmanu«. Već je Franjo Marković utvrdio, da se naš pjesnik prikazujući Dilavera nimalo ne drži historije. Dodati treba, da isto tako pjesnik postupa u I. i u IV. pjevanju, kad govori, kako je Dilaver obranivši Osmana od Poljaka postao veliki vezir, kao i u IV. i XIX. pjevanju, kad spominje Dilaverovu ljubav Adžamkinju, koju je Dilaver na mejdanu oteo perzijskom kraljeviću. Već ta epizoda dovoljno pobija rašireno i ponavljano mišljenje, da je Gundulić u »turskim« partijama »Osmana« dao verzificiranu kroniku, a u »poljskima« da se mnogo ili sasvim udaljio od historije.

U XI. pjevanju (49—72) opet je duži opis boja pod Hoćimom. Tu je na jednoj slici u varšavskoj vijećnici prikazano, kako dvije velike vojske »vrhu ravna ... polja kraj prostrane Bogdanije i granica od Podolja« stoje jedna prema drugoj, spremne, da se sudare, a na rubovima bojnog polja teku Prut i Nester. S jedne je strane bezbrojna turska vojska, koja se »jakno mjesec na luk stere«, a njoj nasuprot je poljska vojska. Sukob tih vojska opisan je (na drugoj slici) u istom pjevanju (445—493). Kao dva crna oblaka sudaraju se vojske.

Sve se stira, sve se krati,
padaju konji i konjici
živi, mrtvi i duhati.
Trijesi umrli sve užiju,

sve obujmiva magla crna;
oblaci se strijela dižu,
građ ognjenijeh pada zrna.
Svud oružja sjaju vrla;
puške, kopja, sablje, mači
zgađaju prsi, kolju grla,
sijeku glave, sve se tlači.«

A svima prednjači Kraljević,

»gdi u slici trijesa ognjena
u potopu sja od krvi...
vitijem kopjem srca bije,
britkijem mačem žnje živote.
Svačija sablja na nj se združila,
— on svih sreta, svih zatječe:
konje, ljudi, stijeg, oružja
krši, lomi, rve i siječe.
Bez pokoja, bez umora
sjemo tamo teć se vidi;
mrtaca je pod njim gora,
svud bjegučie Turke slidi«.

U ovom odlomku i opet je točna pjesnikova topografija, a ustremljene neprijateljske vojske jednu protiv druge, kako ih slikovito vidi pjesnik, vidjelo je i hoćimsko bojište već prvog dana, kad se Turci i Poljaci nadoše ondje okom u oko. Ponovilo se to još više puta u hoćimskim bojevima. Ni na tome mjestu u »Osmanu« gloriifikacija Vladislavljeve borbe, junaštva njegova i pogibije turske od njegove ruke nema dakako ništa historijsko. To je sve samo plod pjesnikove mašte, ali bujne i žive, a dao ga je pjesnik plastično, živim stilom i uvjerljivom dikcijom.

Historiji se vraća pjesnik, kad na kraju opisa te varšavske slike odaje priznanje i Osmanu:

»Ali se i Osman car opeta
pazi (t. j. vidi), gdi své na boj tjera;
pobjegujstvo njih ga smeta,
i neposluh, i nevjera.«

Osman je doista i sam nadgledao i vodio borbe pod Hoćimom i, kako je već naprijed rečeno, više puta očajavao zbog bojnih neuspjeha svojih četa. Ovaj živi opis Hoćimskog boja, ako se iz njega izluče Vladislavljeva junačka djela, može se slobodno prenijeti na koji od žestokih turskih juriša, na pr. na prvi, u kojem su Poljaci zadobili pobjedu, ili na Karakašev, koji se svršio uzmakom turskim, i napose na posljednji, u kome su se Turci hrabro borili, a Poljaci

imali dosta muke, dok su ih odbili. Osmanova je agilitnost toga dana zacijelo bila velika, jer je u taj juriš, kao posljednji, unio sve svoje nade i napregnuo sve sile, da svlada Poljake i osvoji njihov tabor. Ne treba zaboraviti pri tome ni na Kraljevićevu agilitnost u tim ratnim operacijama, na pr. kako je opasnu situaciju spasavao, kad je ono u boj poslao i svoju tjelesnu stražu.

Pregledavši ovako potanje veće opise Hoćimskog boja u »Osmanu« i odvojivši u njima, što je historijski utvrđeno, a što plod pjesnikove mašte, nameće se pitanje, da li je Gundulić htio da prikaže Hoćimsku vojnu kao jedan boj, jedan sukob ili je imao na umu pojedine borbe i juriše na poljski tabor. Po nekim pojedinstima u »Osmanu« vidi se, da je pjesnik znao za juriše i ponavljane bojeve u tom ratu i da je na svoj način opisao pojedine, iako ne sve, turske navale i borbe. Da je rat trajao duže vrijeme, više dana, i da se borba prekidala i ponavljala, kaže indirektno pjesnik u V. pjevanju (417—434), gdje općenito opet daje kratak opis boja, kako su se i vojske upustile u borbu, kad su prepoznale, da su Krunoslava i Sokolica, koje su pred vojskama dijelile mejdan, »dvije mladahnje djevojčice«. Razvila se žestoka borba, kaže pjesnik,

»nu uto sunce zgar zapade
i noć skri svijet u skut tamni.
Crna sjena put tabora
Turke vrati i Poljake«,

a »na tabore Krunoslava vraćаше se, nu pod silu«. To sasvim odgovara riječima poljskog historika:¹³⁶ Noć i njihov (t. j. turski) bijeg »diremit proelium« (7. rujna). Noć je prekinula boj i 2. rujna, kad su Turci isto tako bili suzbijeni.

Tabori se u »Osmanu« također spominju više puta. Krunoslava u Hoćimskom boju (V, 247 i 252) »sama istjeca (t. j. izlijetaše) iz tabora i Osmanovoj glavi prijeti... i usred vojske i junaka na šatorijeh cara iska«. Sasvim se jasno kaže u pomenutom opisu boja u IV. pjevanju, da Karakaš juriša na utvrđeni tabor, a Poljaci da se brane u njemu, dok u XI. pjevanju stoje vojske jedna prema drugoj i bore se na otvorenom polju, upravo onako, kako historici navode, da je bilo 2. ili 7. rujna. Da je Gundulić znao za defenzivni karakter te vojne, što se tiče Poljaka, istaknuto je već naprijed, gdje je bilo govora o poljskom taboru pod Hoćimom.

Ponavljanje bojeva pokazuju već oni stihovi u I. pjevanju (225—236), gdje se Osman sjeća plašljivosti svojih vojnika u Hoćimskom ratu pa kaže:

»Ah, kolikrat pun nemira,
videć jednog od krstjana,
gdi ih na jata goni i tira
kako ovce sa svih strana,
viknuh, skoćih sam na konju...«

»Kolikrat« znači, da se to ponovilo više puta, u više bojeva.¹³⁷

S historijom se gotovo sasvim slaže i pričanje Gundulićevo o veličini turske vojske i njenim pozicijama pod Hoćimom u IV. pjevanju (17—69). Golem broj te vojske prikazuje i onaj suvremeni rimski bakrorez, na kome se mnogi detalji izrazito podudaraju s Gundulićevim opisima. Dokle ti oko seže (priča Ali-paša bogdanskom vojvodi), sve bijaše puno vitezova, »vojska, ku nije moć izmjerit, broj, ki čuo nijesi davno«. »Sto jezika, sto naroda ujedno se sta s po svijeta«. Evo, gdje je tko stajao. Preko Pruta, gdje se on sastaje s Nesterom, car »vojsku u ovo polje uvede«.

»A Hotima grada ono (t. j. eno),
izdaleka gdi se bili:
jako Poljaci i smiono
pod njim bijehu se utvrdili.«

Pjesnik izrijeком kaže, da su se tu Poljaci »utvrdili«. A »na glavici, vrh nas ka je, šatori se carski obstriješe«. Pogled na bakropis navodi gotovo na misao, da je slikar radio svoju sliku po istim izvorima kao naš pjesnik. Obojica su vjerno i istinito (po pismenim ili usmenim izvorima) dali cjelokupnu sliku, a slikar č detalje hoćimskog bojišta.

U okvir ove radnje ne ide istraživanje, koliko Gundulićev katalog turske vojske odgovara historijskim podacima. Ovo, što je ovdje navedeno iz IV. pjevanja, gotovo potpuno se slaže s historijom. Ona govori o nečuvenom broju Osmanove vojske, o šarolikosti njezinoj, o položaju kod Hoćima jednako kao naš pjesnik. Golem broj turske vojske ističe pjesnik na mnogo mjesta, tako u I, 75—76; III, 329—336; IV, 473—480; X, 135—136 i 229—232; XIII, 125—132; XVII, 94; XX, 63.¹³⁸

Kao što Gundulić ističe Kozake kao glavne poljske pomagače, tako on spominje na turskoj strani mnogobrojne Tatаре pod prekopskim carem Jemirom. U IV. pjevanju (453—464) veli pjesnik, da je on došao caru u pomoć sa 30.000 svojih Tatara.

»Gdi obnoći, ne osvanu;
bez pristanka, bez umora
plijeni obtječuć svaku stranu
i od polja i od gora.
Sva podoljska zemlja i ruska,
ku požehi i porobi,
Tatarinu bijaše uska,
dokli njega jači dobi.«

U historijskom pregledu rečeno je, da je Kantemir¹³⁹ već prvih dana opsade prešao Dnjestar i robio i pljačkao po Podolju sve do Kamienca, a i poslije odlaska turske vojske i poslije sklopljenog pri-

mirja Tatari su se skitali po tim krajevima, štaviše navaljivali su i na posljednje redove poljske vojske, koja se vraćala od Hoćima.

Po tom, kako je Gundulić ocrtao samu borbu Poljaka s Turcima, može se reći, da je on zadržao historijsku osnovu u svome prikazivanju i da se uglavnom, a često i u pojedinostima, držao historijskih događaja i činjenica. Sasvim drukčije učinio je pjesnik opisujući konac te borbe i prikazujući njezin krajnji rezultat za obje protivničke strane. Rečeno je, šta o tome kaže historija. Uspjeh Hoćimske vojne najbolje je karakterizirao stari dnevnik iz onoga vremena riječima: »Poloni vinci, Turcae vincere non poterant.« Gunduliću, koji je svoj spjev napisao zato, da prikaže satrvene Osmanlije, nije moglo biti dovoljno to, što Poljaci nisu bili pobijedjeni, iako i on katkad vrlo oprezno govori o poljskom uspjehu, tako na pr. na kraju III. pjevanja, gdje kaže samo, da »caru Leh odolje«. Njemu ne samo da Turci nisu smjeli pobijediti Poljake, nego, štaviše, Poljaci su morali biti pobjednici. Treba uzeti na um, da je upravo u toj »nepobjedi« Turaka veličina Hoćimskog rata, da je u njoj bilo najveće značenje za sav tadašnji evropski svijet;¹⁴⁰ Poljaci su ondje odnijeli moralnu pobjedu, a Turci bili moralno poraženi. Ako sve to uočimo, ne možemo zamjerati našem pjesniku, što je od junačke obrane Poljaka načinio najsajniju i potpunu pobjedu nad Turcima, pobjedu na bojnem polju, a ne pobjedu po posljedicama, kako je to zapravo bila. Naš je pjesnik i o toj činjenici bio načisto, pa je i ističe u XI. pjevanju (621—624):

»Er što ne uze car ostala
sva kraljevstva od krstjana,
vaša je slava, vaša je hvala,
vi ste bili njih obrana.«

Gundulićev je suvremenik Joannes J. Petricius, profesor kakovskog univerziteta, u djelu »Princeps Polonus«, izdanom u Krakovu 1633. god., panegirički rekao: *Terribilem cunctis gentibus, infinitaque multitudine iam regni tenentem Othomanorum exercitum, celeritate incredibili, non modo sine ulla clade, sed ne cum detrimento quidem ullo, a regno nostro repulimus, eiecimus, fugavimus. Caesarem Osmanum a desperatione ad fugam, ab hac ad dolorem, tandem ad foeda fata mortemque, miseriorem nescias, pudore vel damno compulimus.*« Ako je ovako govorio (dakako hiperbolički!) poljski historik dvanaest godina poslije Hoćimskog boja, a on je ipak mogao znati potankosti toga rata, zar da se čudimo pjesniku Gunduliću, što uveličava poljsku pobjedu opisujući turski poraz i što oduševljeno slavi kao pobjednika kraljevića Vladislava? Pjesniku je premao, da junački Poljaci i hrabri Zaporošci odbiju Turke od svojih šančeva i da ih potjeraju čak do njihova tabora, on hoće (I, 97—100), da je »Sivi Oro« pri Nesteru razbio »Istočnoga Zmaja« i letio za njim

u potjeru »do Dunaja«. Trebalo je da Osman osjeti (II, 401—404), kako je teška poljska snaga:

»I pozno si i vidio
sred krvava ljuta boja,
gdje sam glavom tvom si bio,
koli je teška sila svoja« (t. j. poljačka)!

Turčin mora da u svojoj zemlji strepi od poljskih junaka (II, 405—432), otomanska se sablja nije smjela samo odbiti od poljačkog mača, ona je morala pući pod Šišmanovim mačem (III, 117 i 118). Vladislav je morao sred Nestera i Dunaja slomiti i skršiti »ognjenoga ljuta zmaja« (III, 181—184), on je morao osvetiti blizu Varne poraz staroga Vladislava (Varnenčika) i poći u potjeru za sultanom (III, 233—236). Čitavo je bojno polje imalo biti prekriveno pobijenim vitezovima strašne vojske, što ju je Osman poveo put poljačke strane, da on zaplače nad svojim porazom (V, 15—20), što mu ga je zadao Vladislav (VI, 343—348), te je i sam morao bježati, da jedva spase glavu (XX, 465—468). Turci su morali da pamte, koliki su im pješaci i konjanici poginuli lanjske jeseni od leških mačeva, kako »turski mjesec pod nogami krstjanskomu križu osta«, kako

»od turskijeh cvijet mladića,
kijeh Kozaci i još kolju,
zvijerma i pticam leži pića
na bogdanskom ravnom polju« (XVIII, 89—120),

te je i Ali-paša jašući onuda na putu u Poljsku teško jad trpio, »kosti gole čim plesaše pobjenijeh turskijeh ljud:« (III, 317—336).¹⁴¹

Marković je (u Radu 52, 66—68) našao, da »crtah konkretnih o vojevanju Poljaka pod Hoćimom ima u pjesni vrlo malo«, da to vojevanje »izlazi posve neznatno, nepodpuno, donjekle, što se tiče junakovanja kraljevićeva, posve neistinito«, da je »o vojevanju samom tek uzgredno upleo njeke crte, i tih više o Turcih — ta glavni čin Osmanide radi o Turcih — a manje o Poljacih«. Tako se Markoviću činilo i takve, su konstatacije odgovarale njegovu nastojanju da dokaže i obrani (nasuprot Paviću) jedinstvo radnje u »Osmanu«. »Kad uzmemo«, izvodi: on iz svojih konstatacija, »da spjevi II—XIII spadaju po jedinstveno-saveznoj kompoziciji u Osmanidu, onda je onakav sadržaj spjeva IV, X i XI, te u njih onakova prikaza vojskâ a onakova prikaza vojevanja sasvim naravna i estetička, upravo probitačna: da je u Osmanidi pjesnik epske zgode hoćimskog vojevanja najpače junačke čine Poljaka iole podpuno prikazao, onda bi ta prikaza svojom znatnošću malone nadmašivala prikazu epskih sгода u Osmanovoj propasti, onda bi Osmanida imala dva epska središta, te bi bila nejedinstveno djelo, ili bi pače imala krivo epsko

tobožnje središte na nepravom mjestu, te bi bila kao nakrivljena sgrada. Baš je naš pjesnik u tom pokazao svoju vještinu kompozitorsku, što se stegnuo na epizodan način u lirskom reflexu turskog poklisara, prolazećega hoćimskim bojištem i dolazećega u Varšavu, prikazao tursku vojsku neizmjernom obraćenu u prah i pepeo, a poljsku vojsku ovjekovječenu umjetnostju...» Marković je imao pravo, što se tiče jedinstvenosti »Osmana«, ali je dokazujući tu jedinstvenost zaboravljao na obilje historijskih crta, momenata, lica i događaja iz hoćimskog vojevanja, koje je sam našao. Takvo njegovo gledanje navelo je vjerojatno Rešetara na onu tvrdnju citiranu u uvodu ove moje rasprave. Mislim, da sam u ovom dijelu te rasprave dokazao, da Gundulić i u onom, što je sve rekao o Hoćimskoj vojni, nije drukčije postupao nego inače u svome djelu i da je dovoljno pokazao svoje poznavanje i toga rata i svega, što je bilo s njime u svezi. Tako je mislio još 1879. godine Brandt: »Gundulićevo historijsko pričanje o Osmanovu ratu s Poljacima, u općim crtama, dosta je vjerno historiji.« (Str. 32.)

Premda je Gundulić turski neuspjeh pod Hoćimom preobrazio u strašan poraz i u pogibiju, iz koje je i sam Osman jedva spasao glavu pred pobjedničkim mačem Kraljevićevim, nije pjesnik htio, da glavni junak njegova spjeva,¹⁴² a to je Osman, po kome je pjesnik i nazvao svoje djelo, izađe iz borbe kao kukavica. On je pohvalio Osmana ne samo kao vojvodu, koji je na čelu svoje vojske pošao u rat, nego i kao borca, koji »ne pazeć se od nezgoda« sam vraća u borbu svoje ratnike, kad uplašeni uzmiču pred neprijateljem, i koji je »bojnik ujedno i vojvoda ... ne mareći na pogube«. (I, 225—236). Pisci turske historije kažu, da je Osman lično ulazio u borbu,¹⁴³ iako nije baš vjerojatno, da bi sultana njegova okolina puštala da se izdvrgava takvoj pogibelji. Zacijelo su suvremeni turski izvori obasipali hvallama i slavom Osmana, baš kao što se vidi na poljskoj strani da je bilo s Kraljevićem (Petricius), a naš je pjesnik mogao da za takve pohvale sazna iz suvremenih relacija, i usmenih i pismenih. Pjesnik je uzevši Osmanovo junaštvo kao historijsku činjenicu i uzdigavši visoko turskoga protagonista, koji je po mišljenju Evrope bio ipak pobijeđen pod Hoćimom, dosljedno morao da to više proslavi njegova pobjednika kraljevića Vladislava. To je tražilo opće mišljenje pjesnikovih suvremenika, to je izlazilo iz kompozicije i glavne ideje »Osmana«.

Svu krivnju zbog turskoga neuspjeha svaljuje Gundulić u »Osmanu« na janjičare (I, 237—264; XX, 467 i 468). Oni su svojim neposluhom prouzrokovali turski poraz, oni su prvi počeli uzmicati te dali rđav primjer i drugima (»spaholjanima«). Jensen kaže bez oznake izvora, da janjičari kod posljednjeg juriša nisu htjeli da idu u borbu (weigerten sich die Janitscharen weiter zu kämpfen); da je opće nezadovoljstvo raslo i Osman da je morao ponuditi primirje.¹⁴⁴

Neposluh i nevjeru turskih vojnika spominje Gundulić u XI. pjevanju (492). Poljska historija, međutim, ne zna za neku očitu nepokornost u turskoj vojsci pod Hoćimom. Janjičari su smjelo navaljivali na poljski i kozački tabor, borili su se hrabro i ginuli. Ali zna se i naprijed je već istaknuto, da u turskoj vojsci nije bilo oduševljenja, da Turci tada nisu željeli rata s Poljacima, a vidjeli smo, kako je s njihove strane željno dočekan svršetak rata i primirje.

III.

POLJSKO-TURSKI MIR 1623. G. POLJSKI VLADARI I JUNACI U »OSMANU«

U prethodnom je odsjeku prikazano, kako je došlo do primirja pod Hoćimom. Ne može se reći ni za jednu ni za drugu stranu da se ponizila i molila mir. O miru se radilo i prije, nego je došlo do boja. Turci su se doduše kasnije odricali takva nastojanja, te su i kaznili moldavskoga hospodara, što je bio poveo pregovore na svoju ruku i bez njihova znanja. Uza sve to je Veveli, kao povjerenik vlaščkoga hospodara, i poslije, u vrijeme vojne, neprestano podržavao pregovore, i to sa znanjem najviših turskih dostojanstvenika. Poljacima pak ne može se nikako zamjeriti, što su pregovore prihvatili, premda se, ni po pričanju poljskih historika, ne može stvar drukčije shvatiti, nego da su Poljaci išli u turski tabor, da rade o miru i uglave primirje.

Gundulić je u »Osmanu«, slaveći pobjedu Poljaka nad Turcima mijenjao historijske činjenice, i to s priličnom pjesničkom slobodom. Svakako ga je u tome vodilo i veliko, opće oduševljenje zbog turskog neuspjeha, koji su suvremenici smatrali i proglasili za potpun poraz. A kada je osmanlijska vlast u Evropi, uzdrmana već hoćimskim porazom, dobila još teži udarac Osmanovom sramotnom smrću, moglo je sve to »uznijeti našega pjesnika, da upravo u prošnji za mir pokaže svu slavu i veličanstvo slovinskoga poljskoga kraljevstva i njegova glavnoga junaka Vladislava«. ¹⁴⁵

Gundulić je mogao znati o primirju pod Hoćimom od dubrovačkih očevidaca same borbe, ali to primirje ne spominje on nigdje u »Osmanu«, jer mu ono nije pristajalo u kompoziciju djela, jer nije odgovaralo ni tendenciji ni glavnoj ideji epa. Pjesnik je bez sumnje znao i morao znati za konačni mir, koji je s Turcima sklopio u Carigradu 1623. g. izaslanik poljskoga kralja knez Krzysztof (Kšistoř) Zbarski. Da je znao za taj mir, utvrđeno je ne samo time, što je tada čitava evropska javnost, pa dakako i dubrovačka vlada, budno pratila događaje u Carigradu, nego se to razabira i iz samoga »Osmana«.

Po ugovoru pod Hoćimom 1621. g., koji se odmah, čim je sklopljen, smatrao za uvod u konačni mir, imao se definitivati mir i savez što prije uglaviti u Carigradu. Onamo je trebalo da poljski kralj pošalje »velikoga poslanika«, pošto sultan preko svoga izvanrednog izaslanika pozove poljskog kralja, da to učini.¹⁴⁶ Iz historije se zna samo to, da je s proljeća 1622. g. otišao u Stambol knez Krzysztof Zbaraski.¹⁴⁷ Kako je on bio bogat velikaš, preuze rado taj diplomatski zadatak, da zadivi svijet tim svojim poslanstvom.¹⁴⁸ Turci su bili navikli da primaju u svojoj prijestolnici bogata poslanstva stranih vladara i svojih vazala, ali takvog sjaja i bogatstva, s kakvim se pojavio Zbaraski, ne vidje dotada Carigrad. Još dugo poslije toga govorili su Turci sjećajući se Zbaraskoga i njegova poslanstva: »Šta je to prema Zbaraskom!« U svečanoj povorci ušao je on u Carigrad. Naprijed je išla ugarska pješadija, za njom lake dvorske čete. Onda se vuklo sto teretnih kola, napokon je jahao sam poslanik u zlatotkanom odijelu s kalpakom na glavi, na kome je treperila čečenka i blistalo se drago kamenje. Konja mu je obuzdavalo šest momaka (»hajduka«) u odijelu od kadife. Mnoštvo odličnih, mladih plemića, slugu, strijelaca u svili i zlatu pratilo je ponosnoga kneza.¹⁴⁹

Nije ovdje mjesto, da se potanje priča, s kolikim se teškoćama, vršeci svoju misiju, imao da bori poljski poslanik, kako je s pogibelju za svoju glavu čuvao čast i poslaničko dostojanstvo i pred samim sultanom, kako je postojano odbijao lukavstva turskih doglavnika. Dosta je reći, da je do mira došlo istom 1623. godine, da se tek onda mogao taj zaslužni Poljak da vrati u svoju domovinu. Ovdje, naprotiv, treba istaknuti one momente iz toga diplomatskog rada, koje je Gundulić prenio na Ali-pašin put u Varšavu. Učinio je to već F. Marković posluživši se pri tome osim Historije Morawskoga i pjesničkim djelom Samuela Twardowskoga »Legacya Krzysztofa Zbaraskiego w roku 1621«, zanimljivim već i zato, što je taj Twardowski bio u pratnji Zbaraskoga u Carigradu.¹⁵⁰ Iz tih izvora treba istaknuti neke momente. Zigmund je Zbaraskoga poslao u Carigrad u proljeće 1622. Zbaraski pođe na put, ali kad stiže u Kamiéniec Podolski, dobije vijest o najnovijim velikim promjenama u Carigradu, napose o Osmanovoj smrti. Bojeći se Tatara, koji su se skitali oko granice, zadržao se neko vrijeme u Kamiénecu. Poslije nekog vremena krene sa svojom velikom pratnjom dalje preko Moldavije i Vlaške put Carigrada. Tako je imao priliku da prođe i preko hoćimskog bojišta, na kome su se bez sumnje još nalazili vidljivi tragovi lanjskog boja. Marković nije, na žalost, isporučio s topografskoga gledišta put Zbaraskoga s Ali-pašinim (u »Osmanu«), jer čini se, da bi i tu moglo da bude srodnih momenata, premda je vjerojatno, da je Gundulić opisujući Ali-pašin put imao na umu i pohod turske vojske do Hoćima, kao što je to istakao već Pavić. Pri kraju listopada stiže Zbaraski u Carigrad sa svojom sjajnom pratnjom i darovima za turske mogućnike i za sultana. Marković je također obratio pažnju

na slične momente u Ali-pašinu govoru u »Osmanu« i u govoru Zbaraskoga u »Legaciji«. ¹⁵¹

Sad treba vidjeti, što pripovijeda Gundulić o tursko-poljskom miru poslije Hoćimske vojne. On je svršio rat s bijegom Osmanovim ispred hrabrenoga Vladislava, koji je gonio cara sve do Dunaja. Sasvim je prirodno, što je naš pjesnik dalje razvio radnju u »Osmanu« kao posljedicu poraza i bijega, te zato mora Osman da šalje svoga poklisara poljskom kralju s molbom za mir. Ali-paša se zato obraća kralju i ovim riječima:

»Čudno čudo, što se vijeku
do današnji dan ne zgodi!
Car, prid noge koga teku
za mir iskat svi narodi,
veličanstvo sve potište,
spasa sablju, kom svijet vlada,
i prijateljstvo i mir ište
u tve krune same sada.« (XI, 553—560)

Tako je Gundulić htio da uzvisi poljski prijesto i da mu dade slavu, koja još nikoga nije dopala. Time je ostvario bar u pjesmi svojoj ono, što je živo željela sva Evropa, to jest pad osmanlijske moći, potpun poraz, uzmak i poniženje silnog Turčina. Zato Gundulić s tolikim zadovoljstvom ističe na Ali-pašina usta:

»Svemogući car od cara,
ki naviještati opći boje,
za mir pitati poklisara
ovi prvi put poslo je.« (XI, 549—552)

Takve su misli mogle ugađati Dubrovčanima, jer je svaki od njih predobro znao, što Dubrovniku prijeti iz Carigrada i da ga svaki čas može zadesiti sudbina porobljene braće na Balkanu. Već i zato neka Osman pamti lanjski poraz od ruke Vladislavljeve, ¹⁵² nek moli mir u pobjednika Poljaka, ¹⁵³ nek dršće u neizvjesnosti, dok mu ne stigne povoljan odgovor. ¹⁵⁴

Po savjetu Kizlar-aginu (II, 374—460) odlučuje Osman da pošalje k Poljacima Hercegovca Ali-pašu:

»Med njegova riječ je svaka,
il' spovijeda ili upraša.
Posmijeh (u Vat. ruk.) mu je sved sred usti,
svakomu se smerno klanja,
hitrina je sve, što izusti,
unjigu'e (t. j. udvorava se, laska) s mudra znanja.«

(II, 501—508)

»Diplomat« je to, dakle, sve s odlikama i vrlinama, koje su restle baš i poljskoga poslanika Zbaraskoga. Hammer (II, 777) i Tretiak (str. 26 i 92) navode, da je sultan Osman 1619. g. postavio za velikog vezira Ali-pašu, koji je imao nadimke »Krasni« i »Udvojni« i koji je naročito poticao mladoga sultana na rat protiv Poljske i Kozaka. Taj vezir bio je jedan od najvećih pljačkaša u turskoj historiji. Umro je iznenada pred polazak u rat (9. ožujka 1621). Lako je moguće, da je pjesnik navlaš odabrao to lice i da mu je, ne obazirući se na historijsku činjenicu, da je Ali-paša umro prije Hoćimskog rata, dao baš kao inspiratoru toga rata nedičnu ulogu, da moli mir u Poljaka. Ako je pjesnik htio da tako ponizi toga ratnog krivca, onda nije slučajno ni ono mjesto u XI. pjevanju (493—496):

»Naprijed slike koje stahu
sram gledati paši ne da,
er među onim, ki bježahu,
i priliku svoju ugleda.«

U proljeće (III, 1 i dalje) krene Ali-paša »s lijepom družbom« na put. Prolazi on različite krajeve, ali put ga vodi baš preko lanjskoga bojišta. Tužne mu se uspomene ondje bude u srcu, još tužnije riječi naviru na usta (III., IV. pjevanje i početak V. do 60. stiha). Pošto prijede u Podolje, stže u Kamenicu (Kamieniec) i ne usudi se dalje, jer se bojao Kozaka, koji su se ondje na sve strane vrzli.¹⁵⁵ Tek kad dobi pouzdanu pratnju od vojvode podoljskih Kozaka, usudi se dalje put Varšova. Podveče stigne pred grad, razapne šator »na brijeg jedan« i odmori se tu do zore. Međutim je poljački kralj za sutrašnji dan sazvao veliko vijeće, da u slavi »sred vojvoda i sred pana na pristolju on pričekava poklisara cara Osmana«, koji bijaše poslan, »da s poljačkom slavnom krunom mir utvrdi i utemelji« (X, 293—320). Kad svanu dan, krene paša sa sjajnom svojom družbom u grad.

Tu je pjesnik upotrebio priliku, da ukratko opiše poljsku prijestolnicu (X, 341—352). Kao »srce poljskijeh polja« leži Mazovska usred prostrane kraljevine od svih »država« (oblasti) ljepša i bolja. Tu na rijeci Visli »Varšov grad je vrh i glava; u sadanja doba u daci dvor mu kraljev svjetlos dava«. Tu u prijestolnici borave kraljevi, »i općena se vijeća staju ili od mira ili od boja«.¹⁵⁶ U tom opisu nema nijedne izmišljene riječi.

Ali-pašin ulazak u Varšavu prikazuje pjesnik ovako: Naprijed jaše sto janjčara, a za njima pedeset spaholjana, onda konjanici »u odjećah plemenitijeh«, sa zastavicama na kopljima, pa red »mladih djetica s razlicijem se darim kaže, kralja i slava kraljevića Otmanović kijem častijaše«. Dalje vode u povodu trideset arapskih konja u zlatu i biserju sa dragim kamenom nasred čela. Trideset »lukova s trkačima«, trideset britkih sabalja i najзад trideset divnih robinjica.

»Mladomu ih Vladislavu
Osman mladi car posila
za razgovor i zabavu
sred pokoja draga i mila« —

dar, koji bi prilikovao sultanu, ali nikako — kršćanskom kraljeviću!¹⁵⁷ Najzad jaše sam paša na ponositom konju, u zlatnom odijelu, jednom rukom drži uzdu, drugom carsko pismo na prsima. Oko njega je šest vojvoda, koje mu posla u susret kralj. »S ovijem redom, u ovoj slavi« dolazi Ali-paša ka kraljevskim dvorovima (X, 333—424).

Već na prvi pogled udaraju u oči sličnosti u ovom, dakako, pjesničkom opisu Gundulićevu i onom proznom crtanju poljskog historika Morawskoga, kao što i inače ima podudarnih točaka u Ali-pašinoj misiji s poslanstvom Zbaraskoga. Tako na pr. obojica polaze u proljeće; prelaze preko hoćimskog bojišta; zadržavaju se u Kamenici (Kamenici), Zbaraski prije prolaska preko bojišta, Ali-paša poslije; onda sjajna pratnja; šest momaka vodi konja Zbaraskoga, šest poljskih vojvoda prati Ali-pašu; veličanstven ulaz, tamo u Stambol, ovdje u Varšov.

Da je Gundulić opisujući Ali-pašino putovanje i ulazak u Varšavu imao na umu put i ulazak Zbaraskoga u Carigrad, vidi se, eto, iz samog »Osmana«. Ali da baš i nije tako, da i nema tako očevidnih sličnosti između pjesničkog i historijskog puta, nesumnjivo je to, da je Gundulić znao za put Zbaraskoga. On je morao za nj čuti i saznati zbog živoga saobraćaja, trgovačkog i političkog, između Carigrada i Dubrovnika. Pjesnik je znao da historijski, suvremeni događaj vješto preobrazi, da ga pjesnički obradi i stvori skladnu, potpunu, logičku i usko povezanu cjelinu između velike epizode, kakva je Ali-pašin put, s nizom manjih epizoda i digresija (opis boja i bojišta, Varšave i dvora, Krunoslave i Sokolice i dr.), i glavne radnje toga spjeva, tako da se u svemu vide historijske činjenice, ali se nigdje ne osjeća njihova suhoparnost, težina i nezanimljivost.

Ali-pašin put, ako i nije sam po sebi historijska činjenica, nego ga je pjesnik na osnovi drugih, sličnih historijskih događaja fingirao, sadržava mnogo istinitih, historijom potvrđenih momenata, koji očito dokazuju, kako je Gundulić odlično poznao poljsku historiju i poljske prilike. Pošto je naprijed istaknuto, kako Ali-pašin put u kojećem odgovara historijskom putu poljskoga poslanika Zbaraskoga u Carigrad, pošto smo vidjeli, da je Gundulić opisujući sjajni ulaz turskoga pokršćara u Varšov imao pred očima glasoviti ulaz Zbaraskoga u Carigrad, treba još razmotriti, da li ima što istine u daljem opisu Ali-pašina poslanstva.

Stigavši paša u poljsku prijestolnicu zaputio se sa svojom sjajnom pratnjom u kraljevske dvore. Gundulić ih opisuje izvana (X, 421—592) i iznutra. Dižu se oni »put nebesa«, prostrani, »puni uresa«, »na mramornijeh stupijeh« »svakolika naslonjena građa stoji plemenita i velika«. K prostranim lijepim vratima vode »dva reda

izdjeljanijeh . . . kipa starijih leških kralja», vještom rukom umjetnika (»hitrijež ljudi«) tako isklesanih, »da, tko ih pazi, živijeh sudi i da sad će progovoriti«. Tu pjesnik daje niz likova poljskih vladara poređanih u dva reda kao u nekoj aleji kipova. Treba proći tom alejom stare poljske historije i promotriti svaki kip napose, a da razmatranje bude preglednije, nadovezati odmah, što je u Gunduliću pričaju historijski točno ili, bolje reći, što se slaže s navodima poljskih historika i kroničara.

Varšavski kraljevski dvor (Zamek) građen je 1598.—1619. i dao ga je ukrasiti baš Zigmund III., jer se tek on stalno nastanio u Varšavi i zamijenio njome staru prijestolnicu Krakov.¹⁵⁸ Dvor je bio sagrađen u renesansnom stilu, a spolja i iznutra urešen umjetničkim slikama i skulpturnim radovima. Bili su tu portreti poljskih kraljeva, slike same prijestolnice i različite slike iz poljske povijesti. Ali o nekim kipovima poljskih vladara na ulazu u dvore nisam mogao naći traga; bit će to plod pjesnikove mašte. Na taj je način pregledno unio u svoju pjesmu slavnu poljsku prošlost sve do Zigmunda III.

Pjesnik je u tom svom stvaranju postupio sasvim slobodno. Ali vidi se i iz onoga kratkog, a ipak točnog pjesnikova opisa Varšave i već iz ovoga, što je ovdje rečeno o sjaju varšavskoga kraljevskog dvora, da Jensen nije imao pravo, što je rekao: »Die Schilderung von Warschau ist ganz phantastisch ebenso wie die ganze Audienz-Szene am königlichen Hoff.«¹⁵⁹ Nije mu točno ni ono: »Dieses seltene Kunstwerk (misli slike u vijećnici, o čemu će dalje biti govora) — selbstverständlich eine poetische Erfindung des Dichters nach anderen poetischen Motiven . . .«¹⁶⁰ ni dalje: »Die polnische Bildergalerie (X. Ges.) ist eine recht misslungene Nachahmung der Zauberbilder auf dem Schilde Rinaldos in der Ger. lib.« Vidjet će se dalje, da li je to baš samo »recht misslungene Nachahmung«.¹⁶¹ Najmanje je imao pravo Jensen, kad je rekao prije toga: »Übrigens sind die polnischen Kenntnisse des Gundulić recht verworren und oberflächlich.«¹⁶²

Nema sumnje, da je Gundulić za događaje u Carigradu i turske stvari mogao čuti prije i više nego za ono, što se zbivalo pod Hoćimom, i za poljske stvari, pa je i Jensen smatrao za potrebno da pjesnika kao ispriča: »Aus leicht erklärlichen Gründen waren die Kenntnisse Gundulić von dem damaligen Polenthum weit kleiner als die von den Türken.«¹⁶³ Ali ipak je naš pjesnik, kako se vidi iz svega, što je dosad rečeno, znao više o tim stvarima nego Jensen i oni, za kojima se švedski učenjak poveo u neosnovanom svom mišljenju i suđenju. Naš pjesnik pokazuje, što će se vidjeti i iz daljega razlaganja, za ono doba veliko poznavanje i njemu suvremenih i starijih događaja poljske historije. To vrijedi napose i za njegov opis galerije kipova na ulazu u dvor.¹⁶⁴

Šta pripovijeda Gundulić o poljskim kraljevima? U redu stoji najprije (X, 441—464) Leh »s bijelijem gnijezdom orlovime« u jednoj ruci, a u drugoj s gradom, komu je ime dao po nadenom gnijezdu

(Gnježno). Oko čela mu je dubrava, jer je iz dubrava skupio u sela i gradove puk, kome je on dao i ime (Leh-Lesi). Kraj njega Krak drži u ruci grad, koji je sagradio i svoje mu ime dao (Krakov). Treći je Primislav u kacigi od hrastove kore, »oružjem bo tijem porazi Ugri i izagna priko gora«. Četvrti je Leh Drugi, uz koga je konj, jer je on pretekavši na konju ostale takmace stekao krunu. Drži u rukama luk i strijele, čime je obranio »od česarske Velikoga Karla sile puke slovinske i ugarske«.

U dvadeset i četiri stiha sažeo je pjesnik gotovo sve znatnije, što pričaju bajke o tim prvim legendarnim vladarima poljskim. Dao je to po nekoj staroj poljskoj kronici ili po takvim kronikama direktno ili indirektno. Zanimljiva je u tom pogledu knjižica, koju je Jensen našao u Dubrovniku. Natpis joj je: »Icones et vitae principum ac regum Poloniae omnium adornatae atque collectae a Salomone Neugebauero de Cadano. Frankfurt 1627.«¹⁶⁵ Za tu je knjigu mogao da zna Gundulić. Svakako je on u »Osmanu« pokazao, da poznaje stariju poljsku povijest. To mu je čak morao da prizna i Jensen,¹⁶⁶ koji potanko navodi čitav pjesnikov opis galerije poljskih kraljeva.

Legendarna poljska historija kaže o prvom poljskom vladaru ovo:¹⁶⁷ Oko 550. god. iseliše se dva brata Čeh i Leh iz Hrvatske (grad im je bio na rijeci Krapini u Hrv. Zagorju). Nakon dugog lutanja naide Leh u šumovitom i pustom kraju na orlovo gnijezdo, sagradi na tom mjestu grad Gnježno i uze za obilježje (grb) bijelog orla. Tako priča na pr. poljski kroničar Martin Kromer, a govore tako i drugi poljski kroničari. Gundulić je Lehu dao dubravu oko čela kao obilježje šumovitoga kraja (stih 445—448).¹⁶⁸ Legendu o Kraku spominje pjesnik samo od česti, jer ne zna ili ne kaže, da je Krak digao Krakov na mjestu, gdje je ubio zmaja. Leha II. naslijedila je (po Morawskom) sestra Vanda, ali njih dvoje naš pjesnik ne spominje. Vidjet će se i dalje, da je Gundulić naveo samo glavne, valjane i najznačajnije poljske vladare. Primislav (t. j. Przemysław — Pšemislav) povješavši oružje na dublje po okolnim brežuljcima prevari i uplaši neprijatelja, kao da ima mnogobrojnu vojsku, i natjera ga u bijeg. Gundulić kaže, da su ti neprijatelji bili Ugri. Poljski kroničar Kadłubek priča, da je taj vladar spomoću hrastove kore namamio u zasjedu i potukao Obre, koji su navalili na njega iz potonje mađarske zemlje.¹⁶⁹ Kromer navodi obadvije verzije. Ta se bajka nalazi i u drugih naroda (Dio Cassius), a znao ju je i Gundulić, jer kaže »Primislav se s štitim pazi (t. j. vidi) i s kacigam dubjskijeh kora«. Gundulićevo pričanje o Lehu II. udaljuje se od obične legende o Lešku II. On je prijevarom pobijedio utrkujući se na konju sa svojim suparnicima i natječući se tako za prijestolje. Legenda kaže, da ga je odao neki seljački mladić, koji je opazio prijevaru i na potkovanom konju stigao zajedno s pobjednikom na cilj (»brizjem konjim tijek priteče«), te je Leh izgubio glavu, a taj je mladi seljak dobio prijestolje pod imenom Leška II.¹⁷⁰ Da je on obranio »puke slovinske i ugarske« od Karla Velikoga, ne potvrđuje Morawski.¹⁷¹

I ne spomenuvši okrutnog Popjela, meće Gundulić na peto mjesto u redu poljskih kraljeva (X, 465—468) Pjastava. Pjesnik dakle očito ne će da govori o rdavim vladarima, te njima ne daje mjesta u galeriji slavnih poljskih vladalaca. On ne smatra za potrebno da ijednom riječi spomene varalicu Leška ili ubicu Popjela, koga su po priči pojeli miševi, nego se zadovoljava time, da istakne kmeta Pjastava (on je najprije volove ujarmljivao) kao pobjednika svojih neprijatelja.

Šesti je u tom redu (X, 469—508) Mjesislav sa zlatnim krstom u rukama. To je historijski Mječislav (Mieczysław I., 962—992 god.), koji je doista pokrstio Poljake. S imenom mu je pjesnik načinio igru riječi: »Mjesislav je ime od slave, ki u svetoj vodi umijesi.« Njegov sin Boleslav sjedi na prijestolju okrunjen kraljevskom krunom, »ku s imenom kraljevskime prvi on primi od česara«. To je historijski točno, jer je ratoborni Boleslav Hrabri (Bolesław I. Chrobry, 992—1025 g.) sretno ratovao, te pjesnik kaže: »ruske (t. j. kijevske) vojske kô potlači, Pomoravce i Kasube primi (t. j. pokori i pripoji), a Pruse uharači«. Dobivši krunu od Otona III. krunio se (1024. g.) u Gnjeznu.

Preskočivši Mječislava Drugoga (Mieczysław II., 1025—1034 g.), spominje Gundulić na osmome mjestu Kažimira Prvoga, koji je križem kao »kralj redovnik« protjerao neprijatelja. Historijski Kažimir Prvi (Kazimierz I., 1034—1054) morao je da pred buntovnicima bježi iz domovine i da se skloni kod mađarskoga kralja Stjepana Svetoga ; kod Nijemaca, a ne u samostanu u Francuskoj, kako neki kroničari krivo navode i zato ga zovu, a po njima i naš pjesnik, »redovnikom«. Kad je poslije domovina pala u nevolju, sjetiše se Poljaci svoga kralja i dovedoše ga opet na prijestol kaznivši buntovnike, koji su ga bili prognali.

Deveti je po redu Boleslav Krivousti u oklopu, na konju, s kopljem i štitom. On nosi pred sobom sliku svoga oca Vladislava, a na štitu mu poljski orao drži »sred nokata« česarskoga orla. Pod lovor-vijencem visi »sve, što ote pridobitim Rusom, Ugrom, Čehom, Nijemcom«. Gundulić kao »krstjanin spijevalac«, dakako, izostavlja od crkve izopćenoga, makar i slavnoga ratnika Boleslava Smjelog (Bolesław Śmiały, 1054—1081), koji je navodno ubio krakovskog biskupa Stanislava, proglašenog za sveca, spominje samo usput brata prijašnjega kralja, Vladislava I. (1081—1102), ali ističe (u tri strofe) slavu Boleslava III. (Krzywousty, 1102—1138), za koga kažu historici da je izvojevao četrdeset i sedam pobjeda. Najslavnija mu bijaše nad njemačkim carem Henrikom V. na Pasjem polju 1109. g., na koju je očito mislio i naš pjesnik onim, što poljski orao drži »česarskoga« u pandžama.

Onda dolazi Kažimir Drugi sa stijegom, na kome je bijeli orao; »s tijem bo plešuć glavu smeći ime dobi od Velika«. Nije jasno, kojega Kazimira misli ovdje naš pjesnik, da li Kazimira II. (1178—1194), koji je nakon različitih smutnja i borba došao na prijestolje, ili Kazimira III. Velikoga (1333—1370), koji je bio znamenit vladar

i vredniji spomena od Kazimira II. Čini se, da je Gundulić ta dva istoimena lica stopio u jednoga kralja uzevši od prvoga historijsku činjenicu, da je svladao bunu, i dajući mu predikat drugoga.

U prvom redu Gundulićeve vladarske galerije posljednji je Lauš, komu su na štitu zagrljene Visla i Sava, a glavu mu rese dvije krune. To je moćni ugarsko-hrvatski i poljski kralj Ljudevit Veliki (1370—1382).

Tako je pjesnik ocrtao prvi red kipova spomenuvši vješto, duhovito i kratko lakim stihovima najznatnije poljske vladare i najznačajnije njihove historijske crte ili najslavnija djela. Zatim prelazi on na drugu stranu te svoje galerije (X, 509—584). Tu je prvi u redu »kralj i junak nedobitan« Jagelon (tako mu je ime u glavnim rukopisima), »plijenim kitan«, slavom obasut, otkad se pokrstio i uzeo ime Vladislav, veliki ratnik i osnivač vladarske kuće. Na štitu mu je »oklopljeni konjik«, koji je objema rukama zamahnuo mačem vrh glave. Slavnom Litavcu daje pjesnik prvo mjesto u tom redu, a u svojoj pjesmi čitave tri strofe. Jagjelo (Jagiello Władysław II., 1386—1434), jedan od najvećih poljskih vladara, oženivši se Jadvigom, kćerkom Ljudevita Velikoga, ujedinj Poljsku i Litvu, pokrsti se zajedno s Litavcima; proslavi slavnim pobjedama nad Križarima i drugim neprijateljima. Oklopljeni konjik na štitu grb je Litve.

Uz Jagelona je kip (»naličje«) mladoga kralja Vladislava Trećeg, carskog dobitnika, koga zvijezde uresiše trećom krunom, pored poljačke i ugarske. Okružen je silnim plijenom, što mu ostaviše »beg u gorah pridobiti i car Murat na Muravi«. Mladi poljsko-ugarski kralj Vladislav (Władysław III. Warneńczyk, 1434—1444) proslavio se 1443. god. slavnim pobjedama nad Turcima. On je tada protjerao Osmanlije iz Bugarske, zarobio zeta sultana Murata te primorao Turke, da mole mir. Pjevale su o njemu i naše narodne pjesme. U nadi i želji, da istjera Osmanlije iz Evrope, povede 1444. g. opet na njih vojsku, ali u krvavom porazu kod Varne izgubi vojsku i mladi život. O tom govori Gundulić u III. pjevanju (229—240), gdje slavi kraljevića Vladislava i kao osvetnika nesretnoga svoga prethodnika i imenjaka.

Treći je u tom redu mramorni kip Kažimira, dobitnika nje-mačkih i turskih sila. Na štitu mu je orao s maslinovim listom u kljunu. Kažimir Četvrti (Kazimierz IV., 1445—1492) pobijedio je (1462) Križare, pošto je prije toga bio od njih teško potučen. Torunjskim mirom (1466) skršeni su ipak Križari. To će biti Gundulićeve »nijemske sile«, a mir je simboliziran valjda maslinovim listom u kljunu poljskog orla. Sa sultanom Bajazitom II. sklopljen je dvogodišnji mir, kojim su Poljacima priznata prava u Moldaviji, jer je prije toga (1489. g.) kraljević Jan Albert žestoko potukao Tatare. Možda mu je zbog svega toga dao pjesnik natpis na štit: »Kažimir sam... vernim, smeća odmetnima«. Potonji brončani kip prikazuje tatarskoga pobjednika kralja Alberta (1492—1501).

Dalje je opet bijeli kip kralja Lesandra blagodarnog. To je Aleksandar Jagelonac (1501—1506). Potkraj njegova kratkog života provalili su Tatari u Litvu i počeli je strašno harati. Teško bolesni (paralizirani) kralj krene s malom vojskom (7000) na neprijatelja, ali ga bolest prisili, da se vrati u Vilnu, i prikova ga ondje na smrtnu postelju. Kraljev vođa Glinjski navali hrabro na tatarski tabor, osvoji ga, potuče Tatare u njemu i zbog plijena rastrkane njihove odjele hametom porazi tako, da je poginulo 20.000 Tatara, a 3000 ih je zarobljeno, dok je oslobođeno 40.000 zarobljenika, koje su Tatari bili pohvatali na tom pohodu. Kralj je Aleksandar još na samrti saznao za tu sjajnu pobjedu i dvanaest dana iza nje umro. Imao je tek četrdeset i pet godina. Govorilo se za njega da je u pravi čas ostavio ovaj svijet, jer bi, da je dulje vladao, raspoklanjao Poljsku i Litvu.¹⁷² Naš ga je pjesnik dakle historijski točno karakterizirao jednom riječi, atributom »blagodarni« (t. j. darežljivi).

Šesti lik je »uzmnožan i velik«, s krunom, koja je ovjenčana maslinom i lovorikom. To je »u miru i u boju Šišman Prvi, kralj prišlavlji«. On je razbio Tatare i silnoga moškovskoga kneza Vasilja. Šišman I. (Zygmunt I. Stary, 1506—1548) pobijedi više puta Moskovljane, Križare i Moldavce, koji su zajedno s Tatarima provalili u južnu Poljsku. Bio je jedan od najvećih poljskih vladara. I njemu je pjesnik dao tri strofe.

Zatim se vidi kao sedmi kip zlatom odjeven Šišman Drugi, koji nosi slavno ime Augusta. Na štitu mu je orao i oklopljeni konjik. »On bo u vijecu združi općenu Litvu k poljskoj kraljevini«. To je historijski Zigmund Drugi (Zygmunt II. August, 1548—1572). Gundulić, eto, dobro zna i ističe najznatniji događaj njegova vladanja Lublinsku uniju (1569), kojom je Litva konačno ujedinjena s Poljskom.

Posljednji je kip kralja i junaka u ugarskoj odjedi, čija jaka ruka kao da još prijeti. To je slavni Stjepan Bator. Gomile su oružja oko njega, što ote i donese, »kad moškovske razbi sile i odmetne Pruse skloni«. Njemu je pjesnik posvetio najviše stihova, čak šesnaest. Slavni Stefan Batori (Batory, 1576—1586), porijeklom Ugrin, izabran za poljskoga kralja, proslavio se pobijedivši Moskvu. Pod Prusima misli Gundulić stanovnike Gdanjska, koji ga ne htjedoše priznati za kralja, te ih je silom pokorio.

Njime pjesnik zgodno završava (X, 581—592) niz poljskih vladara:

»Prilika ova zaglavila
biješe oba svijetla reda,
ko tim veleć: Priko dila
mojih ni moć proć naprijeda.«

A ne propušta da duhovito obrazloži, zašto nije naveo i druge poljske vladare: Mnogi su tu još kipovi, ali podalje, ne stoje sprijeda; »krije ih misto, nu zamani«, ime im zna sav svijet, ako su izvršili slavna

djela. Gundulić je doista odabrao samo najznatnije poljske kraljeve za svoju galeriju. Iz legendarnog doba uzeo je četiri, a počevši s Pjastom do Batora spomenuo je samo šesnaest najznamenitijih od trideset i sedam vladara. Gotovo svakom je znalački pridodao glavnu zgodu iz njegova vladanja i tako pokazao svoje odlično poznavanje i starije poljske historije.¹⁷³

Bit će najzgodnije da se ovdje ogleda, koje momente iz vladanja Zigmunda III., oca Vladislavljeva, ističe Gundulić u svom »Osmanu«. U III. pjevanju (109—136) slavi pjesnik ovako toga suvremenog poljskog vladara: O Šišmane, treći si imenom, a prvi slavom sve tamo od Leha i od Kraka. Slavan si, jer »sjevernoj carskoj kući ote krunu, ka te resi«, slavan zbog pobjede nad Osmanlijama. Nepredobitan si, a predobio si dva cara, »od Zapada i od Istoka«, prvoga, koji ti zbog tvojih vrlina dade dvije svoje kćeri »za ljubovce«, za kraljice, a drugoga, što se s dčci, da je nad svim carevima, a »samomu se klanja tebi, s poklisarom mir ti prosi«. Ali najveća je tvoja slava, što imaš sina Vladislava.

U ovih četrdesetak stihova skupio je naš pjesnik obilje historijskih činjenica. Da se razumiju i potpuno uoče, treba ovdje dati bar letimičan historijski prikaz toga vladara i njegova vladanja. Treba ujedno popuniti tom prilikom nacrt lika i značaja kraljevića Vladislava, što se dan u drugom dijelu, još onim historijskim podacima, koji se tiču, neki zajedno oca i sina, a neki napose jednoga ili drugoga.

Zigmund III. Vaza (1588—1632), švedski kraljević, došao je na poljsko prijestolje najviše nastojanjem udove Stefana Batora Jagelonke Ane. Prijestol je morao da izvojski oružjem, jer se za nj otimao i austrijski veliki knez Maksimilijan, ali njega su Zigmundove pristalice pobijedile, čak i zarobile, te se u ropstvu morao odreći svojih težnja za poljskom krunom. Nije sasvim jasno, na koga je Gundulić mislio onim stihovima: »sjevernoj carskoj kući ote (ti, Šišmane) krunu, ka te resi« (III, 115 i 116), da li toga Habzburgovca ili ruskog cara Fjodora (sina Ivana Groznoga), koji se također otimao za poljsko prijestolje. Prvoj se alternativni protiv 123. stih, u kome pjesnik njemačkog cara zove car »od Zapada« (a turskoga car »od Istoka«), a tomu u prilog govori 163. stih istoga pjevanja, gdje pjesnik Habzburgovce naziva »sjevernom kućom«. Sve drugo, što je pjesnik tu rekao o Šišmanu III, potvrđeno je gotovo potpuno historijom izuzevši posljednju točku, t. j. tursku molbu za mir. Zigmund se ženio dvaput: prvi put (1592) Anom, kćerkom Karla, nadvojvode u Štajerskom Gracu, sestrinom cara Ferdinanda I, koji je bio oženjen Anom Jagelonkom; drugi put svojom svasti Katarinom (1615). Imao je osim Vladislava još pet sinova (jedan je rano umro) i jednu kćer.¹⁷⁴ Zigmundova slava zbog pobjede nad Turcima bila je velika, no ipak je zbog toga više slavljén kraljević Vladislav nego njegov otac, iako je to za Zigmundova vladanja bio najveći događaj. O po-

bjedi nad carem »od Istoka« govorit će se malo dalje u svezi sa sinom Vladislavom.

S historijom se sasvim slaže i ono, što pjesnik meće u usta Ali-paši u XI. pjevanju (769—776), da je »dundo« nepravu ugrabio Šišmanu (III.) očinsku švedsku krunu, koju sada drži Šišmanov bratučed Gustav. Po smrti Zigmundova oca Ivana III. Vaze postade švedskim kraljem (1594) Zigmund III. Ali kako je on već sjedio na poljskom prijestolu, postavi za svoga namjesnika u Stokholmu svoga strica Karla Sudermanskog, koji je i sam nastojao da se dočepa krune, te je uskoro (1601) i proglašen švedskim kraljem. To je bio povod neprestanim i dugotrajnim ratovima između Poljske i Švedske, pogotovu kad je Karla naslijedio sin Gustav Adolf, koji je s Poljacima mnogo vojevao i velike im jade zadao.¹⁷⁵ Švedske se krune odrekao tek Vladislav IV.

U III. pjevanju na citiranom mjestu rekao je pjesnik, da je najveća slava Šišmanova, što ima sina Vladislava. Iz historijskog portreta Vladislavljeva u drugom dijelu ove studije i iz historijske činjenice, da je mladoga kraljevića, osobito poslije njegova hoćimskog uspjeha, cio svijet slavio kao pobjednika, izlazi, da ni ta pjesnička izreka Gundulićeva nije pretjerana i da je odgovarala stvarnosti. U istom pjevanju (157—184) razvio je pjesnik Vladislavljevu genealogiju, za koju sam u drugom dijelu samo općenito rekao da je historijski točna. Ovdje treba vidjeti pitanje, što je pjesnik rekao o tome, i utvrditi historijsku točnost njegovih riječi. Rodio je tebe (Vladislave!) »na kraljevstvo od koljena od sto kralja kralj«, »kraljica je majka tvoja, česarova sestra slavna, od sjeverne kuće«. I tebe je Višnji obdario česarovom kćeri, rod ti je franački kralj, a španski ti je »bratučed«. Pobjedio si »moškovsko kneštvo«, koje je »glavu pod tve noge priklonilo«, skršio si »sred Nestera i Dunaja« »ognjenoga ljuta zmaja«.

S time su u svezi ove historijske činjenice: Vladislav, prvorodeni sin Zigmundov, rodio se 9. lipnja 1595. od prve žene Ane. Na krstu ga je držala posljednja Jagelonka Ana. Po ocu bio je potomak švedskih i poljskih kraljeva, jer je djed njegov, švedski kralj Ivan III. Vaza, bio oženjen Katarinom, kćerkom Zigmunda Starog. Vladislavljeva majka Ana Austrijska bila je sestra cara Ferdinanda II., kako kaže i Gundulić. Vladislav je bio u rodu s kraljem francuskim (Ljudevitom XIII.) i sa španjolskim (Filipom IV.), koji mu je bio brat od tetke.¹⁷⁶

Historijska je činjenica, da su se Poljaci po smrti Borisa Godunova (1605) upleli u ruske poslove i da su Rusi napokon (1610) ponudili mladom kraljeviću Vladislavu carsku krunu. Poljaci su tada zavlitali i Moskvi, ali kratko vrijeme, jer je ubrzo poljska posada ondje gotovo do posljednjeg čovjeka posječena (1612). Time se svršilo poljsko gospodstvo u Moskvi i Vladislavljevo carevanje, te on nije tada ni vidio Moskvu. Međutim osvojiše Poljaci nakon duge opsade Smolensk (1611) i zarobiše cara Šujskog i njegovu braću. Zarobljenike je Chodkiewicz u trijumfu odveo u Varšavu, gdje su

ničice pali kralju pred noge i kojekako se ponizivali. Rusi proglasiše svojim carem Mihajla Romanova (1613). Tako je opet došlo do rata. Poljsku je vojsku vodio sam Kraljević (1617), koji je išao da osvaja carski prijestol. Dugim opsjedanjem prisilio je Moskvu na vrlo nepovoljan mir (1618).

Gundulić, dakle, nije pretjerao, kad je rekao (III, 177—180):

»Moškovsko je knežstvo glavu
pod tve noge priklonilo,
kad se u boju u krvavu
od tve ruke pridobilo.«

I u XI. pjevanju (777—784) kaže pjesnik Šišmanu na Ali-pašina usta:

»Na susjestvu moškovskoga
carstva ti je veličina,
ka bi od tebe i od tvoga
pridobita slavna sina«,

samo još

»pošlji istoga Vladislava
opet s vojskom k tomu kraju
na ostatak od država,
ke ti posluh još ne daju«,

te da (Šišman) kao car zavlada

»s Hvalinskoga (t. j. Kaspijskoga) odizgara
do Nijemskoga doli mora«.

Zanimljivo je isporučiti te pjesnikove stihove s riječima, koje je već spomenuti Vladislavljev poslanik Jerzy (Đuro) Ossoliński izrekao pred papom (1633. g.): Koliko god naroda zaprema sjever Evrope, na širokom prostoru od Karpata do Kaspijskoga mora, od Ledenoga okeana do Crnoga mora ... svi oni narodi i po baštinskom pravu pripadaju Njegovu Veličanstvu (Vladislavu) ili oružjem pokoreni priznaju ga za gospodara ... « Šliwiński 106. Tu treba također navesti naprijed samo spomenuto mjesto iz III. pjevanja (189—200):

»Kraljeviću, živi, živi
nedobitan dovik vika;
u pravednoj suprotivi
dobij Zveda odmetnika!
Rasti, rasti, Vladislave!
Svi narodi tvoj glas čuju
i za jedne tvoje glave
sto ti kruna odsad kuju.

Slijedi, slijedi tva vlas mnoga
tijesan joj je jur kraj ovi —
preko mora Ledenoga
novoj zemlji bit car novi.«

Može li se misliti, da Gundulić u Dubrovniku nije znao za poslanstvo Ossolińskoga, za njegov govor pred papom i za odnose Vladislavljeve?

Na već navedenom mjestu u III. pjevanju (165—168) spominje pjesnik Vladislavljevu zaručnicu, a naročito je slavi u VIII. pjevanju (29—72) opijevajući njenu izvanrednu ljepotu, koja da je »zanijela« Vladislava »prije... glasom neg pogledom«. Pet strofa, u kojima se ovdje govori o tom, kako Osman zavideći Vladislavu zbog ljepote njegove vjerenice traži svuda sličnu caricu, ali uzalud, jer ne će u tom imati više sreće nego u boju, nemaju neki rukopisi, te se čini, da nisu potekle iz Gundulićeva pera. Nije ni mimo te stihove historijski točno ono, što se tu govori o velikoj ljepoti Vladislavljeve vjerenice. Niti je ona bila ljepotica niti se zna što o velikoj Vladislavljevoj ljubavi prema njoj. Naprotiv, Vladislav je imao na umu ženidbu s drugom. Pristao je na brak s Cecelijom zbog mraza, koji je car Ferdinand obećao sestri, a i zbog srodstva s austrijskom carskom kućom. Oženio se Cecelijom Renatom, kćerju cara Ferdinanda II. i sestrom Ferdinanda III., u augustu 1637. Što Gundulić spominje taj događaj, znači, da je radio na »Osmanu« i pri kraju svoga života, i to je po hronološkom redu posljednji historijski događaj, koji se spominje u »Osmanu«. ¹⁷⁷

Može se istaknuti još jedna karakteristična crta iz života Vladislavljeva. Bio je strastven lovac. U časovima sjete i melanholije, koji su se u njega izmjenjivali s dobrim i veselim raspoloženjem, napuštao je dvor, bježao od ljudi u prašume i dubrave tražeći zaborav u lovovima. ¹⁷⁸ Ne će biti slučajno, što je naš pjesnik na dan godišnjice hoćimske pobjede, koja se svečano slavila u Poljskoj, ¹⁷⁹ opisao kao dio te slave lov kraljevića Vladislava i njegove braće.

»Mlad kraljević i po izboru
š njim gospoda ina tada
podranili bijehu u zoru
lov loviti izvan grada.« (IX, 65—68).

Glavni događaj toga lova (Sokolićino zarobljavanje poljskih gospoda) plod je pjesnikove mašte i književnog ukusa pjesnika i njegova vremena.

Po svemu se vidi, da je Gundulić glavne događaje i historijske činjenice u vezi sa Zigmundom (Šišmanom) III. i Vladislavom IV. dobro znao i točno ih unio u svoj ep. Ali žalodu bi se tražilo u »Osmanu« bilo kakvo kritičko prosuđivanje oca ili sina. Takve objektivne karakteristike nalaze se tek u modernih historika.

Historik Szujski karakterizira Zigmunta III. ovako: »Bio je zatvoren u sebe, dinast s predodžbama austrijskoga doma, bigot, okružen isusovcima, s kojima je zajedno snovao i velike i za narod nepraktične zamisli.« Moderni historik Śliwiński dao je još oštriju karakteristiku toga vladara: »Ni u jednom razdoblju svoje povijesti nije Republika (Poljska) pokazivala takvu sliku kontrasta kao za vladanja prvoga Vaze na poljskom prijestolu. Od velikih ljudi kao Zamoyski, Żółkiewski, Chodkiewicz, Koniecpolski... čudno je odudarao mali kralj, koji je, okružen malim ljudima, neprestano gurao državu sa širokih utrenika ideja na bespuća. Za vladanja Zigmunda III. znamenita djela i čini graničili su s intrigom, poslije trijumfa dolazili su porazi, poslije poraza trijumfi, a snaga se sveudilj prepletala s nemoću. U svijetu proslavljene pobjede svršavale su se ili ustupcima na korist pobijeđenih ili su, nedokrajčene u pravi čas, izazivale krvavu odmazdu i padale kao udarci na pobjedničku Poljsku.« Isti historik naziva Zigmunda III. kraljem intriganom i fanatikom.

Naš pobožni pjesnik, koji je vjerojatno imao slične društvene veze i religiozno osjećanje kao prvi Vaza u Poljskoj, bio je daleko od toga da u svome djelu daje kritičan sud o poljskom vladaru, komu je nekad htio da posveti svoj prijevod Tassova »Oslobođenog Jerusolima«. Ali iz činjenice, da ni »Osmana« nije posvetio ocu, nego sinu, mora se izvesti zaključak, da je u tome postupao s nekim kritičizmom. Upućuju na taj zaključak historijski podaci, iz kojih se vidi, da su već Gundulićevi suvremenici mnogo povoljnije sudili o sinu nego ocu. I moderni historici sasvim drukčije, sa mnogo simpatije, govore o Vladislavu kao kraljeviću i kao kralju.

Szujski (III, 250 i d.) kaže o njemu uglavnom ovo: Izbor Vladislavljev za kralja (1632. g.) prošao je kao nikad doonda — jednoglasno, jer je Kraljević bio svima mio kao hrabar vitez i narodni čovjek, dušom i srcem Poljak. On se nije povodio za netolerantnošću svoga oca i nastojao je da popravi njegove političke pogreške. Oko njega su se s povjerenjem skupljali i disidenti (protestanti i kalvini) i dizuniti (pravoslavni), Ukrajinci i Kozaci. Nisu ga zanosile ni austrijske simpatije. Poslije smrti prve žene Habzburgovke Cecilije Renate (1644. g.) okrenule su se njegove simpatije k Francuskoj, otkud je uzeo drugu ženu. Nije bio pod utjecajem isusovaca, tražio je i štaviše dobio papino odobrenje (1633. g.), da se zatvore isusovačke škole u Krakovu. U jedan mah je (1643. g.) otjerao isusovce sa svoga dvora. Već 1634. g., a pogotovu potkraj života (1646. g.) htio je da povede odlučan rat na Turke, snovao je veliku evropsku alijansu protiv njih, da osvoji Carigrad, tajni neki izaslanik balkanskih naroda nudio mu je bugarsku krunu. Ali vlastela i plemstvo nisu htjeli rat i osujetiše svom inače omiljelom vladaru te velike osnove.

I naš je pjesnik u »Osmanu« dao takav zadatak Vladislavu, ali nije doživio Vladislavljevo drugo razočaranje u tom oslobodilačkom

pothvatu, koje je možda pospješilo i samu Vladislavljevu smrt (1648. g.).

Šliwiński je dao ovu opću karakteristiku Vladislavljevu: »Neo-bičan lik, pun junačkih pobuda, smionih planova i velikih ambicija.«

Gundulić se oduševljavao za Vladislavljev brak s pobožnom Habzburgovkom Cecilijom Renatom, nehistorijski ju je glorificirao kao ljepoticu i žudenu Vladislavljevu vjerenicu. Bilo je to potkraj pjesnikova života, u ono isto vrijeme, kada je ispjevao i panegirik Ferdinandu II. Toskanskom. Vjerojatno je u to doba utjecaj religiozne okoline na pjesnika bio vrlo jak. Ali to ipak ne umanjuje značenje činjenice, da Gundulić nije posvetio »Osmana« bigotnom Zigmundu, nego slobodoumnom Vladislavu.

Pošto je Ali-paša u X. pjevanju pred kraljevskim dvorom vidio kipove poljskih vladara, pripovijeda pjesnik (st. 593 do kraja), kako je turski poslanik došavši pred velika dvorska vrata ugledao usred silnog naroda hajdučku stražu s puškama. Tu je on sjahao sa svojom pratnjom i uputio se gore u dvor, pred veliko vijeće. »Sred dvorova, kim sve strane mnogi ures prikrio je«, nalaze se tri vijećnice. U prvoj su plemeniti mladići, sve kraljevi dvorani i budući dostojanstvenici. U drugoj su plemići zrelih godina; oni javljaju kralju, tko želi da bude od njega primljen. A u trećoj, najprostranijoj, prima kralj poklisare i skuplja »vijeća od vladanja«. No dok u vijeću svaki ne izrekne svoje mišljenje, »svoje svjete«, i dok ne padne odluka o odgovoru paši, ode knez Zborovski, »obran mudrim zborom, da poklisara zabavi plemenitim razgovorom«, i s njime u srednjoj vijećnici »u način se dvoran sreće«. Srednja je vijećnica (XI, 1—12) tako divna, da se nje čovjek ne može nagledati. Bogato je ukrašena sa svih strana svilom, u kojoj su zlatom izatkane različne slike. Na njima je »iznova« (t. j. istom, nedavno) prikazana slavna lanjska pobjeda nad Turcima.

Da li bi u tom pjesnikovu pripovijedanju moglo biti kakve istine ili je to sve samo pjesnički plod njegove mašte (»selbstverständlich eine poetische Erfindung des Dichters« — kako kaže Jensen — »nach anderen poetischen Motiven«)? Odgovor na to pitanje dat će malo dalje. Prije toga treba se obazreti na Jensenovu tvrdnju, koja izlazi iz starijih rdavo postavljenih shvatanja naše književne historije o »Osmanu«, a vuku se i ponavljaju sve do našeg vremena. Prema Jensenu ni takav pjesnik, kao što je Gundulić, ne bi smio ni u romantičku »Vladislavijadu« uplesti »pjesnički izum«, a ako je tako učinio, onda to mora biti (»selbstverständlich«) samo po tuđim motivima ili, kako je rekao u sličnom slučaju Gundulićev moderni kritik »s estetskoga gledišta«, ¹⁸⁰ »pusti elemenat imitacije i književne mode«. Meni se, naprotiv, kad tražim i nalazim, što je pjesnik iz stvarnosti znao, koliko je građu svoju »proživio« i kako ju je pjesnički dao u svom »Osmanu«, čini, da na pr. ni ona hajdučka straža pred poljskim dvorom nije nepotreban detalj u epskom djelu. Ta

koji bi kraljevski dvor mogao da bude bez straže na ulazu? A da su dubrovački poslanici ulazeći s haračem ili inače u saraj imali svake godine priliku gledati stražu i janjičare, pa baš i u času, kad im se dijeli plaća u dvorištu saraja, i to zato, da se i tako prikaže ad oculos turska moć, historijski je potvrđeno.¹⁸¹ Nije nevjerovatno, da je Gunduliću pričao neki njegov sugrađanin, koji je vidio i taj dokaz turske moći, te je Gundulić možda ipak »po unutrašnjoj potrebi pjesničkog doživljavanja« pjesničkim očima vidio pred sjajnim poljskim dvorima baš »hajdučku« stražu. Dubrovački su poslanici gledali janjičarsku stražu, a Ali-paša trebalo je (po pjesničkoj slobodi ili po pjesničkom proživljavanju, kako tko hoće!) da vidi hajdučku stražu.¹⁸² Gundulić je i tu crtu unio navlaš i znalački.

Gundulićev opis unutrašnje ljepote kraljevskih dvora i one tri velike vijećnice podudara se sa zbiljom i historijskim podacima. Zigmund III. i njegov sin Vladislav IV. dali su ukrasiti kraljevski dvor u Varšavi od najboljih domaćih i stranih, napose talijanskih kipara, slikara i rezbara, koje su zaposlili i skupili na svom dvoru i otac i sin.¹⁸³

Što Gundulić dalje pripovijeda o ljepoti srednje vijećnice i o slikama iz Hoćimskog rata, složio je on vjerovatno po nekim suvremenim vijestima i podacima o takvim ili sličnim umjetninama, jer se zna, da su one nekad postojale. Zidovi u unutrašnjosti dvora bili su doista ukrašeni slikama iz poljske historije. Tako bijaše u dvoru dvorana zvana »Pod glowami« zbog karijatida u njoj. Uređena je ta dvorana za Zigmundove svatove, a bila je prekrivena zelenim baršunom sa zlatnim resama i ukrašena novim slikama dvorskog slikara i rezbara Mlečanina Tome Dolabelle. Te slike prikazivale su Zigmundovo krunisanje i zarobljavanje Habzburgovca Maksimilijana, slavno zauzeće Smolenska i smjerno poklonjenje cara Šujškoga senatu s vjernim slikama prisutnih vođa i senatora.¹⁸⁴ Sienkiewicz spominje u nekadašnjem kraljevskom dvoru te slike ovim riječima:¹⁸⁵ »U sobama ćete vidjeti naslikane na zidovima različite bitke i pobjede, tako bojna djela Zigmunda III. i Vladislava. Čovjek se svega toga ne može nagledati, jer je sve kao živo. Pravo je čudo, što se ne miče i što oni, koji se biju, ne viču.« Čudimo se upravo sličnosti u ovom opisu poljskoga pisca XIX. vijeka s Gundulićevim opisom i riječima (XI, 13—16):

»Izvrsnostim svak se čudi:
nebo 'e odzgar, zemlja okolo,
stijezi, trublje, konji, ljudi,
silna oružja, bjenje oholo.«

Ili malo dalje (57—60):

»I toli su po načinu
izatkane sej države,

da, tko ih gleda, zaistinu
cijeni, da su zbiljne i prave.«

A najzad (73—80):

»I toliko slične slike
tkalac hitri svemu poda,
da ne samo svak prilike
pozna od vitez i vojvoda,
nu se u svemu ti biljezi
od istine još gledaju,
da bi reko: trepte stijezi,
buče ljustva, konji igraju.
Paček se oko dotle vara
i poznanja svačija gube,
da. gdi tubanj svaki udara,
čuješ, i gdi trublje trube.«

Ako tomu još pridodamo potvrdu historika, da su slike zbilja bile tako izvrsne, dolazimo do zaključka, da je naš pjesnik o svemu tome morao imati autentičnih i točnih podataka od kakvoga očevca ili iz kakvoga pismenog izvora.

Iz toga, što je malo prije rečeno, vidi se, da su u varšavskom kraljevskom dvoru u Gundulićevo vrijeme bile prave slike, a ne u svili zlatom rađene. Ali u Poljskoj onoga doba bilo je i takvih radova. Kad se Vladislav IV. krunio (1633), bio je crkveni kor ukrašen zlatom izvezenim sagom, koji je tkan u Briselu još od 1624. g., a stajala je ta umjetnina dva milijuna zlotih.¹⁸⁶ Ako se još napomene, da je dvorska kape'a bila urešena slikama najslavnijih svjetskih slikara, da su u Ujazdovskoj palači bile slike takve vrijednosti kao u papinskim odajama, može li se sumnjati, da je za takve znamenitosti doznao i Gundulić? A može li se tko čuditi, što ih je naš pjesnik upleo u svoju pjesmu, i to zgodno, zgodnije, nego se to činilo, na pr. Brandtu Paviću ili Jensenu?¹⁸⁷

Iz Gundulićeva pripovijedanja o slikama u srednjoj vijećnici (XI, 16—496) konstruirao je Franjo Marković¹⁸⁸ šest slika, koje prikazuju: 1. Osmanov polazak s vojskom iz Carigrada; 2. Poljsku i pomoćnu vojsku okupljenu oko poljskoga kralja na zborištu pod Varšavom; 3. Pod Hoćimom utaborene vojske, poljsku i tursku, jednu nasuprot drugoj; 4. Poljsku vojsku poredanu po pojedinim vojnim skupovima; 5. Hoćimsku bitku, u kojoj su Turci već na uzmaku; 6. Tursku vojsku u bijegu. Da li su takve ili slične slike iz Hoćimske vojne postojale ili su samo plod pjesnikove mašte, ne može se utvrditi. Ali sadržaj ili predmet njihov, kako ih je opisao pjesnik, a postavio Marković, ni u čemu se ne razilazi s historijom, ako ih isporodimo s historijskim prikazom Hoćimske vojne u drugom odsjeku ove studije. Osman je sa svom moći i slavom i s golemom

vojskom pošao iz Carigrada; Poljaci su se skupljali i pod Varšavom, kralj, senat i Varšava svečano su odande ispratili Kraljevića; pod Hoćimom su se utaborile obje vojske; došlo je do bojeva; Turci nisu jedamput uzimali, nego su također bježali i pred Poljacima i pred Kozacima. Dalje promatranje tih slika s historijskog stajališta, nije potrebno, jer smo naprijed to učinili na onim mjestima, gdje je to bilo najpodesnije, pogotovu kad nemamo historijske potvrde o takovu njihovu sadržaju, kakav im je dao naš pjesnik.

Treba se još napose osvrnuti na ono, što Gundulić zna o poljskim vojvodama i junacima, koje Zborovski pokazuje Ali-paši na slikama, i utvrditi, što o njima zna i kaže historija.

U XI. pjevanju (85—184) divi se paša tim krasnim umjetninama pa moli Zborovskoga, da mu kaže ime umjetnika, koji ih je izradio, i imena poljskih junaka, koji se tu vide na slikama. Drage volje tumači Zborovski poklisaru slike i nabraja najslavnije vojvode, njihova imena, njihove čete, odijelo, oružje i opremu. Najprije obraća Ali-paši pažnju na sliku, gdje stoji poljska vojska u redu, spremna za boj. Poklisaru udara odmah u oči, kako poljsku vojsku vodi kao »prvi prida svime« neki »porušen, poharan i satren« čovjek. Zborovski mu sa smiješkom objašnjava, da je taj sveti pustinjač s kržem u ruci Blaž po imenu, glasovit čudotvorac, drag nebu, da »gdj oružjem ini puci, on molitvam vojevo je«.

Ne radi se tu, dakako, o historijskom licu, nego o pjesnikovoj alegorijskoj tvorevini, koju je objasnio već Franjo Marković.¹⁸⁹ On je također dokazao kao estetik, da je Gundulić smio uplesti takvo nehistorijsko lice u svoje prikazivanje. Ali uzevši to i s historijskoga gledišta, a prema shvatanju onoga vremena, čime je mala Dubrovačka republika mogla sudjelovati u poljskoj borbi za obranu od Turaka do željom, da pobijede Poljaci? Zamisao pjesnikova, da pustinjač Blaž vodi Poljake protiv Turaka, mogla je da bude bliska i prisna njegovim sugrađanima, koji su se isto takvim željama i nadama vjerojatno obraćali zaštitniku svoje otadžbine — sv. Vlahu.

Dalje pokazuje Zborovski poklisaru kneza Radovilskog¹⁹⁰ u zelenoj odjeći i na zelenu konju. On vodi tri čete iz najudaljenijih krajeva, koje optječe »Nijemsko more«. Uz njega su i oklopljeni »konjci od Prusije« naoružani kopljem i mačem, i Pomoravci¹⁹¹ s dugim puškama (XI, 189—212). Toga istog kneza Radovilskog, što ga je pjesnik ovdje među poljskim vojvodama metnuo na prvo mjesto, spominje on i u X. pjevanju (177—184) među glavnim junacima i daje mu zadatak, da »pod oklopjem« i »s vitijem kopjem proz Planinu staru« uzime i utvrdi poljsku vlast u srpskim, raškim i bugarskim zemljama. A i u II. pjevanju (415 i 416) nije hadum u carskom vijeću propustio, dozivajući Osmanu u pamet neodoljivu poljsku i Kraljevićevu silu, da ne navede odmah iza Kotkovića kneza Radovilskog, »bojnom slavom ki se oholi«.

Radovilski je historijsko lice, knez Albert Stanisław Radziwiłł (Radivil), potomak jedne od najstarijih i najmoćnijih kneževskih

obitelji u Litvi. Gundulić ga ističe kao znatno lice u Hoćimskom ratu, ali to se s historijom ne slaže. »Ordynacya pułków polskich« pod Hoćimom spominje samo, da se u Vladislavljevoj vojsci nalazilo 100 husara kneza Aleksandra Radziwiłła, zatim 100 njegovih kozačkih konjanika i 100 poljskih pješaka.¹⁹² Time ni inače nije potvrđeno, da je i sam knez Aleksandar bio u Hoćimskom ratu, a ako je i bio, nije se tamo ničim istakao. Što Makowej kaže, da je našao Alberta Stanislava u spomenutoj Ordinaciji, nije točno, jer se ondje navodi ime Aleksandar.¹⁹³ Nameće se stoga samo po sebi pitanje, zašto je Gundulić toliko proslavio Radovilskog kao velikoga junaka i slavnog vojvodu. Odgovorio je na to pitanje Makowej iznesavši neke zanimljive podatke o Vladislavljevu putu u Rim 1624. i 1625. g. Tada, kako pripovijeda Kobierzycki — *decreto itinere rebusque, quae ad illud pertinerent, praeparatis, curam Serenissimi Principis (Vladislai) totiusque peregrinationis progressum, summumque denique regimen demandat Rex Alberto Stanislao Duci Radivilio*,¹⁹⁴ *supremo Mag. Du. Lith. Cancellario*. To znači, da je i taj knez Radziwiłł bio 1624. g. gost u kući jakinskih Gundulića, te je naš pjesnik mogao o njemu štošta saznati, bilo posredno ili neposredno. On je, čini se po tome, navlaš i svijesno proslavio u svom djelu toga, pored Vladislava, najodličnijega gosta u Ankoni, baš kao što je to učinio i s drugim znatnim licem iz Vladislavljeve pratnje, Stefanom Pacom.

Odmah iza Radovilskoga pokazuje Zborovski Ali-paši Stjepana Paca,¹⁹⁵ »velikoga kandžilijera«, koji vodi »kopjanike litvanskoga kneštva«, sve »na konjijeh«. Njegova je boja crna, »jaše junak konja vrana, vran štit i vrana pera ima« (XII, 213—220). To je historijsko lice Stefan Pac, također potomak odlične litavske porodice i potonji litavski potkancelar. On je kao odličan plemić sudjelovao u Hoćimskoj vojni i vodio svojih 150 konjanika u regimenti Chodkiewiczzevoj, i to »kao podređeni«, kako kaže Makowej.¹⁹⁶ No u tome nema sasvim pravo. Pac nije bio među Litavcima neznatan oficir, jer su baš njega litavski pukovnici i »ritmajstori«¹⁹⁷ poslije smrti Chodkiewiczzeve — nezadovoljni, što je za nasljednika Chodkiewiczzu kao glavnog zapovjednik izabran Lubomirski, — poslali bolesnom Kraljeviću u deputaciju. Pored kneza Aleksandra Sapiehe, tada najuglednijeg velikaša među Litavcima pod Hoćimom, koji je odmah poslije te akcije imenovan zapovjednikom litavskih četa, bio je u toj deputaciji trojica kao drugi izaslanik sin vitepskoga vojvode (wojewodzic witebski) Pac.¹⁹⁸ Znatna je historijska činjenica, koju je iznio Makowej, da je Stefan Pac 1624. godine bio važno lice u pratnji kraljevića Vladislava, da je kao vrlo obrazovan čovjek (govorio je nekoliko jezika, znao talijanski) bio na tom putu Kraljevićev tajnik. A da je prenoćio s Vladislavom i njegovom pratnjom u Ankoni (u domu tamošnjih Gundulića), napisao je on sam u svom dnevniku o tom putu.¹⁹⁹ Kobierzycki kaže o Pacu ovo: *Post Radivilium, penes quem summa erat totius itineris, lecti iudicio Regio inviae comites Stephanus Pacius M. D. Lith. Notarius, post Pro-Cancellarius*.²⁰⁰ Pac

je postao litavski potkancelar kasnije, 1635. god., to znači još za života Gundulićeva, ali već 1629. g. predsjedao je poljskom saboru.²⁰¹ Naš pjesnik daje Pacu čast »velikog kandžiljera«, koju je imao baš spomenuti A. S. Radziwiłł. Možda je Gundulić izvršio tu promjenu iz neupućenosti ili omaškom, ali mogao je da to učini i navlaš, kako bi jače istakao (u osam stihova) tako važno lice u Kraljevićevoj pratnji, kad mu je dao to jedino mjesto u svome djelu, kraj kneza Radoviljskoga, koga je opjevao i proslavio čak na tri mjesta u »Osmanu«.

Bilo je u toj pratnji još nekoliko mladih plemića, tako Luka Żółkiewski (Żulkjevski), koga Kobierzycki hvali kao i Paca zbog obrazovanosti i otmjenosti. To je onaj Żółkiewski, što je zajedno s Koreckim 1620. g. dopao ropstva, ali se 1622. g. nastojanjem poljskoga poslanika Zbaraskoga iskupio i sretno vratio kući.

Slika trećega vojvode, što je Zborovski pokazuje Ali-paši, »staroste je pološkoga Sjenevića«. Odjeven je »na ugarsku« »u pozlatnoj modroj svili«. Za njime je četa kopljanika i četa strijelaca, »Rodogostje«²⁰² pod oklopjem i Smolensko njihov oružja, a uz njih su pod istim oružjem »vojničari«, koje »Podlesje... i Pološje iz bližnjih šlju rusaga« (XI, 221—236).²⁰³ Sva je prilika, da je pjesnik ovdje mislio na historijsko lice Nikolu Zenovića (Mikołaja Zenowicza), polockoga²⁰⁴ kastelana, koji je sudjelovao u Hoćimskom ratu i bio jedan od glavnih vođa, jer je predvodio čitav puk. On se proslavio i život svoj izgubio pod Hoćimom. U žestokom boju 7. rujna ubijen mu je konj, a kako mu je pao i šljem s glave, zadobio je dvadeset i dvije rane. Polumrtva odnesoše ga drugovi u tabor, gdje je za tri dana umro.²⁰⁵ Junačka smrt tako odličnog vođe zacijelo nije brzo zaboravljena. Možda su o njoj pričali ratni drugovi i u Ankonu. Možda dubrovački očevici hoćimskih bojeva u Dubrovniku, ali svakako su o tom junaku govorili pismeni poljski izvori. Nije mu naš pjesnik samo slučajno dao u svojoj pjesmi čak šesnaest stihova, dok je Pac dobio samo osam stihova. Ako je pjesnik toga junaka toliko proslavio, kako to da nije opjevao i njegovu junačku smrt? Ne će biti slučajno ni to, što pjesnik u »Osmanu« opisuje samo stradanja i pogibije Turaka, dok Poljaci izvršuju slavna djeła, a nijedan od istaknutih junaka u borbi ne gine. Tako ne spominje ni Chodkiewiczovu smrt. Valjada je smatrao dovoljnom žrtvom s poljske strane (historijsku) smrt Korevskoga, ali i nju samo naslućujemo iz »Osmana«, kad nema Gundulićeva XIV. i XV. pjevanja. U rukopisima i u izdanjima ime Zenović u XI. pjevanju zabilježeno je uglavnom jednako.²⁰⁶

Gundulić je manje ili više mijenjao poljska imena, po svojoj prilici zato, da ih učini bližima svojoj sredini (Radziwiłł — Radoviłski), ali mnogobrojni prepisivači svakako su u tom načinili pravu pometnju.²⁰⁷ Ni u izdanjima, koja bi trebala da su najkritičnija, nema reda ni dosljednosti, nego se vidi kolebanje između različitih rukopisa.²⁰⁸

Najvećim brojem stihova, čak u trideset i dva stiha (XI, 237—268), opisao je pjesnik pana Zamoskoga.²⁰⁹ To je vojvoda »slavna imena«, sav u zlatu i žutoj boji, s kopljem u ruci, »pan hrabreni«, »ki Tatara razbi ognjena i u plijenu mu plijen zaplijeni«. On vodi tri vrste vitezova. Najprije se vide zamoški konjanici s krilima vrh glave, s krilatim konjima, s lukom i strijelama, prekriveni, konjanici i konji, vučjim kožama. Zatim su Volinjci s britkim mačevima vučcima, pod lukovima i s kopljačama. Naposlijetku idu »kiovske puci u košuljah od gvozdene žice, harbe i štite nose u ruci, a na pasu sikirice«. — Pod panom Zamoskim mislio je Gundulić kijevskoga vojvodu Tomasza Zamoyskog. Pripadao je jednoj od najmoćnijih poljskih porodica u Ukrajini. Rodio se 1594., a umro 1638., iste godine, koje i naš pjesnik. Protiv Tatara borio se već pod Zółkiewskim (1612), a 1618. na čelu puka, koji je o svom trošku opremio protiv Tatara, devet je puta odbijao njihov juriš. U početku 1619. postao je poslije Zółkiewskoga kijevski vojvoda. God. 1633. već je veliki krunski kancelar. Naš pjesnik slavi Zamoskoga kao pobjednika Tatara na ovom mjestu (u XI. pjevanju) i u IV. pjevanju (465—468), gdje izrijeком kaže

»Vojevoda kiovski ga (t. j. Tatarina),
pan Zamoski, s plijenom stiže
i učini, da opet riga
u svoj krvi sve, što diže.«

Prvi put je Gundulić spomenuo Zamoskog u II. pjevanju (419 i 420). Tu je sasvim općenito rekao, da je veliki junak, jer »ku li tvrdu i ogradu da Zamoski ne razup« (t. j. sruši). Nema ništa naročito u tim riječima, da bi se one, kako se mislilo, imale ticati oca Tomina Jana, velikoga državnika i junaka, koji se također, dakako prije Tome (umro je 1605.), proslavio kao borac protiv Tatara.²¹⁰ Gundulić je svakako slušao o tim slavnim Poljacima, znao je za Tomu, pobjednika Tatara i vojvodu kijevskoga, te ga je, uzevši te historijske podatke kao osnovu, proslavio i kao hoćimskog junaka, iako ondje nije bio nijedan Zamoyski. Bio je kod Hoćima samo jedan Tomin odred sa dvjesta konjanika. On sam nalazio se potkraj vojne u Tarnopolu, gdje je polako skupljao čete, da s njima pođe u pomoć vojsci opsjednutoj pod Hoćimom. Zacijelo je i on bio među uvrijeđenim velikašima zato, što mu nije povjereno vrhovno zapovjedništvo u Hoćimskom ratu.²¹¹

Peti je junak, o kome govori Gundulić u dvadeset stihova (XI, 269—288) Mikleuš pan Senjavski. Ali-paša se sjeća, da je taj »ognjen junak«, koji »pali očima«, te mu »i od slike strah se ima«, prvi udario na Turke. Ističe se on bijelom bojom, »snižanim perjem« na kacigi, jaše na konju bjeljem od snijega. Uz njega su Bjeorusi i Podoľovci. S tim junakom prekida pjesnik nabranje poljskih vojvoda, jer »prije bi zbrojil sitne zvijezde neg vojevode po imenu, ki

za ovijem opet jezde» (XI, 284—292). — O tom je junaku već u drugom odsjeku ove rasprave rečeno da je to historijsko lice Mikołaj Sieniawski (Mikleuš Sjenjavski), jedan od vrhovnih vođa poljske vojske kod Hoćima i jedan između desetorice komesara, koje su kralj i sabor stavili o bok Chodkiewicz. Istakao se on odmah u početku borbe, 7. rujna, kada je prvi sa svojim husarima udario na Turke i nagnao ih u »sramotan« bijeg.²¹² Vodio je svoj puk (1200 ljudi) zajedno s bratom Prokopom.²¹³ Sjenjavskom je pjesnik, već i zato, što je on preživio Hoćimsku vojnu, dao u X. pjevanju (185—188) istaknuti zadatak, da Vladislavljev pobjednički stijeg udari u Njokolju. Na tom mjestu ne valja uzimati ime toga junaka ni kao »Zenovski«²¹⁴ ni kao »Senjanski«,²¹⁵ čime je neki prepisivač sasvim odalečio tekst od historijskog lica Mikołaja Sieniawskog. Nije pjesnik slučajno istakao, da je Sjenjavski prvi hrabro jurišao na Turke, pa je zacijelo baš tom junaku pripisao i slavu, da poslije hoćimske pobjede pobode pobjedničku zastavu u Njokolju. Za njega kaže poljska historija da je do smrti bio budan čuvar istočnih granica. Borio se protiv Tatara i u Moldaviji.

Ono, što pjesnik dalje razlaže u XI. pjevanju (u stihu 293—304), zanimljivo je zato, što pokazuje, kako je on dobro poznao i tadašnje opće poljske prilike, unutrašnje uređenje, staleške razlike i drugo. Tako on zna, da u poljskoj zemlji svako mjesto, malo i veliko, ima svoga vojevodu²¹⁶ i »osobna plemenika« (posebna plemića). Pa kad se kralj diže na obranu kraljevstva, moraju i oni, po zakonu, u boj. Gundulić misli, prema shvaćanju svoga vremena, da je poljska vojska neodoljiva baš zato, što »vojske im su izabrane od vojevoda i gospode«, te »odrvat im moć' se nije«, jer »svaki se od njih za čas bije, za slavu i »u slobodi za slobodu« (II, 437—448). Nije ta vojska složena »od hlapa, ki na jata zatjerani u boj hode«, nego je to »vojska izabrata od vojevoda i gospode« (X, 245—248). Najzad zaključuje pjesnik na Ali-pašina usta emfatičkim pitanjem kralju:

»Jeda umjesto od plemića
hlape na boj skupio bi
i slavnoga kraljevića
za vojevodu robju do bi?« (XI, 669—672).

Gosparu se dubrovačkom, dakako, sviđala država, u kojoj je tako reći svaki drugi čovjek b'o plemić i gospodin, u kojoj »hlap« nije smio ni da glavu svoju dade za domovinu.²¹⁷

U takvoj državi nije moglo biti drukčije nego da »obteče mjesta draga med iz dubja, mlijeko iz vode« (IX, 135 i 136). U toj zemlji moralo je vladati samo blagostanje, sreća, mir i bogatstvo,

»skladni puci, mirna sela,
travna polja, doba ugodna,

rojne pčele, stada cijela,
žitne njive, dubja plodna«. (IX, 149—152).

Ako se i zna, da to sve nije bilo tako sjajno u tadašnjoj Poljskoj, možemo uzeti, da je naš pjesnik smatrao ono, što piše, kao stvarnost. Njemu kao i mnogima, koji bi došli u tadašnju Poljsku, moglo se učiniti, da je to zemlja, u kojoj teče med i mlijeko. Narod su tada i u Poljskoj reprezentirali samo velikaši i plemstvo. Oni su doista bili bogati. Kuće plemića pretvorene su u riznice, u koje se nago-milalo najdragocjenije blago, skupljeno u različnim vojnama, po-najviše s Turcima. Takva raskoš, kakva je tada, u vrijeme Vladislava IV., vladala u dvorovima poljske gospode, nije se mogla gotovo nigdje drugdje naći ni vidjeti. Stranac je mislio, da je u snu prenesen u začarane dvore. Poljskoga kralja nisu badava zvali — kraljem kraljeva. Tako opisuju Poljsku u ono vrijeme putnici i poslanici.²¹⁸ O tom svemu mogao je lako čuti i saznati naš pjesnik, te nije čudo niti je samo plod pjesničke mašte, što čitamo u njega opise, kao što je na pr. u XI. pjevanju (405—408):

»Gledaj, ko se svi ponose
odjeveni pribogato,
ter vrh svile pošten nose
dragi kami, biser, zlato«.

Da je Gundulić duže poživio, možda bi kasnije drukčije sudio o državnom uređenju Poljske, koje je već za Vladislavljeva nasljednika Jana Kazimira dovelo skoro do propasti i državnog rasula. Već tada nisu »od kraljevstva vojevode« više bili

»čeljad svijetla i kriposna,
u slobodi ka boravi,
druge uzde te ne pozna,
neg ku sebi sama stavi«. (XI, 401—404).

Bili su to neobuzdani, samovoljni velikaši, koji, kad se radilo o njihovoj vlasti, sili, imanju i privilegijama, nisu marili ni za domovinu, ni za zakon, ni za svetinju; bili su to često samosioni ugnjetavači seljaka i kmetova, a više puta i izdajnici otadžbine.²¹⁹

Što pjesnik govori o pojedinim poljskim četama (XI, 305—332), koje su u taj rat opremili poljski krajevi, pojedini gradovi ili plemići, pokazuje, da je on bio dobro upućen i u geografiju tadašnje Poljske. Isto su tako njegovi opisi vojničke nošnje i oružja, ako i sadržavaju štošta izmišljeno i pjesnički dekorativno, gdje gdje potvrđeni tradicijom baš kao oni »hajduci« na ulazu u poljski dvor. Što, na pr., pjesnik kaže, da zamoškim vitezovima »vrh glave lete krila« te da im i konji imaju krila, to je poznata oprema poljskih husara, koji su poput orlova strelimice nalijetali na neprijatelja, a poslije takva

juriša obično nije ostajao od neprijateljskih odjela ni jedan čovjek živ. Zanimljiv je također opis sjajne Kraljevićeve pratnje (XI, 345—360):

»Mač na pasu, a u desnici
od gospodstva stoji šibika.
Oklopja se zlatna odzgora
pod grimiznim plaštom rese.«

»Štitnika mu dva su okolo:
nosi jedan bat zlaćeni,
drugi, trepteć perje oholo,
kacigu i štit š njom pereni.«

Pred njim je »dvanaes konja, dvanaes vila«. Poljaci su mnogo pazili i trošili na sjajnu pratnju. Zbaraski u Carigradu (1622. g.) i Osoiinski u Rimu (1638. g.) svojom pratnjom zadiviše tamošnji narod i čitav svijet. Obični pan vlastelin imao je u službi do dvjesto slugu i dvorana, a bilo ih je i sa pratnjom od pet šest stotina.²²⁰

Na kraju svoga razgovora obraća Zborovski Ali-paši pažnju na viteza, »ki stoji, s kopjem i u bijelomu oružju se vas srebrni« (XI, 413—420).

»U zastavi od junačke
vojske on jaše najposlije;
nijemske zemlje i franačke
za njim izbor hrabreni je«.

To je slavni Altanski knez, vođa njemačke i franačke vojske pod Hoćimom. Tako pjesnik hoće da i na kraju svoga kataloga poljskih sila još jednom istakne, kako su Poljaci u tom ratu imali pomoćnih njemačkih i franačkih četa. I po tom se jasno vidi, da je on Hoćimskoj vojni ht'o da dađe obilježje križarske vojne protiv Turaka. Altanski je knez također historijsko lice, grof Althan (Altheim), predstavnik katoličke reakcije, carski agent (njemački izaslanik) u Poljskoj, gdje je za Zigmundova vladanja vrbovao poljske plemiće za neki vojnički red, što ga je htio osnovati za pomoć kršćanskim vladarima (Christiana militia) »protiv pogana i heretika«. Nije utvrđeno, da je bio pod Hoćimom.²²¹

Na kraju izatkanih slika s jedne strane vijećnice spominje Gundulić među pomoćnim četama Kozake, koji se »nase« kupe, a vodi ih Sajdački, što »crvenu odjeću i crveno za ugršticom perje ima« (XI, 429—440). Ti se pjesnikovi podaci o Kozacima pod Hoćimom, kako je razloženo u drugom odsjeku ove rasprave, podudaraju s historijom. Samo, prema kazivanju poljskih historika, njih je ondje bilo trideset do četrdeset hiljada, a pjesnik veli »peset tisuć njih je u broju«. Tamo je također rečeno, tko je bio Sajdački.

O Chodkiewiczzu, starcu Karlu Kotkoviću »zagašenoj u haljini« (XI, 361—372), koga pjesnik tu stavlja odmah uz Kraljevića, bilo je isto tako govora u drugom odsjeku, a o Zbaraskom je, što je trebalo, rečeno na početku trećega odsjeka. Treba samo dodati, da pod Hoćimom nije bio nijedan Zbaraski, vjerojatno zato, što nisu dobili čast vrhovnog zapovjednika, a možda su imali u taj mah da izvrše i koji drugi zadatak.

Ali-pašin razgovor sa Zborovskim prekida poziv, da poklisar pođe u vijeće i pred kralja. Ššman sjedi (XI, 501—532) »na pristolju uresnu vrhu zlatnijeh saga«, »biskupi mu svi obdesnu, a vojevode sjede sliva«.

»Ali od njih svijeh više,
polak oca slavna svoga,
sio kraljević slavni biše
na sto od zlata kovanoga«.

Poredivši pjesnik kralja i kraljevića sa dva sunca na jednom nebu prelazi na opis ceremonija, s kojima turski poslanik pristupa, pozdravlja kralja i predaje mu sultanovo pismo.

Navodim sve to zato, što taj Gundulićev opis mnogo podsjeća na opis sličnoga događaja u Morawskoga. Bilo je to 14. veljače 1635. U takozvanoj senatorskoj dvorani sjedio je kralj Vladislav IV. na zlatnom prijestolju posutom biserom. Kralja je rešilo bogato odijelo i šesir ukrašen dragim kamenjem i čaplinim perjem. Tako je primio turskoga čauša (izaslanika), a zatim (8. ožujka) moskovske poslanike. Oni su došli s carskim listovima, koje su po svom običaju poštovanja radi od Ujazdova nosili držeći ih visoko nad glavom. Sabor je imao da potvrdi mir s Moskvom i s Turcima.²²² Ali-paša jašući kroz Varšavu prema kraljevskom dvoru (X, 409—412)

»na uzdi drži jednu ruku,
pri prsih drugu hrani,
kažuć u njoj svemu puku
carski u zlatu lis poslani«,

a u samom vijeću (XI, 525—528)

»sjede paša (na mjesto, koje mu kralj rukom ukaza),
nu opet usta,
i kô carski sprva doni
lis na glavu, pak na usta,
kralju prini ga i pokloni« (t. j. preda).

Analogija između opisa istinskoga događaja, kako ga je dao poljski historik, i autentičnog pjesnikova prikaza turskog običaja u sličnoj situaciji sasvim je očevidna.

Što pjesnik kaže, da su u poljskom vijeću bili vojevode i biskupi, slaže se, dakako, s istinom, kao i ono, da je kraj kralja sjedio kraljević Vladislav. Historijska je činjenica, da su staleži u poljskom saboru dali pristanak, da Vladislav, najstariji između kraljevih sinova, sjedi za vijećanja uz sam prijestol, što mu je očito nagovješćivalo, da će naslijediti krunu.²²³ Ali dana je ta počast Vladislavu izuzetno; poljski su staleži inače budno pazili i čuvali izborni značaj svoga kraljevstva smatrajući to temeljem svih slobodština. Gundulić kao da je znao i tu važnu političku činjenicu suvremene Poljske. Mrnaviću se to izabiranje nikako nije svidalo. I doista je ono donijelo kasnije Poljskoj nebrojene nesreće, a na kraju i propast države i gubitak samostalnosti.

Diplomatski govor Ali-pašin u XI. pjevanju (537—804) vrijedan je pažnje, naročito, ako se isporodi s opisima historijskih pregovora oko mira između Poljaka i Turaka. Taj govor je i kao cjelina potpuno zaokružen i u pojedinostima pomno i duhovito izgrađen, to je primjer retoričke vještine izrečen lakim stihovima i savršenom dikcijom. Pjesnik je znao da suhoparan i retorski predmet prikaže živo i zanimljivo. A zanimljiv je taj govor napose zato, što pokazuje, da je Gundulić bio ne samo književnik, nego i dubrovački politik, koji sve događaje gleda realno, koji o svemu sudi trijezno i ozbiljno, koji računa sa stvarnim prilikama.

Iz takvoga gledanja mogla je nastati sličnost u pojedinim značajnim crtama ovoga pjesničkoga govora i, na pr., pisama poljskoga glavnog vojskovođe pod Hoćimom Lubomirskoga, što ih je pisao i moldavskom gospodaru i velikom veziru radeći o miru, i prije nego se započela — borba. U tim se pismima ističu zle strane rata, a dobre strane mira. Ali-paša pak (XI, 749—760) kaže:

»Svak se u miru čestit zove,
obilnos je, gdje mir stoji,
mir kraljevstva i gradove
zdrži, uznaža, vriježi i goji.
Oganj užeć lasno 'e svima;
nu kad sve njim plane veće,
znat ni, gorjet koliko ima,
udunuti gdje li se će.
Tako 'e lasno boj početi:
nu koliko dug će biti,
na čem li će pak dospjeti,
nije moć tega prividiti.«

Lubomirski ističe u tim pismima moć i snagu svoje zemlje i, napose, povoljnije prilike za vođenje rata. On piše na pr.: »Maiora nobis quam Imperatori (t. j. turskom caru) victus et militis subsidia adsunt.« Tako i Ali-paša (XI, 653—712) najprije retorski ističe nestalnost sreće, a onda doziva Poljacima u pamet, da bi ih pridobio za mir:

Zar može itko pomisliti, »vele veću vojsku iznova da car skupit ne
ima vlasti«?

»Caru junake odhranjene
rađa od svijeta svaka strana;
vojske mu odsvud nebrojene
dažde i mnoštva oružana.«

Pa da car još više puta izgubi rat kao lani, zar bi mu moć bila »ra-
suta«? Opet bi on digao novu vojsku. Karakteristično je u pismima
Lubomirskoga i isticanje starog prijateljstva između kralja i sultana.
Tako i Ali-paša odmah u početku svoga govora kao prvi argumentat
za mir ističe (XI, 565—567), da car želi stari mir,

»opet društvo i uvjete
ponoviti stare želi.
A i kletva hoće teška,
a i tako suđeno je,
da turačka kruna i leška
u vječnom miru stoje.
I tko u stara doba haja
ikad ovo da pristupi,
po šteti se zaman kaja,
na svoj pjenez rasap kûpi.«

Ali-pašin govor i u daljim argumentima za mir pokazuje, da je
Gundulić dobro poznao suvremenu opću historiju, što je već na-
prijed dovoljno istaknuto. No taj govor isto je tako dokaz i pjesnikova
diplomatskog dara, što se vidi u vještoj strukturi Ali-pašinih argu-
menata, jer paša kao pravi turski diplomat govori uvjerljivo i snažno,
baš onako, kako bi bio govorio i istinski takav poklisar, kad bi nudio
mir i nastojao da ga ostvari.

ZAKLJUČAK

Pregledao sam s obzirom na poljsku historiju Gundulićeva
»Osmana«. Istakao sam u ovoj studiji iz te historije sve važnije
momente, koje je pjesnik prema istini zabilježio ili prepjevao, a
obazirao sam se i na sitnije pojedinosti, jer se često i u takvim, naoko
neznatnim, povijesnim detaljima naš pjesnik pokazuje kao odličan
poznavalac historijskog zbivanja u Poljskoj i tadašnjih poljskih
prilika.

Dalje proučavanje poljskih publikacija iz Gundulićeva vremena
pisanih u prvom redu latinski, zatim djela i relacija na drugim jezi-
cima, napose na talijanskom, o događajima prije Hoćimske vojne i
o njoj samoj, moglo bi još više utvrditi rezultate ove studije, a

možda otkriti i direktne Gundulićeve izvore za historijsku stranu njegova »Osmana«. Uvjeren sam, da se pjesnik služio takvim izvorima i da bi njihovo otkrivanje još jače potvrdilo, kako je on dobro poznao poljsku povijest. Ako se Gundulić i u osnovnim stvarima udaljavao od historije ili ju je mijenjao, činio je to ponajviše navlaš i svijesno, po svojoj volji i pjesničkoj potrebi, prerađujući suvremeni historijski materijal u građu podesnu za veliko pjesničko djelo, zaodijevajući historijska lica u ruho tasovskih junakinja, a i junaka, preobražavajući zbiljske i jamačno dobro poznate suvremene događaje u slike i prizore na način romantičkih epa.

Na osnovu skupljenih historijskih činjenica iz poljske povijesti i danih cjelovitih prikaza tamošnjih historijskih zbivanja prikazan je ovdje i postupak i način, kako je Gundulić upotrebljavao svoje znanje o Poljacima i njihovoj povijesti. Jednoga se načela pjesnik stalno držao u svome radu: on se historijom služio, ali se njome nije dao sapeti. Zato se također vrlo slobodno držao hronologijskog reda događaja. Historijske je činjenice prerađivao, kad god mu se to učinilo potrebnim i kad je to tražio epsko-lirski karakter njegova djela, prilagođivao ih je, pretapao i preobražavao po svojoj pjesničkoj invenciji.

Istraživači »Osmana« robovali su gledanju svojih prethodnika u tom poslu, dali su se voditi od njihovih ili svojih predrasuda o tom dje-u i zatvarali su oči pred rezultatima ranijih istraživanja, ako nisu odgovarali davno i krivo postavljenim tvrdnjama ili hipotezama.

Bjelodan primjer za to dao je Körbler svojim zaključcima u već spomenutoj raspravi (Rad, 205, 196). Proučivši vijesti u dubrovačkom arhivu o Hoćimskom ratu i smrti Osmanovoj, dolazi on do ovakvih zaključaka: »Da se ne obazrem napose na pjevanja 2.—13., o kojima se noviji istraživači bez izuzetka slažu, da su uglavnome plod fantazije pjesnikove, toj istoj fantaziji pripada i veći dio onoga, što o Osmanu i pogibiji njegovoj doznajemo po ostalih šest Gundulićevih pjevanja »Osmana«, ako se u gdje kojoj pojedinosti i prislanjaju tješnje uz povijest, iz koje crpu građu.« Drugi dio ove tvrdnje, koji se tiče t. zv. »Osmanide«, točan je i potvrđen dokazima samoga Körblera iz »Osmana«. Ti dokazi utvrđuju, da je isti pjesnik na isti način — u »Osmanidi« kao i u »Vladislavijadi« — uzimao i obradio historijsku građu, da je historijska lica, događaje, suvremene prilike i pojedinosti prepjevavao i opjevavao protkivajući sve romantikom, stvarajući tako romantičke likove i romantične događaje (epizode). Rezultati pak moje studije pokazuju, da je u citiranoj Körblerovoj tvrdnji prvi dio, koji govori o t. zv. »Vladislavijadi«, sasvim netočan, da je »Vladislavijada«, uzeta kao »uglavnome plod pjesnikove fantazije«, zapravo samo plod pogrešnog mišljenja ranijih istraživača. To krivo mišljenje pobija ova studija o »Poljacima u Gundulićevu Osmanu«. Ona dokazuje, da Poljaci igraju u »Osmanu« svoju ulogu pobjednika na isti način kao Turci ulogu poraženog neprijatelja, i to jednako u historijskim kao i u romantičkim scenama i aktima.

U ovoj studiji utvrđeno je, da je Gundulić dobro poznao poljski historijski elemenat, da je u svoje djelo unio mnogo historijskih podataka o Kozacima, o tatarskim provalama u Poljsku, o Korevskom i Krunoslavi; o poljskim pripravama za Hoćimski rat, o poljskom vodstvu u tom ratu, o Chodkiewiczzu i Kraljeviću, o hoćimskom bojištu, o taborima, o broju i pozicijama vojske turske i poljske, o borbama kod Hoćima, o pobjedi i porazu; o miru i poslanstvu za mir, o Varšavi i kraljevskom dvoru, o starim kraljevima poljskim, o kralju Zigmundu III. i kraljeviću Vladislavu, o odnosima sa susjedima, o Vladislavljevoj ženidbi, o slikama u kraljevskom dvoru, o poljskim junacima i vojvodama, o poljskom državnom i društvenom uređenju.

Drukčije se mora gledati i prosuđivati »Osman«, kad se sve to prouči i uoči. Djelomično su tako postupali neki stariji istraživači. Mnogo je u tom pravcu učinio Marković, Jensen, Makowej, pa i sam Körbler. Samo začudo Körbler kao da nije htio da zna za Makoweja, a govorio je deset godina poslije njega o Korevskom i Krunoslavi. Isto se tako on nije jedamput pozivao na Jensena, a nije htio da zna za njegovo priznanje, da je Gundulić vrlo dobro poznao političku historiju svoga vremena. Kad se sve to pregleda i vidi, mora se najzad doći do zaključka, da se Gundulić i njegov »Osman« često jednostrano shvatao i da se jednostrano pisalo o tom djelu, te da je bila potrebna ova revizija pogleda na njegovo djelo i da će trebati još više takvih revizija.

Gundulić se prema ukusu svoga vremena ugledao i na velike talijanske pjesničke uzore (Tassa, Ariosta), ali je odmakao od njih izborom grade, jer je uzeo suvremene događaje za predmet velikoga epskog djela. Primjera i za takav izbor imao je u talijanskoj suvremenoj književnosti. U obrađivanju pak predmeta postupao je naš pjesnik slobodno i samostalno: preinačivao je historiju u pjesmu, a u tom radu potražio je i našao bliži, domaći primjer i domaćeg učitelja. Bili su mu takav uzor i učitelj narodna pjesma i narodni pjevač. Da je Gundulić dobro poznao naše junačke narodne pjesme, potvrdio je i sam na mnogo mjesta u svome »Osmanu« (u III., VIII., X. i XX. pjevanju) spominjući čitav niz junaka iz tih pjesama i pjevajući jezikom i dikcijom narodnih pjevača više nego koji dubrovačko-dalmatinski pjesnik do njegova vremena. Već Brandt u sedmoj glavi svoje monografije pod natpisom »Narodna struja u Osmanu« i iza njega Jensen, u velikom poglavlju »Slavenska narodna poezija u Osmanu« daloše obilje dokaza, da je Gundulić dobro poznao našu narodnu poeziju i da se mnogo ugledao na nju. Ali i način, na koji je Gundulić dao historijska lica i historijske događaje, utvrđuje me u mišljenju, da se i u tome povodio za narodnim pjevačem i narodnom epskom pjesmom. Ne traži Gundulić gradu za veliki svoj ep u davnoj prošlosti kao Ariosto i Tasso, nego je nalazi u suvremenom zbivanju. Ne daje on kroniku suvremenih događaja, nego proživljava suvremeno zbivanje i u novom, pjesničkom obliku

predaje ga svojoj sredini. Kao što je narodna pjesma davala neograničeno polje akcije junacima, kojima se ime sačuvalo u ustima naroda, tako je Gundulić proširio područje djelovanja svome junaku Vladi-slavu i pri tome se nije vezivao historijskom zbiljom niti se plašio prigovora svojih suvremenika, da se udaljuje od stvarnosti. Pjesnikov postupak u obrađivanju historijskog materijala sasvim je u duhu i na način naše narodne pjesme. Historijsko lice, historijski događaj, historijsko mjesto mogu da budu osnova, ali djelovanje liča, razvitak događaja, povezivanje tih događaja, red i slijed njihov preobrazuje pjesnik svojom maštom, okreće ih, izmišlja, stvara nove veze, nove fabule, a sve to radi prema jednom cilju, jednoj glavnoj misli.

Na kraju ove historijsko-književne studije o »Osmanu« treba dotaknuti i Gundulićevo slavensko osjećanje, jer je i ono više puta pogrešno shvatano. To je takozvani Gundulićev panslavizam. Većina pisaca, koji su pisali o Gunduliću, i gotovo svi oni, koji su u to pitanje dirali, vidjeli su i tražili u Gundulića neku »sveslovensku ideju«²²⁴ ili neki naročiti panslavizam, to znači osjećanje solidarnosti s ostalim Slavenima, koje da se najljepše kristaliziralo u »Osmanu«. Zavodilo je književne historike i to, što je Gundulić, koji je svoj jezik zvao »slovinski« pored »naški«,²²⁵ na jednome mjestu, i to potkraj života, nazvao »slovinskima« i slavenske države i »općeni jezik«, koji »sklada« (t. j. vezuje) »sto kraljevstva, gdi se čuje slovinsko ime slavit sada«.²²⁶

Prije nego što se odredi Gundulićev stav prema cijelom Slavenstvu, kako se on očituje u »Osmanu«, treba uočiti razliku u odnosu pjesnika i uz to Dubrovčanina prema jugoslavenskim narodima (Hrvatima, Srbima, Macedonskim Slavenima i Bugarima) i u odnosu prema ostalim Slavenima, to jest prema Poljacima, Česima i Rusima. Ono, što je činilo duhovnu i nacionalnu zajednicu na Balkanu, što je najčvršćim vezom vezalo Dubrovčane s ostalim jugoslavenskim narodima, bio je jezik ili najbliža srodnost južnoslavenskih jezika. Dubrovčani su nesumnjivo dobro osjećali, da su im po svemu najbliži narodi, koji govore njihovim ili srodnim jezikom. Onoga, koji je govorio uglavnom tako, kako su govorili i pisali sami Dubrovčani, onoga, tko je slušao narodnog pjevača, gdje mu pjeva tim jezikom o minuloj slavi i o teškom robovanju pod zavojevačem, razumio je Gundulić bolje od ikoga drugoga, osjećao je prema njemu bratsku vezu baš zato, jer je govorio njegovim, »slovinskim« jezikom. Kad Gundulić opijeva staru slavu tih porobljenih Južnih Slavena, koje sada ugnjetava Turčin, kad prikazuje u najljepšem pjevanju svoga »Osmana«, kako silnik otima za sultanov harem posljednju kćer iz roda domaćih vladara, izbija iz svake njegove riječi istinska i duboka ljubav prema nesretnoj braći slovinskoga plemena, vidi se, da se pjesnik osjeća Slovinom i da slovinskom riječju pjeva nevolje svoga roda.

Puni su iskrenog bola i potajne strepnje za slobodu svoga grada pjesnikovi stihovi (VIII, 573—584):

»Kruna ugarske veći dio,
 svu bosansku kraljevinu
 i gdi herceg gospodio,
 vlas pada se turska ukinu.
 Još sred usta ljuta Zmaja
 i nokata bijesna Lava
 oko tebe s oba kraja
 slovinska je sva država.
 Robovi su tvoji susjedi,
 teške sile svim gospode;
 tve vladanje (Dubrovniče) sólo sjedi
 na pristolju od slobode«.

Körbler je u dubrovačkom arhivu našao dragocjen materijal, koji nam živo i jasno prikazuje mišljenje, strahovanje, brige i očekivanja, jednom riječi duhovno stanje tadašnjega državnog vodstva dubrovačkog. Po naređenju Senata žure se u lipnju 1621. god. dubrovački poslanici u Drinopolje, da Osmanu na polasku u Poljski rat predađu godišnji tribut. Kad ga tamo više ne nađu, jure za njim preko Bugarske, preko Dunava, preko Vlaške u Bogdaniju do hoćimskog bojišta, samo da mu što prije predađu tribut. Ta žurba, to daleko putovanje, koje je zacijelo sa strepnjom pratio čio Dubrovnik, očevitno pokazuje veliku bojazan Dubrovčana, da se u tom času Osmanu i Turcima ne zamjere, ako zakasne ili kako god drukčije. Možda je Turcima trebalo i novaca za rat, pa su požurivali predaju tributa. Možda je dubrovački senat htio da se u roku izvrši predaja tributa i ispuni obaveza, naročito u tom času, kad je sultan bio na vrhuncu moći, kad je raspolagao najvećom vojskom svoga vremena, kad je na čelu takve vojske krenuo protiv jedinoga još jačeg protivnika na toj strani s nakanom, da ga pregazi kao posljednju branu na putu u srednju Evropu. Možda je tom žurbom i predajom tributa Dubrovnik htio da pokaže svoju vjernost i odanost svemoćnom caru i zaštitniku. Kako god bilo, Dubrovnik je bio budan i na oprezu. Zato inače toliko štedljivi Senat nije žalio velikih troškova, nije se ustručavao od izdataka, držao je preko godinu dana tu dvojicu tributara, i poslije predaje tributa, u Carigradu, sve do Osmanova povratka i do njegove smrti 1622. god., a još i poslije nje. Motrili su oni ondje na sve, pazili su, javljali Senatu svaki važniji događaj. Dočekashe i dolazak novih poslanika, pa ih se tako našla čak četvorica u Carigradu. Tek u kolovozu te godine dobiše prva dvojica iz Dubrovnika poziv, da se vrate kući, ali da ostave jednoga pouzdanog čovjeka, da taj dalje pazi i odmah javlja u Dubrovnik svaki važniji događaj. Znao je Senat, a osjećao je i čitav Dubrovnik, kolike su opasnosti prijetile krhkoj slobodi njihove Republike u tim sudbonosnim časovima. Zato je udeseterostručena pažnja, zato su određivane naročite mjere budnosti i opreza, zato sipani darovi mogućnicima. Kad tadašnja pisma i naredjenja Senata danas čitamo

i kad u toj perspektivi promatramo Gundulićevo oduševljenje zbog poljske pobjede, kad s time u svezi prosuđujemo pjesnikove nade i želje poslije turskog neuspjeha kod Hoćima i nakon smrti Osmanove, — moramo osjetiti, koliko je »Osman« proživljeno djelo, koliko je on izraz i odraz svoga vremena i svoje sredine.

Da li možemo mjeriti jednakim mjerilom pjesnikovo oduševljenje za Vladislava i za Poljake kao za »slovinske« narode na Balkanu? Osjeća li se pjesnik tako blizak na pr. Radovilskom kao starom Ljubdragu, potomku onoga Đurđa despota, kome se mali Dubrovnik usudio dati utočište pred silnim sultanom Muratom, onaj Dubrovnik, »koji od vjere (t. j. zadane riječi) se ne poreče« i »koji stoji cječ vjere u slobodi među Lavom i Drokunom« (VIII, 560, 565—568)? Nigdje u »Osmanu« ne slave se Vladislav, Poljaci ni poljski junaci kao Slaveni (Slovinci). Oni su Gunduliću vazda Poljaci ili Lesi, oni su poljački (poljski ili leški) branioi svoje domovine, ali i zatočnici kršćanstva, od kojih se pjesnik nada oslobođenju balkanskih Slavena. Ne može se, dakle, takvo pjesnikovo osjećanje uzeti kao panslavizam, ali se može u tom oduševljenju vidjeti polonofilstvo.²²⁷

Takvom odnosu prema Poljacima bilo je dosta razloga u tadašnjem stanju na Balkanu, u situaciji Dubrovnika, u osjećanju pjesnika, koji za sebe kaže (VIII, 46, 48) da je »mala ptica s tanke hvoje«, što »iz dubrave pjesni poje«, a koji je kraj toga i u »Osmanu« uvijek »krstjanin spijevalac«.

Otkako su se Poljaci ugnijezdili u Evropi, udarala je na Južne Slavene nesreća za nesrećom. Prepušteni od Evrope sami sebi branili su se očajno, ali uzalud. Male njihove države nisu bile kadre da odolje silnom Turčinu, koji je oborio i nekad moćno Bizantsko carstvo. Pala je Bugarska, pade Srbija, za njom Bosna, Balkan se nađe u rukama Turaka, ali njima ni to sve ne bijaše dosta. Samo na obali Jadranskoga mora, tako reći ostavljen sam sebi, odasvud opkoljen turskim posjedima i zavidnim neprijateljima, još je stajao slobodan Dubrovnik kao nekim čudom čuvajući slobodu, koja je visjela o nit — o volji i čudi ma koga susjednog sandžak-bega. Trebalo je novaca, lukavosti, podmićivanja i laskanja sultanu i vezirima, pašama i begovima, da se očuva sloboda. I Dubrovčani su žrtvovali sve, pa i živote svojih najboljih sinova, da spasu i očuvaju — slobodu. Vjekovi su prolazili, a Dubrovnik je cvao u slobodi, živio i dizao se politički i kulturno. No Turčin je i dalje rušio državu za državom, podjarmljivao narod za narodom: osvojio je Slavoniju, Vlašku i Moldaviju, zauzeo Ugarsku i Erdelj i spremao se da prodre dalje. Tada dođe red na Poljsku. Što se decenijama pripravljalno i odgađalo, imalo se sada da ispuni: mladi sultan Osman povede na Poljake golemu vojsku, skupljenu sa četiri strane svijeta.

Sve su to mogli vidjeti Dubrovčani, koji su živjeli u Carigradu, a mogli su zapaziti i dubrovački poslanici, koji su hitjeli s tributom za Osmanom preko Balkana čak do Hoćima.²²⁸ O svemu tome dobivala je točne izvještaje i podatke dubrovačka vlada, a zacijelo je sve to

vidio i čuo i Gundulić. I tada se dogodi čudo: u jednom, kratkom ratu, u kome tako reći nije ni došlo do velike, otvorene bitke, propadoše sve nade mladoga sultana, pretvoriše se u potpun neuspjeh. Ako baš i nije bilo sasvim tako, evropski svijet je mislio i vjerovao, da je to bio pun turski poraz. Evropa je slavila pobjedu, a turski podanici i robovi sanjali su o slobodi, pogotovu kad je, kao neposredna posljedica hoćimske nedaće, 1622. godine ubijen u Carigradu sultan Osman.

Pa eto i u Dubrovniku zaziva pjesnik muze, da mu pomognu opjevati Osmanovu propast, hoćimski poraz, kao uzrok toj propasti, i slavnja djela Vladislavljeva. On očekuje od Vladislava i poljskih junaka još veća djela, on ih dalje u pjesmi sjeća boraca, koji su kod Nikopolja, na Kosovu, u Smederevu dali živote svoje, ali im je domovina još porobljena i još čeka oslobođenje. Pjesnik se obraća Vladislavu (X, 249—252): »Pri Dunavu ne stoj, nego prostrij sada našu, tvoju, Božju slavu od istoka do zapada!«

»S druge strane pod oklopjem
Radovilski knez otidi
ter na Vitoš s vitijem kopjem
proz Planinu Staru uzidi,
Nemaniću da Stjepanu
namjesnik si krune carske,
čim pod tobom zemlje ostanu
srpske, raške i bugarske.
Senjanskoga i najbolje
još viteze makni sade,
da na staro Nikopolje
tvoj dobitni stijeg usade.
Tuj se Marka Kraljevića
i Mihajla vojeводе
još popijeva bojna srića,
smjenstva, junaštva i slobode.
Skokni konja po Kosovu,
gdi ubi Miloš cara opaka,
a k bijelomu Smederevu
pošlji kitu svih junaka;
duh da odahne i počine
ukopanijeh pepeo kosti
Đurđa despota i Jerine,
kijeh zet Murat ožalosti.« (X, 177—200).²²⁹

To su Gundulićeve ideje, nade i želje. Zato on opijeva Vladislava i Poljake. Nije dosta, što su se proslavili pobjedom nad Turcima, nego oni treba da donesu spas i slobodu svim balkanskim narodima, koji stenju pod turskim jarmom. Glavna ideja u »Osmanu«, borba kršćana s Osmanlijama, čista je kao u Tassovu »Oslobođenu Jeruso-

limu«, ali se Gundulić razlikuje od Tassa u osnovi time, što ta borba u »Osmanu« nema samo vjerski karakter, nego je ona u prvom redu obrana političke samostalnosti i slobode.²³⁰

Gundulić je prije svega Dubrovčanin. Zato on traži moćnog zaštitnika za Dubrovnik²³¹ i osloboditelja za susjednu slovinsku braću. Toliko je on i Slaven, ali zato ne ističe on ni svoje ni poljsko slavenstvo. Gundulić slavi Poljake kao Poljake i kao kršćane.

U to doba (u XVII. vijeku) javio se u Poljskoj neki osobiti panslavizam. Tako je Gundulićev suvremenik Piotr (Petar) Grabowski sanjao o zajednici svih Slavena pod vodstvom poljskim. Možda je naš pjesnik znao što o tom, kao što je nesumnjivo poznavao misli Orbinijeve, što se vidi u epitalamiju Ferdinandu II., ali u »Osmanu« tomu nema traga. Ako je u svezi s tom idejom što oduševljavalo našega pjesnika, bila je to misao o oslobođenju Južnih Slavena ispod turskoga jarma.

Od sjevernih Slavena Gundulić se oduševljavao samo za Poljake. Kad govori o Rusima, spominje samo njihove historijske poraze u borbi s Poljacima.

»Moškovsko je kneštvo glavu *
pod tve (Vladislavljeve) noge priklonilo,
kad se u boju u krvavu
od tve ruke pridobilo.« (III, 177—180).

A i pobjede starijih poljskih vladara nad Rusima navodi pjesnik više puta, tako pobjedu Boleslava Krivoustog, koji ote plijen »pridobitim Rusom...« (t. j. kijevskom velikom knezu) (X, 499 i 500); Šišmana Prvog, koji »razbi Tatara i Vasilja, silna kneza moškovskoga« (X, 559 i 560); Stjepana Batora, koji donese silan plijen, »kad moškofske razbi sile« (X, 579). Najdalje je Gundulić bio od ma kakvoga panslavizma, kad je na Ali-pašina usta izricao ovakve misli (XI, 777—788):

»Na susjestvu moškovskoga
carstva ti je (t. j. Šišmanu) veličina,
ka bi od tebe i od tvoga
pridobita slavna sina.
Pošlji istoga Vladislava
opet s vojskom k tomu kraju
na ostatak od država,
ke ti posluh još ne daju;
pod imenom ti od cara
da gospodiš sve doskora
s Hvalinskoga (Kaspijskoga) odizgara
do Nijemskoga doli mora.«

Čehe spomniji Gundulić samo dvaput u »Osmanu«, i to bez ikakva slavenskoga osjećanja. Naziva ih »odmetnicima«, jer su se odmetnuli

od cara Ferdinanda II., velikoga katolika, koji je u Češkoj, poslije bjelohorske bitke, krvavo harao.

»Ali česar još neredno
ima bjenje na svoj kući,
er s českoga zasve Praga
da je izagno odmetnike,
još ih tjera, još podlaga
i š njimi ima boje prike.« (XI, 683—688).

Nije također zaboravio spomenuti za Boleslava Krivoustog da je oteo plijen i »pridobitim Čehom« (X, 499 i 500). Za husitske Čehe i za Moskvu, »samo naoko kršćansku«, ²³² nije Gundulić imao niti je kao »kršćanski spijevalac« mogao imati nekoga naročitog slavenskog osjećanja.

Gundulić je više puta imao prilike da dođe u dodir s Poljacima, direktno ili indirektno. Ako i nije sasvim vjerojatno, da je Korecki na svom bijegu prošao kroz Dubrovnik (1618), mogao je pjesnik da čuje o njemu od Dubrovčana, koji su za njegove pustolovine saznali u Carigradu, ili od očevidaca, koji su ga mogli vidjeti u Italiji i u Rimu na povratku u Poljsku. O Hoćimskom ratu mogli su mu pričati dubrovački poslanici i trgovci, koji su pošli za Osmanom na samo bojište, o Zbaraskom oni Dubrovčani, koji su vidjeli njegov ulazak u Carigrad, a o svemu tome oni, koji su došli u svezu s Vladislavom i njegovim pratiocima u Ankoni. Gundulićevo slavljenje Radziwiłła i Paca, najodličnijih lica u Kraljevićevoj pratnji, upućuje na misao, da je pjesnik s tim ljudima imao veza izravnih ili posrednih. Najzad Gundulić je bio u dodiru s isusovcima, koji su mu lako mogli pribaviti sve, što mu je trebalo u radu na tako velikom djelu, kao što je »Osman«, na kome je vjerojatno radio gotovo dva decenija. A kad je imao toliko prilike za veze s Poljacima, kad je u »Osmanu« dao toliko dokaza o velikom poznavanju Poljaka i Poljske, njihove povijesti i tadašnjih događaja, njihovih općih prilika i sitnih pojedinosti, mora se zaključiti, da je imao i pismenih izvora o njima, a možda i informacija od njih samih.²³³

U svezi s karakteristikom Zigmunda III. i Vladislava IV. u ovoj je studiji već istaknuta književna činjenica, da je Gundulić 1620. g. mislio prevesti Tassov »Gerusalem liberata« i posvetiti ga poljskom kralju Zigmundu III., ali da do toga prijevoda nije došlo, nego je pjesnik ispjevao svoj veliki ep i posvetio ga Zigmundovu sinu kraljeviću Vladislavu. Iako je Gundulić mogao imati dosta historijskih razloga tome svom postupku, koji su izneseni u ovoj raspravi, ipak se treba još jednom zabaviti pitanjem: kako da nije svoje djelo posvetio poljskom kralju, u čije se ime vodio Hoćimski rat, uime koga je ugovoreno primirje pod Hoćimom i poljsko-turski mir u Carigradu, onom kralju, koga je pjesnik u »Osmanu« slavio kao pobjednika Rusa, Šveda i Turaka? Ipak je taj Zigmund bio kralj

pobjedničke Poljske, a Vladislav samo prvrođeni kraljević bez prava nasljedstva. Zigmunda su do kraja života i poslije njegove smrti slavili kao kršćanskoga i katoličkog vladaoa naročito isusovci. U drugu ruku zna se za veze samoga pjesnika i njegove porodice s predstavnicima toga reda.

Pa ipak kao da je pjesnik mimošao Zigmunda, i to u korist onoga Vladislava, koji se rano, još za života Gundulićeva, oslobodio isusovačkog utjecaja, koji je bio poznat u Poljskoj i izvan nje zbog svoje tolerantnosti prema nekatolicima, disidentima i dizunitima.

Na prvi pogled može se to učiniti čudno, napose onom, tko bi u Gunduliću vidio samo »krstjanina spijevaoca«. Naprotiv u njemu treba u prvom redu i uvijek gledati pjesnika »Dubravke«, pjesnika slobode i samostalnosti njegova rodnoga grada. On se takav pokazuje i u »Osmanu«, on je sin i građanin Republike, kojoj je sloboda i nezavisnost bila važnija od svega, pa i od sklonosti najmoćnijih katoličkih faktora onoga doba. Gundulićev politički stav mora da je bio s te strane sasvim u skladu s dubrovačkom vanjskom politikom, tako u ovom slučaju i u svezi s dolaskom isusovaca u Dubrovnik.

Poznato je, da je Republika već od polovine XVI. vijeka htjela da dobije u svoj grad isusovački kolegij, te je u dva maha taj red imao u Dubrovniku svoju rezidenciju (1604—1612 i 1620—1638), ali je u isto doba Republika dugo sprečavala tom redu gradnju kolegija i crkve, te je kolegij otvoren tek 1658. godine.²³⁴ Dolazilo je to otuda, što se ona bojala i čuvala utjecaja bilo čijih ekspozitenata u svojoj sredini.

Ako se te historijske činjenice iz dubrovačke politike Gundulićeva vremena uzmu na um, postaje razumljivo, što on nije posvetio svoje najveće djelo katoličkom eksponentu na poljskom prijestolu Zigmundu III., nego njegovu sinu. Onda se razumije i to, što je pjesnik uveo u svoj ep kao znatno lice Zborovskog — Zbaraskog, koji je zajedno sa svojom porodicom bio izraziti protivnik isusovaca i vođa protiv isusovačke struje u Poljskoj.

Do punog zanimanja i oduševljenja pjesnikova za Vladislava bit će da je došlo poslije Kraljevićeva boravka u Ankoni, u Rimu i u Italiji. Gundulić je tada imao prilike da mnogo sluša i čita o slavi poljskoga kraljevića, koga su na putu upravo obasipali pjesmama i panegiricima. Svakako je doznao za počasti, kojima je Vladislava dočekao u Rimu i papa. Sasvim je razumljivo, da se tada i pjesnik »Osmana« najviše oduševio za toga spasitelja Evrope, pogotovu kad je on svojim posjetom počastio i dom porodice Gundulića u Ankoni. Naprijed je spomenuto, kako se Vladislav odlikovao prijaznošću, kako je osvajao ljude pri prvom susretu, pa su zacijelo i časovi njegova boravka kod jakinskih Gundulića ostavili duboke dojmove i domaćinima i svima onima, koji su se tom prilikom ondje našli. Svjedočila je to i spomen-ploča, što su je tamošnji Gundulići postavili u svojoj kući s natpisom i posvetom: »Vladislaus Sigismundi Polonorum Regis filio Scytharum Turcarumque Triumphatori invicto

Gundula familia hospiti suo; ut cujus humanissimam Majestatem semel in his aedibus aspexit semper in imagine suspiciat.²³⁵

Zbog svega toga posve je prirodno, da je Gundulić postao naročiti prijatelj Poljaka, da se napose bavio poljskom historijom i da je nastojao da što više sazna o poljskim ljudima i prilikama. Pod njegova upoznavanja i znanja o svemu tome, a možda i njegovih veza s poljskim suvremenicima, bio je njegov »Osman«.

O HOĆIMSKOM RATU, LIČNOSTIMA I DOGAĐAJIMA U SVEZI S NJIME
IZDANA SU U POLJSKOJ I IZVAN NJE DO 1638. G. OVA DJELA:

A) U stihovima:

1. Bojanowski Jan: Naumachia chocimska. Jarosław 1622.
2. Zimorowicz Bartłomej: Pamiętka wojny tureckiej r. 1621. Kraków 1623.
3. Napolski Piotr (Jan Żabczyć): Krwawy Mars narodu sarmackiego. 1628.
4. Twardowski Samuel: Legacya Krzysztofa Zbaraskiego w roku 1621(?), drugo izd. (po F. Markoviću) 1633.

B) Relacije o Hoćimskoj vojni:

1. Zbigniewski Prokop: Dyaryusz (Adversaria albo terminata sprawy wojennej, która się toczyła w wołoskiej ziemi etc.) 1621.
2. Ostrorog Jan: Wojna chocimska etc. Poznań 1622.
3. Tytlewski Maciej: Narratio de proeliis etc. 1623.
4. Dyaryusz wojny tureckiej. 1621. Od nepoznatog autora.

C) Poljske kronike i historije izašle prije 1638. g.

1. Bielski Marcin: Kronika polska. Kraków 1597.
2. Birkowski Fabian: Bogarodzica abo Kazanie obozowe. Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu... Kraków 1624.
3. Cromerus Martinus: De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. Basileae 1568.
4. Kromer M. Poljski prijevod. Kraków 1611.
5. Cromerus Martinus: Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica Regni Polonici libri duo. Coloniae 1577.
6. Demitrowicz Paweł: Compendium abo krotkie opisanie tak książąt y Krolow Polskich... Lubcze 1625.
7. Długosz Joannes: Historia Polonica Ioannis Długossi. Dobromil 1615.
8. Glicznerus Erasmus: Chronicon Regum Poloniae usque ad Sigismundum III. Thorunii 1597.

9. Gwagnin Alexander: Kronika Sarmacyey Europskiey, w której się zamyka Krolewstwo Polskie ze wszystkiemi Państwami y Prowincjami swemi. Kraków 1611.
10. Gwagnin Alexander: Sarmatiae Europaeae descriptio, quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Massoviam... complectitur. Spirae 1581.
11. Gwagnin Alexander: Rerum Polonicarum tomi tres — a Lecho primo gentis duce ad Stephanum Bathorem Regem. Francofurti 1584.
12. Herbut Joannes: Chronica sive Historiae Poloniae compendiosa descriptio. Basileae 1571.
13. Kadłubek Wincenty: Historia Polonica. Dobromil 1612.
14. Mylius Arnoldus: Principum ac Regum Polonorum Imagines ad vivum expressae. Quibus adiectae sunt breves historiae et res praeclarae gestae. Coloniae 1594.
15. Neugebauer Salomon: Historia rerum Polonicarum... ad Sigismundum III. ... usque deducta. Hanoviae 1618.
16. Petricus Joannes Innocentius: Princeps Polonus — seu institutio primarii et in excelsa familia Iuvenis in Republica Polonia. Cracoviae 1633.
17. Petricus Joannes I.: Rerum in Polonia ac praecipue belli cum Osmano Turcarum imper. historia. Cracoviae 1637.
18. Pistorius Joannes Nidanus: Polonicae Historiae Corpus. Basileae 1582.
19. Simonis Starovolsci (Simeon Starowolski): Sarmatiae bellatores. Coloniae Agripinae 1631. (O Koreckom.)

D) Na talijanskom i latinskomi jeziku o Vladislavu i Hoćimskoj vojni (po Makoweju):

1. Sirigotti Lorenzo: La pratica di prospetiva al Ladislao. Venetia 1625.
2. La precedenza delle dame. Fiorenza 1625.
3. Saracinelli Ferd.: La liberatione di Ruggiero baletto al Ladislao Sigism. princ. di Polonia 1625.
4. Cicognini I.: Il gran natale di Christo al Ladislao princ. di Pol. Fiorenza 1625.
5. Vladislai princ. Carmen ad urbem Romam. 1625.
6. Strutuoski (?) Stan.: La grande vittoria per mano d'Iddio al Sigismondo III contra i Turchi l'anno 1621 tradotta dalla polacca da S. Farczeuski (?). Firenze. Navodno izdano ubrzo poslije Hoćimskog rata.

BILJEŠKE UZ I. DIO

¹ Citati iz »Osmana« navode se ovdje, izuzevši interpunkciju, prema III. izdanju Gundulićevih djela. Stari pisci hrvatski, knjiga IX. Izdala Jugoslavenska akademija, Zagreb 1938.

² I. Broz u svom drugom izdanju »Osmana« str. 161. — Poznato je, da je Gundulić od česti mijenjao gotovo sva imena poljskih velikaša, te je ovdje možda postupao tako i s ovim turskim imenom promijenivši Bali-beg u Balaban. — Jensen (str. 408. u bilješci) pobija Brozovo »identificiranje« s Bali-begom, iako je Broz samo nagadao (»Da nije pjesnik mislio Bali-bega...?«), pa kaže, da se Broz varao. Ali Jensen nije dao protiv Broza jak dokaz rekavši: »Balaban ist ein in der türkischen Kriegsgeschichte des XVI. J. nicht unbekannter Name.« Ime Balaban bilo je i na poljskoj strani poznato. U bici kod Cecore (1620) junački se ponio viši poljski oficir Aleksandar Balaban. On je tu bio zarobljen i tek poslije mira, koji je sklopljen između Poljaka i Turaka u Carigradu (1623) otkupljen i oslobođen. (Petricius Joannes Innocentius Rerum in Polonia ac praecipue belli cum Osmano Turcarum imperatore historia. Cracoviae 1637. P. 24.)

³ J. W. Zinkeisen: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Gotha 1855. III. B. S. 513.

⁴ Gundulić veli doduše (XI, 581—584), da je silu Sulimana, cara ognjenog, »odbio s poljskijeh kraja mraz ledeni«. To se ne slaže s historijom, jer je Sulejman uvijek održavao s Poljacima dobre odnose. Možda je pjesnik htio time da kaže, kako je kruta poljska zima odvratila toga sultana od rata na Poljake.

⁵ Zinkeisen III, 730. — J. Tretiak: Historija wojny chocimskiej 1621. r. Lwów 1889. Str. 10.

⁶ Ispor. bilješku u Brozovu II, izd. na 145. str. i u izd. poljskog prijevoda Gundulićeva »Osmana« u Biblj. jugoslaw. J. Benešića IV, 448. Warszawa 1934.

⁷ J. Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches. Pesth 1833. II. B. S. 540. — Zinkeisen III, 521.

⁸ Tretiak 13.

⁹ J. Sobieski: Commentariorum Chotiensis belli libri tres auctore Jacobo Sobieski. Dantisci 1646, p. 6 i 7. U dubrovačkom izd. »Osmana« od 1826. g. (sv. I, 174) kaže se u komentaru, da je Jeremijin sin Konstantin Moillo uskratio sultanu uobičajeni harač, pa je zato sultan poslao na nj vojsku (10.000) pod Stjepanom Tomzom. Taj je (Tomaz) spomoću Tatara pobijedio Stefana Potoskog i zarobio ga zajedno s Konstantinom Moillom. Tomzu zovu drugi izvori Tomša, a neki i Tomža.

¹⁰ Marković, Rad 52, 58 i 59. — Tretiak 13.

¹¹ Tretiak 18.

¹² S. Kobierzycki: Historia Vladislai Poloniae et Sueciae Principis ad excessum Sigismundi Pol. et Suec. regis. Dantisci 1655. P. 655.— Morawski: Dzieje narodu polskiego. Poznań 1877. Sv. III, 269.

¹³ Broz (str. 141) u bilješci uz te stihove veli: »Tako su (Kozaci) mjeseca rujna 1620. osvojili i spalili Varnu i sasjekli nekoliko stotina janjičara. Bit će jamačno na ovo potonje četovanje mislio pjesnik u stihu 241—244.« Vidi o tom u ovom prikazu još i na str. 110.

¹⁴ Broz navodi uz te stihove (str. 155) ove podatke o njemu i kozačkim navalama na Turke: »Kozacima je prvi vojvoda bio hetman bunčučni, a drugi

vojvoda hetman polni ili sajdačni. Za vojne Hoćimske bio je hetman sajdačni ili sajdački Petar Konašević, koji je sa svojim Kozacima udario 1605. na Varnu, 1616. na Kafu, iste godine razbio Turke na Dnjestru i kod Galaca, 1617. nasrnuo na Sinopu, 1618. na Trapezunt, iste godine vojevao s Vladislavom na Moskove i bio u boju Hoćimskom. Umro je 1622.»

¹⁵ Zinkeisen III, 754.

¹⁶ Taj stinotvorac također navodi (na str. 39—42) Kozake kao uzročnike tursko-poljskoga rata. On zna mnogo historijskih činjenica i pojedinosti iz Hoćimskog rata, te ih gomila s brda s dola u svoje pričanje. O Kozacima, na pr., govori ovako:

»Carigrad od kada Turci posvojiše,
tvrdi mir od tada s Lehi zastaviše.
Turci obslužiše taj mir vazda pravo,
Lehi ne razbiše dokle ga nepravo.
A uzrok razmirja čudo jest tko zbudi,
počalo nevirja koji biše ljudi.
Ljudi rih, a ne vim, kako se pristoji
ljudsko ime takvim, kih razlog ne goji;
kijih razlozi su divja bezredščina,
vičnji zakoni su huda opačina,
kim ni domovina, jer je ne imaju,
ni zemlja istina imena podaju;
nerli od živine koji se prilučise
i nečovičine ime pribaviše.
Toga rad prid svimi, jak pravi divjaci,
imeni sličnimi zovu se Kozaci.»

Taj naš historik i »pjesnik« niže u još kojih stotinu stihova slične »duhovitosti« o Kozacima i događajima, koji su s njima u svezi. Meće doduše te svoje nemoguće stihove u usta Turčinu, koji, dakako, mora da bjesni na Kozake, ali ipak time nije mogao da sasvim sakrije ni svoju antipatiju prema Kozacima, tim početnicima »nevirja« i »divjacima«. Mrnavić ipak priznaje Kozacima, da su se hrabro borili pod Hoćimom, mnogo jada i gubitaka zadali Turcima, pa čak prodrli i u turski tabor (str. 51 i d.). Ali sve je njegovo pričanje daleko od poezije Gundulićeve, i u »turskim« partijama »Osmana«. Već ovo malo poređenja s Mrnavićevom »kronikom u stihovima« pokazuje, kako je baš taj naziv olako davan »turskim« dijelovima Gundulićeva »Osmana«.

¹⁷ Tu godinu navode Hammer (II, 758), Zinkeisen (III, 731) i J. Suzjski: *Dzieje Polski*. Lwów 1864. (III, 205). — Makowej kaže, da se to dogodilo 1617. godine u raspravi: *Beiträge zu den Quellen des Gunduličschen »Osmans«*. Archiv für slav. Philol. 26, 75. — Vidi i Broz str. 146.,

¹⁸ Kobierzycki 647. — Tretiak 20.

¹⁹ Petricius J. I.: *Princeps Polonus seu institutio primarii et in excelsa familia Iuvenis in Republica Polonia. Cracoviae 1633*. P. 15.

²⁰ Kobierzycki 648—650. — Zinkeisen III, 732. — Tretiak 21.

²¹ Petricius, *Historia* 17. — Tretiak 24.

²² Zinkeisen III, 734. — Tretiak 24.

²³ Hammerovu tvrdnju (II, 785), da je Ali-paša bio protiv rata s Poljskom i da je htio rat s Mlecima, a drugi da su bili za rat s Poljskom, pobjia Tretiak na str. 92. u bilj. 2.

²⁴ Tretiak 28.

²⁵ Ispor. 13. bilj. i Brozov navod, da je to bilo u rujnu.

²⁶ Bojao se on, uza svu dotadašnju naklonost Porte, carigradske prertiljivosti i tražio je oslonca u Poljskoj, u nadi, da će se s njenom pomoći riješiti turske vrhovne vlasti. Petricius 8.

²⁷ Petricius 24.

²⁸ Kobierzycki 665. — Tretiak 24 i d.

²⁹ Zinkeisen (III, 736) kaže, da je poljska vojska imala više od 50.000 ljudi. U toj vojsci bio je i Samuel dux Corecius haud ita multum Constantinopoli: e captivitate elapsus, Turcarum terror. Kobierzycki 672.

³⁰ Kobierzycki 675. — Szuzski III, 215.

³¹ U boju drugoga dana nastradaše Poljaci. Petricius govoreći o svojim ipak ne šteti hvale te spominje junačka djela pojedinih junaka, tako i Koreckoga, ovim riječima: Pulchrum quoque erat in sinistro latere Ducem Korecium videre, haud ita multum Constantinopoli captivitate elapsus, per Turcarum centuriones circumferentem truces ultricesque oculos: nunquam singulos provocantem, nunc increpantem omnes. Deinde cum sustinere iram non posset (hostes enim illic nostros confertos tutosque loco suggredi propius non audebant) obversis cominus armis acriter provolantem: cum quo duos quoque eodem latere Chmielicius et Ferensbachius virtus pariter exemplumque in hostes agebat. — Kobierzycki (str. 684) zna, da je Korecius toga dana bio i ranjen. Wassenberg (Gestorum gloriosissimi ac invictissimi Vladislai IV. Poloniae et Sveciae Regis. Gedani 1641. Pars I. p. 71) piše: Samuel Korecius autem non ita pridem Constantinopoli captivitate elapsus, ulticia, in Turcarum cuneos, arma circumtulit et inimicis suis immersus, qui consereret secum, singulos certamine, manum, acie tota quaevisit et cum fremitu, nullum invenit. — Naveo sam te opise zato, jer se u drugih historika ističe pravi kukavičluk Koreckoga u tom boju. Tako na pr. Trećak ne propušta priliku da ne istakne neljupo vladanje Koreckoga u pojedinim slučajevima, a držao se on sigurno drugih starih kroničara. I F. Marković kaže, da je Korecki i boju 1620. »također junački sudjelovao«. Ta razlika u prikazivanju Koreckoga lako se objašnjava ličnim neprijateljstvom i često vrlo zategnutim odnosima među poljskim plemićkim porodicama, a za njima su se u strancarenju povodili i kroničari. Slično je bilo i s kraljevićem Vladislavom, koga neki dižu hvalama do neba, a drugi (tako pjesnici Potocki i Lipski) ne štete i za njega i za njegova oca oštrih riječi, dok je s druge strane nesumnjivo potvrđeno, da to nije uvijek ni sasvim opravdano. Ispor. Marković u Radu 52, 68 i 69 i Makowej 95.

³² O toj pogibiji priča Petricianus (str. 46): Gratianus equo in alteriorem ripam elatus, exitum quod evaserat, ad breve tempus latebra distulit. Exceptus enim misericordia unius Valachi, eiusque tugurio abditus; claritudine infausti principatus, spe premii et perfidia eiusdem Valachi trucidatur. Isto, kraće, kod Kobierzyckog str. 690. i kod Wassenberga 74.

³³ K. Liske: Der türkisch-polnische Feldzug im J. 1620. (Archiv f. österreich. Geschichte. 41. B. 2. Hälfte.) S. 370.

³⁴ Kobierzycki (na 687. str.) kaže: Et quidem Korecium, Strussum. Tyszkiewiczumque primae notae tribunos eadem contagione correptos fuisse. certo mihi constat, sed quia sive pudore sive periculo retenti celerius rediere, pepercere tantis nominibus scriptores. Sane Zolkievio exprobranti detestantique desertae militiae scelus, Korecius praefidenti se ingerens animo et: quis inquam fugeret, interrogavit, respondit: Is, e cuius veste adhuc madida recentes stillarent aquae. Id vero notaverat dux in Korecio paulo ante emergente. repressitque contumacem ac praeposteram interrogationem.

³⁵ Kobierzycki 704.

³⁶ Vidi Brozovu bilješku o tom vojvodi i turskom porazu na tom području 1475. god. Str. 141.

³⁷ Slično, ali mnogo kraće ponavlja se ta priča u XII. pj. (301—308) sa svršetkom: »družba ga izda, a na polju neprijatelj ga ne pridobi«.

³⁸ Zanimljivo je isprediti s tom pjesnikovom pričom Petricijevo kazivanje (Historia, str. 63), kako je u Cecaškoj pogibiji (1620), u kojoj je Korecki ponovo dopao ropstva, bio zarobljen drugi poljski zapovjednik, hetman Konecpolski. Morabatur adhuc Konecpolscius et Dinophius victoriam, iamque interfecto Dinophio, multis nequicquam hostes circa Konecpolscium conatibus captis, cum notesceret ducem esse, velut ad praedam conversi, neglectum in acie deserunt. Dant interim cuidam negotium, ut gnarus linguae, simulata fide ductorem ei se itineris offerendo, vivi quoque modo potiretur. Exequitur ille, ut iussum erat, deductumque in angustias tradidit hostibus. U tom Petri-

cijevu pričanju ima momenata, koji nas sjećaju Gundulićeva opisa, kako Korecki pada u ropstvo. Lako je moguće, da je pjesnik, znajući za Cecorsku bitku, čuo — a možda i čitao u Petricija — i ovo, što je ovdje navedeno. Petricijevo pričanje treba, dakako, što se tiče historijske istine, također uzeti s rezervom.

³⁹ Petricius (Historia, str. 10): Non multo post dux Korecius, usurpato exemplo, ope privata, infestos in Valachiam exercitus inferebat, gravi rabie et dolore Achomatis Caesaris. Magnis enim proeliis saepe et feliciter congressus exercitus eius clade ingenti excipiebat delebatque. Nec dubium habebatur, si a nostris adiutus fuisset, et resumi Valachiam et ipsum non capi potuisset, quod contra factum spem quoque et audaciam Turcis in nos praeibit, cum fatali ipsius casu, velut illa cunctos complexi victoria, animum etiam potiundi nostri assumerent. — Sobieski (str. 7): Nec dissimilem exitum Samuel Korecius fortitus est, qui Michaeli Duci Wisniowecensi superstes, affinis item sui Alexandri Mohlae, partum insigni Polonorum de Thomsza victoria dominatum stabilire cupiens, ab Imbraim Bassis profligatus, una cum uxore, eiusque matre etiam cum Alexandro ac Bohdano Mohilis, ipse tamen verum per aliquot menses praeclare gestarum gloria etiam apud hostes clarissimus, in Turcarum venit potestatem, reservatusque in funestam insolentis triumphii pompam, Constantinopoli in eodem, quo etiam Potocius ergastulo, miserabilis quodam fato delituit. Isto tako priča, samo drugim riječima, Koberczycki str. 645/6.

⁴⁰ Makowej, Arch. 26, 75. Makowejeva je studija izašla u Jagićevu Arhivu 1904. g., pa ipak Körbler (1914. god.) maglovito govori o Koreckom, kako o njemu »povijest kazuje da je u nekoj bitki dospio u tursko ropstvo«, a o historijskom liku Katarine, žene Koreckoga ne zna Körbler ništa više, nego da je umrla 1618. g. Zato je bez oklijevanja rekao, da je Krunoslava među one »tri žene, o kojima povijest ništa ne zna«, te je zaključio, da »Krunoslava, Koreckoga vjerenica, koja snuje i kuša sve, kako bi iz turske tamnice izbacila vjerenika svoga: žena ta dakle nije istovetna s Katarinom, zakonitom ženom Koreckoga, koja umrije još 1618. godine«. Rad Jug. ak. 205, 184.

⁴¹ Brandt: Istor.-literat. razborъ poetry I. Gunduliča Osmanъ. Kievъ 1879. p. 47.

⁴² Moldavci su u Hoćimskom ratu bili i morali biti uz Osmana, ali oni se ni prije toga rata nisu prijateljski vladali prema Poljacima, jer su i prije Osmanova dolaska napadali pojedine poljske odjele. Treťiak 114.

⁴³ U izdanju od 1826. g. I, 176 priča se, kako su nevjerni Bogdanci ostavili samoga Korevskoga i pobjegli u gore. Bit će da je komentator taj podatak uzeo iz samog »Osmana«.

⁴⁴ Marković Rad 52, 44. — Makowej 84 i d.

⁴⁵ Ispor. u »Osmanu« (II, 457—460): »Er toliko junak slavni glasovit je sred Poljaka, svikolici da su spravni za odkup njegov činit svaka.« Koliko su točne ove pjesnikove riječi, potvrđuje historija: On je bio naočit, visok, jak, hrabar, viđen na dvoru, prijatelj i rođak uglednih poljskih porodica, strah i trepet Turaka (»Nosi munju u pogledu, grom u glasu, trijes u ruci«. V, 171 i 172), primljen poslije bijega iz prvog ropstva i boravka u Dubrovniku, na putu u domovinu kroz Italiju, i od samoga pape, opjevan na poljskom, francuskom i ukrajinskom jeziku. Makowej, 26, 82. — Vidi priloženu sliku Samuela Koreckoga, koja se nalazi u Benešićevu poljskom izdanju »Osmana«, otkud su uzete i ostale tri priložene slike.

⁴⁶ Marković (Rad 52, 44) po Hammeru II, 758.

⁴⁷ Makowej 78.

⁴⁸ I sam Makowej kaže, da je Gundulić mogao čuti o prvom tamnovanju Koreckoga od njega samoga, a o drugom od dubrovačkih trgovaca i poslanika ili od pratnje Vladislavljeve u Ankonu. Nasuprot ranijem mišljenju Brandta i Markovića, koji su ono mjesto u »Osmanu« (II, 493—496) tumačili kao spominjanje (Andeutung) na prijašnji bijeg, Makowej je u tim stihovima vidio nagovještaj budućeg (ponovnog, dakle nehistorijskog) bijega. Jednu važnu

riječ u tim stihovima nije Makowej uočio, a to je prilog »vik«, to jest »uvijek, vazda«. Gundulić je dakle jasno rekao: Treba dobro čuvati Korevskoga, da mu unapredak ne pođe za rukom vazda (to znači ovdje: opet) lukavstvom pobjeći. — Najzad pri kraju XIII. pj. (st. 293—296) spomenuo je Gundulić u »Osmanu« posljednji put Korevskoga, ali ti se stihovi mogu različito shvatiti, jer nemamo XIV. ni XV. pjevanja iz pera samoga pjesnika i ne znamo, kako bi on riješio sudbinu Korevskoga: smrću ili bijegom. Lucifer šalje laž preobrnutu u istinu, da raširi glas o smrti Korevskoga i da ta smrt omete mir, ovim riječima:

»U prilici od istine
priobražena laž se vrti (t. j. neka se vrti),
da Korevski ban pogine
i mir smete svojom smrću.«

Da li posljednja dva stiha kažu, da će se proširiti lažan glas: da je Korevski poginuo i mir omeo svojom smrću, ali se to nije dogodilo, ili će se proširiti glas zato, da Korevski pogine i omete mir svojom smrću, teško se može pozdano reći, a još manje dokazati. Ostaje samo mogućnost, da se utvrdi, koja je alternativa vjerojatnija u duhu Gundulićeve ili koja odgovara njegovoj pjesničkoj metodi rada. Makowejevim zaključkom: A davao, koji je u XIII. pjevanju raznio glas, da je Korevski u tamnici ubijen, biva jednostavno razočaran (enttäuscht): »Korevski nije ubijen...« nije ništa dokazano. Dublje je u to pitanje ušao Körbler. Iz njegova razlaganja izlazi, »da se o miru u Gundulića nije imalo dalje raspravljati« (t. j. u XIV. i XV. pjevanju) i da smrt Korevskoga nije mogla da smeta Gundulićeve daljem razvijanju pjesničke osnove u »Osmanu«. Rad 205, 189.

⁴⁹ U XII. pjevanju (st. 37—40) to se jasno ističe: Krunoslava se ne raduje miru s Turcima,

»a to, er sami ne dohode
njoj u glasu mira općena
mirni glasi od slobode
gospodara nje ljubljena«.

⁵⁰ Iz ovoga razlaganja izlazi, da je Mažuranić u XIV. pjevanju opjevao sudbinu (t. j. smrt) Korevskoga vjerojatno onako, kako bi to učinio i Gundulić. Prema Sorkočevićевой dopuni pušta Osman Korevskoga i Krunoslavu na slobodu, jer da je to glavni uvjet mira. Iako je prednosti Mažuranićeve dopune ispred Sorkočevićeve istakao već Hugo Badalić (u »Velebitu« 1874), bilo je i prije Makoweja mišljenja, da Gundulić nije kanio opisati smrt Korevskoga. L. Zore (u Radu Jug. ak. 39, 177) odobravao je Sorkočevićevu dopunu zato, što je u njoj Korevski ostao živ. Dokaze L. Zora pobijalo je razlaganje F. Markovića u Radu, 47, 144 i 148/9. I Jensen (str. 247) misli u svezi sa Sorkočevićevom dopunom, da baš stvar Korevskoga i Krunoslave nije smjela tako glatko proći, jer da je Gundulić, koji se inače nastojao točno držati historije, bez sumnje znao, da je Korevski ugušen u tamnici. On spominje Markovićevu nagadanje o Krunoslavinoj smrti.

⁵¹ Niesecki kod Makoweja, Str. 79. »Ali vijesti, koje govore o smjelom bijegu Korevskoga kažu izrijeckom, da je on sretno prispio u grad »Ragusa« na Siciliji, gdje uistinu ima grad toga imena, pa tako ne možemo ni mi reći, da je taj junak igda bio u Dubrovniku.« D. Körbler u uvodu Matičina izdanja »Osmana« 1919. str. 17.

⁵² Hammer II, 794. — Zinkeisen III, 753 i 754.

⁵³ Zinkeisen III, 754. — Makowej (str. 82 i d.) navodi, da su ga Turci ubili, da uklone opasnog protivnika. Opširnije je to prikazao po svojim izvorima Marković u Radu 52, 53—56.

⁵⁴ Cui (Samuelo Corecio) magni nocuere spiritus frustra in carcere ostentati: namque superbe contentimque ab illo saepius compellati Turcae, elisis

faucibus importunem castigavere audaciam. Kobierzycki 855. — U izdanju 1826. g. (I, 176—7) komentator je kombinirao različite glasove o sudbini Korevskoga. Njega su mnogobrojni Turci svladali, zarobili i odveli »u tvrđu od sedam turanja. U ovu tvrđu bi uveden godišta 1616, nu ne bi ončas onda verigami gvozdenijem naprčen, nego poslije nakon dva godišta, to jest na 1618., kad Martin Levora, franačkoga poklisara potajnik, bijaše mu poslao u nekakvu prjesnacu iliti piti jednu dugu svilenu uzicu, po kojoj se on bijaše spuštao i uteko iz rečene tvrde. Koju stvar bivši Turci obaznali staviše se iskati ga i iznadoše ga, uhvatiše i u gori imenovani grob od živih zatvoriše, u kome bi uzdržan, dokle god se sklopi mir među vojskom turskom i poljačkom.« Ovu posljednju crtu uzeo je komentator iz Sorkočevićeve dopune.

⁵⁵ Pjesnik nju uvijek zove »vjerenicom« Korevskoga, a Korevski je Krunoslavi »vjerenik«. Jednom je, kad je posljednji put spominje (na kraju XII. pj. str. 582), naziva »dijela smiona«. Gundulić očito nije htio da tu romantičku vezu odredi riječima »muž« i »žena«, iako je Krunoslavu otac »dao« Korevskom (u V. pjev. st. 121: »Korevskom u je dā vojvodi«). Jasnije je pjesnik označio Korevskoga kao muža Krunoslavina u XII. pjev. (st. 36—40), gdje ona ne dobiva vijesti »od slobode gospodara nje ljubljena«. On je njihovu ljubav prikazao apstraktno, te se poljskom učenjaku Adamu Rzażewskom, koji je 1868. napisao raspravu »Ivan Gundulić i spjev njegov Osman«, učinila ta ljubav čista, neoskrvunjena, nebeska. Franji Markoviću bila je »shodna pjesnička promjena«, što je Krunoslava Korevskom u pjesni »vjerenica, a ne žena« (Rad 52, 45). Marković kao ni drugi literarni historici, koji su se doticali toga pitanja, nisu znali ili nisu obratili pažnju na to, da je »vjerenica« isto što »žena« i u dubrovačkih i dalmatinskih pisaca (Marina Držića, Džona Palmotića, Antuna Gledevića, Petra Hektorovića) i u bugarskima. Tako susrećemo i u novijim narodnim pjesmama vrlo često svezu »vjerenica ljubav« kao naziv za udatu ženu.

Marković je međutim (Rad 52, 53) dobro upozorio na očitu Gundulićevu promjenu historijskih činjenica u svezu s Krunoslavom. Po historiji njoj je rano umro otac, a mati je kao udovica živjela duže i bila zarobljena zajedno sa dva sina, kćerkom i zetom Koreckim (1617. g.). Gundulić je zgodno okrenuo te dvije crte tako, da je majka umrla u porodu, a otac je othranio kćerku (Krunoslavu) kao amazonku. — Do kakvih sve čudesnih kombinacija može da dođe literarni historik, pokazao je Körbler (Rad 205, 197 i d.), kad se upustio u nagadanje, da je Gundulić možda pored Sokolice i Sunčanice namijenio i Krunoslavu Osmanu za ženu. Pri tome nije htio da vidi u njemu liku ništa historijsko, nije htio da zna za Makowejeve rezultate, nije točno uzeo ni ono, što Gundulić govori o njoj u »Osmanu« (V, 121—122), tridesetak stihova iza mjesta, koje je sam citirao, o njezinu porijeklu, da »bojni čakko kćerci bojnoj nade bojna vjerenika«, da »Korevskom je dā vojvodi«, da »utoliko i vojvoda bogdanski se caru odvrije«, da »suproć Turcim na boj teški tad u pomoć od susjeda i Korevski pan viteški s oružjem se diže ureda«. Da je bolje uočio te Gundulićeve stihove, našao bi u njima dosta historijskih činjenica, a ne bi onda valjda pripisao Gunduliću mogućnost da svoju proslavljenu poljsku junakinju uvede u harem pobijeđenog sultana i tako izopači historiju. Ta sam je Körbler izveo zaključak iz te svoje kombinacije: »da se u »Osmanu« pjesničke vijesti kate doduše različitim izmišljenim zgodbama, ali nigdje ne izopacuju: i u tome bijaše mu učiteljem veliki Tasso«. Kao da je Körbleru za takvu kombinaciju dao primjer L. Zore, koji je 1889. g. (u Radu 94, 214) — i iza Markovićevih literarno-historijskih proučavanja »Osmana« — pisao ovako: »Po svijem prilikama vremena i zgodā čisto se vidi, da je pjesniku Gašpar (t. j. Gracijani) tobožnji otac Krunoslave, koja je po tome Hrvatica, a vjerenica je za Poljaka Korevskoga;« sve zato, da izvede zaključak: »I po ovome se opaža, da je Gundulić žarki južni slovjsenski rodoljub«.

⁵⁶ A. Jensen (Gundulić und sein Osman, Göteborg, 1900, str. 156) dopustio je po Markoviću (Rad 52, 20), da bi i Gundulićeva Sokolica mogla imati neku historijsku podlogu. On uzima, da je pjesnik mogao znati za neku perzijsku kraljevnju, koja je bila vješta oružju i jahanju (spominje to Hammer), a i

perzijske bajke pričale su mnogo o takvim amazonkama, pa da je možda Gundulić i na osnovu tih podataka ocrtao svoju Sokolicu.

⁵⁷ Ispor. V, 247—252: »Sama istjeca iz tabora i Osmanovoj glavi prijeti... i usred vojske i junaka na šatorijeh cara iska.«

⁵⁸ Ispor. u »Osmanu« IV, 383 i 384, 425—432, VIII, 771—776, X, 21 i t. d., i t. d.

⁵⁹ L. Zore (Rad 94, 220) vidio je u Sokolici alegoriju azijskog ili turskog Slavenstva. To je mišljenje odbacio Jensen (str. 333—334): »Auf ebenso schwachen Füßen steht Sokolica, die türkische Gegnerin der Krunoslava, eine rein romantische und unhistorische Schöpfung von Gundulić, wenn er auch ihr Muster aus irgend einer persischen Geschichte geholt hat.«

⁶⁰
»Dim (t. j. kažem, mislim) Gašpara Milostića,
ki u hrvackom rođen kraju,
bi li znanje ili srića,
jur stolova na Dunaju.«

⁶¹ Gracijanija je naslijedio na gospodarskom prijestolu Aleksandar, porijeklom Grk. On je nastojao, da ne dode do rata između Turaka i Poljaka, pa se upustio u pregovore s Poljacima u ime velikog vezira. Kad je to došlo na vidjelo, izgubi prijestol, a gotovo i glavu. Na njegovo je mjesto onda sultan postavio Stjepana Tomžu. Tretiak 125. Hammer 11, 524. Pavić: Gundulićev Vladislav 77 i d. Rad 55. Pavić zaključuje, da Gundulić nije znao za Gašparove nasljednike, i to zato, što Gašparov »namjesnik«, ide tek s Ali-pašom, što mu pjesnik ne navodi imena i što taj novi bogdanski vojevoda ispituje Ali-pašu o Hoćimskom boju, dakle — po Gunduliću — nije on u njemu sudjelovao, a historija kazuje protivno. — Pjesnik je znao za smrt Gašpara (Gracijanija) pa je, smatrajući za prirodno, da mu se dade nasljednik, povezao to vremenski s Ali-pašinim putem baš zato, da, dok oni prolaze i promatraju hoćimsko razbojište, stvori priliku za razgovor o Hoćimskom boju (cijelo IV, pjevanje) i o turskoj vojsci u njemu. Tko ne traži i ne će silom da nađe (kao Pavić) »na svakom reči bi koraku Ali-pašina puta iz Carigrada u Varšavu... čudne, da sa svim nerazumljive situacije«, vidjet će i tu samo obično Gundulićevo povezivanje historijskih, a i nehistorijskih lica i događaja bez velikog obziranja na hronologijski njihov slijed. — Ovdje se može spomenuti čudna Jensenova omaška (a on je inače dobro proučio i poznavao »Osmana«) u razumijevanju stiha 17—24 u III. pjevanju, jer tvrdi na više mjesta (str. 153, 248, 324) da je pjesnik mislio Gašpara Gracijanija pod pratilcem Ali-pašinim i da je to tim čudnije, kad je mogao znati, da je Gracijani poginuo 1620. Čudno je, što se Jensen nije obazro na naprijed spomenuto mjesto u »Osmanu« (IV, 153—156), iz koga se može zaključiti, da je pjesnik znao za smrt Gracijanijevu, ako to i ne izlazi sasvim pouzdano iz Gundulićevih riječi. Napokon tu je stvar s historijskom stajališta ukratko razložio već Pavić (Rad 55, 77 i 78), a potanje F. Marković (Rad 52, 53—56), koji je iznio po starijim poljskim izvorima brojne podatke o tursko-poljskim prethoćimskim bojevima, o Gracijaniju i o Koreskom.

BILJEŠKE UZ II., DIO

⁶² Tretiak 39. — O Hoćimskoj vojni dao je kod nas mnogo podataka, ali prema starijim izvorima, F. Marković u Radu 52, 57—69.

⁶³ Tretiak 47.

⁶⁴ Kobierzycki 711—714. — Szujski III, 218.

⁶⁵ Broz² 154. — Brandt (str. 34) navodi kao i Broz po Zinkeisen (III, 739), da je car Ferdinand II. poslao u pomoć 8000 pješaka, te nadovezuje na to, da je i Gundulić (XI, 421—428) spomenuo pomoćni odred »nijemske zemlje i franačke« pod vodstvom Altanskoga kneza.

»Očinstvo ti je zveska kruna (u nekim rukopisima »svecka«)
s dvjema družijem sadružena,
ka ti od dunda, zlobe puna,
bi nepravo ugrabljena.
Od Gustava bratučeda
što ti se ote, pod' otima'!
Svaki je razlog: tvoga ne da',
a tuđega ne uzima'«.

⁶⁷ Morawski III, 303.

⁶⁸

»Na susjestvu moškovskoga
carstva ti je veličina,
ka bi od tebe i od tvoga
pridobita slavna sina.
Pošlji istoga Vladislava
opet s vojskom k tomu kraju
na ostatak od država,
ke ti posluh još ne daju.«

⁶⁹ Mrnavić je nepovoljnije nego Gundulić prikazao, kako su slabo i sporo tekle poljske pripreme za Hoćimski rat. On na usta Turčina tako reći osuđuje lijenost poljske vlastele u tom poslu i u tom momentu. Ali i njegovi podaci o broju poljske i kozačke vojske, o taborima, o pomoćnim četama, o topografiji bojišta također nisu sasvim točni. Osmanščica str. 44 i 45. Mrnavić je bio historik i zato je svakako znao više historijskih podataka i detalja nego pjesnik Gundulić. On je odlazio u Rim i živio ondje, te je lakše mogao doći do biblioteka i arhiva, knjiga i izvještaja nego Gundulić. Pa ipak treba i iz te činjenice izvesti zaključak, da je i naš pjesnik, makar u manjoj mjeri, makar na teži način, posrednim putem, mogao doći do potrebnih obavještenja i izvora. Ali on je kao pjesnik dani materijal proživio, preradio i dao suvremenicima i potomcima pjesnički produkt velik sadržajem, idejom i formom, dok nam je historik Mrnavić ostavio sasvim promašenu tragediju i odmah zaboravljenu kroniku u stihovima. Vrlo je vjerojatno, da je Gundulić mogao doći do Mrnavićeve »Osmanščice«, jer je štampana u Rimu 1631. Možda se i poslužilo kojim historijskim podatkom iz nje, ali inače nije on, pjesnik, mogao naći u tom pjesnički slabom djelu išta nasljedovanja vrijedno. Vodnik tvrdi, da »jedan pjesnik za rad drugoga nije znao«. Povijest hrv. knjiž. I, 262.

⁷⁰ F. Marković Rad 46, 139 i d.

⁷¹ Marković je (u Radu 46, 148) to ponavljanje stihova tumačio palilogijom po uzoru Tassovu, ali kako nije naveo primjera za tu tvrdnju, Pavić ga je (u Radu 55, 106 i 107) pobijao i tvrdio, da opis slika u XI. pjev. pripada onom opisu skupljanja poljske vojske u X. pjev. — Brandt je (str. 99 i d.) našao na različnim mjestima u »Osmanu« dosta primjera, da se stihovi ili strofe ponavljaju, od česti ili gotovo u cijelosti.

⁷² Novi papinski nuncij nosio je u Poljsku u svojim instrukcijama ovakve poruke: Ne treba se nadati pomoći sa strane kršćana, »jer car (t. j. Ferdinand) ima i suviše posla sa svojim buntovnicima.« Gundulić kaže na Ali-pašina usta to isto i još točnije. — Ispor. Tretiak 57.

⁷³ Kobierzycki 714—716. Po Tretiaku (str. 66) bilo je u vijeću jedanaest članova.

⁷⁴ Z. Pauli: Pamiętniki o wyprawie chocimskiej. Kraków 1853. Str. 67. Stanisława Lubomirskiego Dyaryusz Wojny polskiej z Turkami pod Chocimem r. 1621. — Kobierzycki 726.

⁷⁵ Pauli 111.

⁷⁶ Što se tiče datuma, držao sam se Tretiaka kao najpouzdanijeg oslonca, jer je on između različitih datuma birao najvjerojatnije. U Paulija ima i drukčijih, ali oni nemaju odlučno značenje u ovom razlaganju.

⁷⁷ Ispor. bilj. 203 i 205.

⁷⁸ U III. Akad. izd. str. 480, u Brozovu² str. 62 i 160.³

⁷⁹ Tako je na tome mjestu u III. Akad. izd., dok mnogi rukopisi i tu imaju Hotjević, kako je u istom izdanju u X. pjev. (91 st.). Razlike u imenu istog lica zacijelo su unijeli u rukopise prepisivači.

⁸⁰ U modernoj monografiji o kralju Vladislavu IV. poljski historik šliwiński ističe, da je Kraljevićeva nazočnost pod Hoćimom bila od koristi. Svojom popularnošću znao je da umiri u kritičnom času uzburjane Kozake, isto je tako poslije smrti Chodkiewiczzeve smirio nezadovoljne litavske čete, koje su mu poslale deputaciju moleći, da ih uzme pod svoju zaštitu, pošto su izgubile svoga vođu. Vladislav im je obećao svoju zaštitu i uputio ih, da slušaju, jer da i sam nije tu, da zapovijeda. Najzad u ratnim vijećanjima kraj svoga bolesničkog kreveta osvajao je članove vijeća razboritim sudom i viteškom hrabrošću, koja je izbijala iz njegovih riječi, i u teškim je časovima podržavao duh od Turaka opsjednutih poljskih boraca. A. Šliwiński: Król Władysław IV. Warszawa 1925, str. 27.

⁸¹ Morawski (III, 295) izriekom kaže, da je za vojnog zapovjednika (hetman wyprawy) uz Kraljevića aklamacijom izabran (u saboru) Chodkiewicz. Ali taj historik ističe (III, 299 i d.) i Kraljeviću značajnu ulogu u najtežem času pod Hoćimom poslije smrti Chodkiewiczzeve, kad su se stali buniti Litavci, a Kozaci već kolebali, i kad je prijetila opasnost, da se vojska raspe — ovim riječima: Prevladala je ustrajnost Kraljevićeva, koji, makar i bolestan, »bijaše glava među vojvodama«. Zar to isto ne kaže Gundulić drugim riječima: »Sinu svomu kraljeviću kralj šibiku nad svijem pada«?

⁸² I stari poljski historici, Gundulićevi suvremenici, kad govore o glavnom zapovjedniku u Hoćimskom ratu spominju Chodkiewiczza, ali kad uopće govore o tom ratu, kažu slično kao naš pjesnik. Tako na pr. Kobierzycki na str. 623: »bellum Vladislai ductu repressum«, zatim na str. 717: »Verum penes quem supra duces prima in ea expeditione esset auctoritas Regiamque secum ferret Maiestatem, Vladislaus Princeps omnium ore celebrabatur.«

⁸³ Poslije smrti Chodkiewiczzeve pod Hoćimom »izgubila je Poljska najvećega od svojih ljudi — neuporedivoga vođu«, kaže Morawski III, 300 i 301. — Vidi priloženu sliku »Chodkiewiczzeva smrt«.

⁸⁴ U Martekinijevu izdanju od 1826. g. i u zagrebačkom od 1844. g. nalazi se na tom mjestu »mazovskijeh«, što je i bolje i jasnije, ako tako i nemaju rukopisi. Vidi o tom i u Brozovu izd. bilj. na str. 154. Ispor. u X. pjev. (269—274), gdje je točno rečeno, da je Ali-paša prošao Podolje i ruska mjesta i stigao »na mazovsko polje«. Vidi i Jensen str. 325.

⁸⁵ To je popijevka, što je pjeva »gospodičić« poljski u čast Kraljeviću, koji se vraća iz lova u Varšavu na poziv kraljev, jer je onamo stigao Osmanov poklisar, da ugovara mir — poslije Hoćimske vojne.

⁸⁶ Tretiak str. 113. — Rešetar kaže netočno, da su Poljaci »bili u Hoćimu zatvoreni«. Brastvo (1923) XVII, 132.

⁸⁷ Jasnije je »obzide« (zidovi, bedemi)* u jednom mlađem rukopisu, u Martekinijevu izdanju i u Brozovu (»opzide«). Maretić u Akad. rječniku s. v. opsjeda (IX, 127a) smatra, da je Gundulić napisao »obzida« vjerojatnije nego »obsida (obsjeda)«.

⁸⁸ Naš pjesnik mogao je također vidjeti i vrlo ilustrativan bakrorez hoćimskog bojišta, što ga je po odobrenju papinu načinio već 1624. g. bakropisac Giacomo Lauro u Rimu (Romae Jacobus Laurus Romanus sculp. Cum privilegio Summi Pontificis). Opći pogled na taj bakrorez otkriva strašnu moć i silu turske vojske, koja se kao golem oblak, savijen u luk, nadnijela nad poljski tabor, točno onako, kako kaže naš pjesnik (XI, 65—68):

»S jedne strane tuj pazi se
i bez svrhe i bez mjere,
turska vojska gdi se
jako mjesec na luk stere.«

Gundulić zove rijeku Dnjestar kao i rimski bakrorezac latinskim imenom Nester, kako je na pr. i u lat. opisu Poljske poljskoga kroničara Martina Kromera (Martini Cromeri Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica libri duo. Izd. u Kölnu 1578). Gundulić je opisujući hoćimsko bojište bio kud i kamo realniji i pokazao je veće poznavanje stvari nego oni, koji su ga kritizirali kao imitatora ili pjesnika izmišljenih događaja i opisa.

— Vidi priloženu sliku hoćimskog bojišta.

⁸⁹ Po J. Ostrorogu u Paulija (str. 23) 8. rujna.

⁹⁰ Jednu četu od nekoliko stotina Kozaka odsjekoše Turci od glavne sile. Sam ih Osman sa nekoliko tisuća janjičara opkoli na pećinastoj obali Pruta, obrasloj gustom i mrkom šumom, koja je Kozacima olakšavala obranu. Kako im ni otkud ne bijaše spasenja, odlučiše da se brane do posljednjeg čovjeka. Veći dio njih ušao se na drugoj obali Pruta, a manji, kojih četrdeset do pedeset momaka, sakrio se u jednu veliku pećinu na obali rijeke. Pošto ih sultan nije mogao svladati na juriš, naredi, da se pred pećinom zapali vatra. Kad je dim napunio pećinu, morali su Kozaci da izađu iz nje i izginuše pod janjičarskim mačevima. Teže je bilo svladati one u šumi. Po Osmanovoj zapovijedi pucali su na njih čitav dan topovima, ali to je malo škodilo Kozacima, sakrivenim u guštari. Onda car pošalje janjičare, da jurišaju na šančeve, ali i juriš se izjalovi. Najzad pokušaše Kozaci da se, podijeljeni u dva odreda, probiju kroz turske redove, ali im to ne pode za rukom. Turci ih opkolise sa svih strana, no oni su se još hrabro borili i u razbijenim četicama. Od nekoliko stotina zarobljeno ih je samo trideset i dovedeno pred sultana. On ih dade sasjeci pred svojim šatorom. Sami su Turci pričali, da je od svake kosačke sablje palo po sedam Turaka. Pauli ukratko na str. 18, više na str. 74 i 121. Kobierzycki str. 743—746. Zinkeisen zna, da je Osman bez milosrđa davao pogubiti pred svojim očima usput zarobljene čete Kozaka. III, 739. Hammer kaže, da su zarobljene Kozake Turci ubijali na najstrašniji način, da su ih slonovima gazili, a Osman da ih je sam strijeljao strijelom iz luka. II, 189 i 790. Slično kažu Szujski III, 215 i Tretiak 100.

⁹¹ Dziennik wyprawy chocimskiej Jana hrabi z Ostroroga, u Paulija str. 17 i 18.

⁹² Pauli str. 72. — Tretiak 129.

⁹³ Po Paulijevoj »Ordynacyi pulkow polskich pod Chocimem r. 1621.« bilo je poljske i kosačke vojske zajedno 72.510, a za Osmanu kaže se tu da je imao 700.000. Zinkeisen navodi, da je pod Hoćimom u dobro utvrđenom taboru bilo 40.000 Poljaka i Kozaka sa 8000 njemačkih pomoćnih četa, a u taboru kod Kamienca da je bilo još 60.000 Poljaka pod zapovjedništvom Kraljevićevim. III, 739.

⁹⁴ U Markovićevu izd. »gdjgod«, tako (gdjegod) i u zagrebačkom 1844., u Matičinu 1919. »i gdje«, što je sve jasnije nego u III. Akad. izd., u kome nema ni zareza, a bez njega je to mjesto sasvim nerazumljivo.

⁹⁵ Vidi Brozovu bilješku na str. 160 i 161. njegova izdanja.

⁹⁶ Šliwiński 17—20.

⁹⁷ Tretiak 116. — Šliwiński 12.

⁹⁸ Zna mu se samo latinsko ime, ali bio je to čovjek iz naroda, rodом iz Pomorja, vrlo učen, blagorodan, odličan učitelj i odgojitelj. Vladislav ga je smatrao za drugoga oca. Dobio je kao odgojitelj njegov i njegove braće različita priznanja, ime Vladislavovski i druge časti. Šliwiński 13 i d.

⁹⁹ Šliwiński 13—16.

¹⁰⁰ Točniji historijski podaci o ocu i majci, rodu i ženi kraljevića Vladislava i potonjem kralju Vladislavu IV. zajedno s važnijim historijskim događajima, koji se tiču njegova oca i njega samoga, bit će dani u trećem dijelu ove rasprave.

¹⁰¹ Brandt u bilj. na str. 33.

¹⁰² Vidi kod Brandta u bilj. na str. 33. — Rešetar tvrdi: »Dok su se Poljaci i Turci borili kod Hoćima, Vladislav je bolestan ležao u Kamencu (u Podaliji — mjesto Podolju), tako da poljski uspjeh kod Hoćima nije nikako bilo djelo Vladislava.« Da se vidi, kako je to netočno i olako rečeno, dosta

je pozvati se na modernoga poljskog historika Śliwińskiego i starijega Morawskoga. Vidi 80. i 81. bilješku.

¹⁰³ Brandt str. 7. po Makuševu str. 239. — Smičiklas: O postanku Gundulićeva »Osmana«. Zagreb 1887, str. 23. — Jensen 417. — Zore Rad 39, 157.

¹⁰⁴ Prije dolaska u Rim pisao je papa Urban VIII. Vladislavu slaveći ga ovim riječima: *Excitamus illam Aquilonis Orientisque latebris colluvium Turcarum atque Tartarorum, quae toti Europae non ita pridem videbatur dilluvium minitari, Roma scit Poloniae principis virtute compressam, coactamque fuisse salutem meticulousa pactione et fuga turpi redimere. Po Kobierzyckom (str. 894) citirao Smičiklas na str. 23. — Vidi priloženu sliku Vladislava IV.*

¹⁰⁵ Smičiklas (str. 23) po Kobierzyckom (str. 864—907) i Morawskom (III, 313 i d.). — Makowej str. 92. — Poljski pjesnik iz druge polovine XVII. vijeka Andrzej Lipski, koji je opjevao Hoćimsku vojnu, nije bio sklon Vladislavu i narugao mu se u svom epu zato, što se dičio pobjedom, koju sam nije zadobio, i što je »jureći za slavam« obletio Njemačku, Holandiju i Italiju, odakle da je donio »punu lađu panegirika«. Marković u Radu 52, 66.

¹⁰⁶ Prohaska u članku »Povijesna grada Gundulićeva Osmana u suvremenom izvještaju« ističe vjerovanje kršćanskog svijeta, da će doći uskoro kraj osmanlijskom gospodstvu u Evropi, i proročanstva o tome u svezi s tisućgodišnjicom Muhamedovom. Nastavni vjesnik 1912, g. str. 216.

¹⁰⁷ Filius meus ita in hoc bello versatus est, ut ejus virtus hostibus ipsi admirationi fuerit. Smičiklas str. 22 po Kobierzyckom str. 844.

¹⁰⁸ Potanje vidi o Vladislavljevoj genealogiji u trećem dijelu ove rasprave.

¹⁰⁹ »Spomeni se« — apostrofira pjesnik mladog Osmana —

»kolik rasap na tve oči
od vojske ti on učini.
Koliko li kraj Nesteru,
mimo ljudstvo sve ostalo,
paša ti je i vezijera
od njegove ruke palo;
ispriđ mača kad njegova,
gdi krv rijekom odsvud teče,
priko ubjenijeh vitezova
jedva s glavom živ uteče«.

¹¹⁰ Gundulić je pregonio govoreći i o Osmanu, kad je smatrao to za potrebno. Tako u XX. pjevanju (245 i 246) kaže Osman o sebi: »S ovom (t. j. sa sabljom Osmana I.) podoh na Poljake i mom rukom mnozijek pobih«.

¹¹¹ Tretiak 131—136.

¹¹² Pauli 19 i 20.

¹¹³ Tretiak 138. — Morawski III, 299.

¹¹⁴ Pauli 21. — Tretiak 142.

¹¹⁵ Tretiak (str. 143) priča, da je Osman plakao gledajući, kako njegovi vojnici bježe pred neprijateljem, i nadovezuje, ne naznačivši izvor, ovaj zanimljiv citat: »oni (t. j. vojnici), koji su mu obećavali, da će se boriti kao lavovi, od samog straha sramno su bježali«. — U Ostrorogovu dnevniku (Pauli str. 17 i 18) kaže se, da je poslije neki Turčin pričao, kako je sultan zbog neuspjeha od bijesa više puta plakao. Prvi put da je to bilo sedmog rujna, kad je nekoliko poljskih četa gonilo 10.000 Turaka sve do turskoga tabora. pa su Turci tada bježali naočigled samom Osmanu. Drugi put, kad su Kozaci nčgu provalili u turski tabor i pobili mnoge Turke, nakupili plijena i bez gubitaka se povukli u svoj tabor. Tada se uplašila sva turska vojska, svi su bježali, samo je car sa nešto janjičara ostao na svome mjestu (Sobieski u Paulija na str. 132). Napokon treći put, 28. rujna, kada je car svom silom navalio na poljski tabor te nije ništa postigao, da je naricao i govorio, kako se on ne može porediti sa svojim precima, koji su se proslavili pobjedničkim ratovima.

¹¹⁶ Od suvremenih relacija o Hoćimskoj vojni štampan je Dnevnik (Dyaryusz) Prokopa Zbigniewskoga već 1621. g., Jana Ostroroga u Poznanju 1622., a na osnovi Ostrorogova dnevnika latinski napisana relacija Macieja Tytlewskoga (Narratio de proeliis etc.) izdana je 1623. i prevedena već u ono doba na španjolski. Tretiak str. 2 i 3. Vidi na kraju ove studije popis djela iz Gundulićeva vremena i prije njega.

¹¹⁷ To je valjda bio onaj veliki poraz, što ga spominje Hammer (II, 790), koji kaže: »Prvi napadač na utvrđeni tabor, 8. rujna 1621., bio je pobje-donosan: zaplijenjeno je 12 topova, 32 male zastavice, dvije velike njemačke zastave, više od tisuću neprijatelja pade u boju.« O takvim gubicima poljski historičari ništa ne spominju. Zinkeisen (III, 739) govori uzdržljivije: »Prvi napadač na tabor nije bio sasvim bezuspješan zato, što je pri tome zaplijenjeno nekoliko topova i više zastava, a poginulo je nekih tisuću Poljaka; svi kasniji juriši izjalovili su se zbog junačkog otpora opsjednutih i stajali su Osmanlije golemih žrtava, napose šesti i posljednji, u kome je sam sultan Osman vodio jednu jurišnu kolonu.«

¹¹⁸ Tretiak 147. — Kobierzycki 783.

¹¹⁹ Tretiak 154.

¹²⁰ Tretiak 157. — Hammer kaže za Vevelija da je bio Grk (II, 824); bio je on Talijan, ali rodom iz Kandije. Tretiak 105.

¹²¹ Po tome, što je Gundulić u III. pjevanju (17—24) Osmanovu poslaniku Ali-paši, koji ide da moli mir od Poljaka, dao za pratioca baš novopostavljenog moldavskog gospodara, može se uzeti, da je pjesnik nešto znao i o stvarnim pregovorima o miru za samog rata na hoćimskom bojištu, u kojima je s turske strane posredovao najprije moldavski, zatim vlaški gospodar. To je opazio i istakao već Pavić (Rad 55, 88), ali on je sumnjao, da je pjesnik o tome bio dobro obaviješten.

¹²² Tretiak 158.

¹²³ Pauli (str. 25) po Ostrorogovu dnevniku navodi samo tri tisuće.

¹²⁴ Sobieski (kod Paulija str. 145) kaže, da je taj juriš bio 14. rujna, a Ostrorog, Zbigniewski i Lubomirski vele, da je bio 15.

¹²⁵ Tretiak 163.

¹²⁶ Nisu točni Brozovi podaci (str. 160) o Chodkiewiczzevoj smrti (»Kod Hoćima se rani i umrije od rana«). Takva je netočnost i u Jensena (str. 394). i u Körblerovu komentaru Matičinu izdanju 1919. g. (str. 194).

¹²⁷ Tretiak 173.

¹²⁸ Tretiak 177.

¹²⁹ Pisac historije Hoćimskog rata, otac potonjega slavnog poljskog kralja Jana Sobieskoga, jedan od najvrednijih ljudi, što ih je Poljska rodila u XVII. vijeku. Tretiak 179.

¹³⁰ Tretiak 179—181.

¹³¹ Morawski III, 302.

¹³² Tretiak 193.

¹³³ Engel kaže, da su Kozaci bili nezadovoljni mirom. Gesch. der Ukraine 112. — Tretiak zna, da su tražili isplatu plate i obećane nagrade, ali da su s mirom otišli. Kraljević je ranjenog Konaševića obdario poklonom i svojom pažnjom. Str. 193. i 194.

¹³⁴ U Tretiaka 195.

¹³⁵ Tretiak 195. — Da je Gundulić znao, s kakvim su se nevoljama borili Poljaci i Kozaci u Hoćimskom ratu, da su trpjeli glad, žeđu, bolesti, nestašicu svih ratnih potreba, indirektno potvrđuje ono, što meće pjesnik u usta kralju pakla u XIII. pjev. (137—140):

»Poletjesmo (t. j. paklene sile) s našijem stijegom
mi u pomoć caru mladom,
oružani s daždom, s snijegom,
s mrazom, s ledom, s kugom, s gladom.«

¹³⁶ Pismo Jakóba Sobieskoga knezu Zbaraskom iz hoćimskog tabora 22. rujna 1621. Trećak 205.

¹³⁷ Čudna je sličnost tih stihova s riječima u prošloj bilješci spomenutog pisma: »Oči su se naše nagledale... kako je ispred dvadesetak naših momaka bježalo deset ili dvadeset njihovih (t. j. turskih) četa.«

¹³⁸ Mrnavić je u brojevima pretjerivao, jako da se više udaljio u tom od historije nego Gundulić. Zinkeisen (III, 738) uzima, da je Osman imao 300.000 boraca, ali spominje, da su neki taj broj pretjerano čak udvajali.

¹³⁹ Možda, njega misli Gundulić pod »prekopskim carem«, ali on bijaše vođa samo nogajskih Tatara, jer je u rat došao i sam tatarski kan Džanibeg Giraj. Vidi Broz² 145. Tatara je po historijskim izvorima bilo, kako je već rečeno, 60.000. Gundulić kaže, da je Jemir doveo 30.000.

¹⁴⁰ Gundulić ističe to više puta; tako u VI. pjev. (349—352) zove Vladislava:

»Vito kopje, štit pereni,
britka sablja, desna ruka
kraljević je prihrabreni
krstjanskoga svega puka«;

zatim u XI. pjev. (613—616) slavi Poljake kao spasioce ostaloga svijeta:

»Vi lanskoga s vojskom lita
na polju ste cara sreli
i ostatak vas od svita
iz njegovijeh ruka oteli.«

¹⁴¹ Naprijed je rečeno, da je Osman u Hoćimskoj vojni izgubio 100.000 ljudi. Zinkeisen (III, 741) kaže, da je u tom ratu i na povratku zbog zime i nevremena stradalo 80.000 njegovih ljudi i 100.000 konja. Pa ipak je on dočekan kao pobjednik u Carigradu i ušao je svečano u prijestolnicu. Jensen (po Zinkeisen) 394. Zinkeisen navodi, da su i Poljaci osim odvedenog roblja (Tatari su za rata nahvatali 25.000 roblja; III, 739) izgubili oko 20.000 ljudi. III, 741.

¹⁴² Nisu ipak svi, koji su pisali o tom, tako mislili. Veber je na pr. (u predgovoru zagreb. izd. »Osmana« 1859. g. na str. XXIV) tvrdio, da pjesma nema ni pravog središta ni jednoga glavnog junaka. Tko god je mjerio Osmana aršinom poetike, nije dovoljno uočavao ni ideju, ni kompoziciju, ni antitički postavljena lica u njemu, ni ono, što je pjesnik u svoje djelo uzeo iz historije, ni što je izgradila njegova mašta. Gundulić je uzdigao pohvalama Vladislava kao nosioca kršćanskog svijeta u borbi s osmanlijskim svijetom, komu je predstavnik glavno lice u pjesmi: sultan Osman. Pjesnik je pripisao Vladislavu i Poljacima potpunu pobjedu, da se to izraziti je ispolji turski poraz kao glavni uzrok Osmanovoj propasti. Ispor. s time u svezi mišljenje F. Markovića (Rad 52, 91), komu je Osman suviše pasivan, da bi mogao biti epski junak, i Jensenovo traženje glavnog junaka u kršćanskoj ideji, personificiranoj u osobi hrabroga poljskog kraljevića (str. 251.), i druga slična dovijanja.

¹⁴³ Pisac turske povijesti Hammer (II, 791) spominje, da je Osman u četvrtom jurišu, 14. rujna, kad je poginuo Karakaš, sam poveo svoje vojnike u boj, da ih osokoli svojom hrabrošću. Poljski historik Trećak ne zna o tome ništa. Drugi pisac turske povijesti Zinkeisen (str. 738) hvali Osmana, da je u tom ratu svakom prilikom služio kao primjer svojim vojnicima ustrajnošću i agilnošću i da je i sam sudjelovao u boju, i to u posljednjem (šestom) jurišu.

¹⁴⁴ Jensen (str. 394) našao je taj podatak u Markovića (Rad 52, 4), a Marković u Hammera i Zinkeisena, koji izričkom kaže (III, 740): »K neuspjehu oružja dode i godišnje nevrijeme, nestašica krova nad glavom i nedostatak namirnica. Poljska zima javljala se već sa svim svojim strahotama, burama, neprekidnim kišama i nepodnošljivom studeni. Glad i bolesti pokosiše tisuće ljudi i konja, a što je vojske još ostalo na snazi, ozlovoljeno ratnim neuspjehom i omraženom škrtošću sultanovom, određeno upravo posluhu. Nije mnogo trebalo, da već ondje izbije otvorena buna protiv sultana.« Toliko se, eto, razilaze podaci i opisi tadašnjih događaja u turskim i poljskim historijama.

BILJEŠKE UZ III. DIO

¹⁴⁵ Smičiklas 20. — O sklapanju mira poslije Hoćimске vojne ispor. F. Marković Rad 52, 46—51 i 70—72.

¹⁴⁶ Tretiak 190. — Marković (Rad 52, 46) po Zinkeisenу (III, 712).

¹⁴⁷ Krzysztof Zbaraski potekao je iz moćne velikaške porodice, koja je vodila svoje porijeklo od Jagjelova brata Korybuta. Za vladanja Zigmunda III. izumre ta porodica sa smrću Krzysztofova brata Đure (Jerzy, umro 1631. g.). Krzysztof se poslije svoje sretno izvršene misije u Carigradu vratio kući i ubrzo umro (1627). Bio je on uman čovjek, a čuven među Poljacima i prije. Porodica Zbaraskih isticala se kao otvoren neprijatelj isusovačkog utjecaja u Poljskoj i na dvoru Zigmunda III. Najviše se Krzysztof proslavio svojim poslanstvom 1622. i 1623. godine. Nije sasvim sigurno, tiče li se njega ili njegova brata ono, što kaže Gundulić u II. pjev. (417 i 418): »Koji miri da ne padu, pan Zbaravski ke nastupi?« jer su obojica bili poznati kao junaci. Ispor. Broz 138. U izdanjima i rukopisima nije pisano ni to poljsko ime jednako (III. izd. Jug. akad. u II. pjev. 418 ima Zbaravski prema »Sbarauschi« u Vatikanskom rukopisu, a u X, 625 je Zborovski prema jednom rukopisu, dok je u drugima Borouski, a u Vatikanskom S'Borouski). Zborovski je uzeo i Broz u svoje izdanje, U Hammera (II, 797 i d.) i u Zinkeisena (III, 752 i d.) također je Zbaravski (Zbarawsky). Moglo bi se to ime u II. pjevanju, ako se gleda na samo ime, ticati i kojega od braće Zborovskih (Zborovski), kako se to navodi u izdanju poljskog prijevoda Osmana na 448 str., jer je u Poljskoj bila znatna i velikaška porodica Zborovskih.

U X. pjev. (625—637) dobiva zadatak od kraljeva vijeća (ili sabora poljskog) knez Zborovski

»obran među mudrim zborom,
poklisara da zabavi
plemenitijem razgovorom;
ki se (t. j. Ali-paša) oglasio biješe odavna
i prosuo svud besjede,
da od silna cara u slavna
kralja zacić mira grede.
Svijetli pan se diže time,
koga slave svudi lete,
da u vijećnici srednjoj š njime
u način se dvoran srete«.

Već to, što se »Zborovskom«, »koga slave svudi lete«, daje tako reći diplomatski zadatak, da zabavlja »plemenitijem razgovorom« turskog poslanika, podsjeća na ugovornika mira Zbaraskoga, kneza, »ki djelim svud slavan je« (XI, 115). Pogotovu upućuje na misao, da je Gundulić pod Zborovskim mislio na Krzysztofa Zbaraskoga, ono mjesto u XI. pjev. (385—396), gdje Ali-paša na slici prepoznaje samoga Zborovskog po ljubaznom izrazu lica:

»Nu ono li, svijetli kneže,
Milosti je Vaše slika,
ka na ljubav svu priteže
srca oholih protivnika?...
i zrak lica razvedrena
svakomu te poznat dava.«

To znači, da je on navlaš doveo Zbaraskog u svezu s Ali-pašom i promijenio misiju Zbaraskoga u Carigradu u Ali-pašinu u Varšavi. Ime je Zbaraskom okrenuo valjda sam pjesnik u Zborovski; na to upućuje pjesnikova igra riječi u X. pjev. (625 i 626), gdje kaže: »Zborovski... obran... zborom (t. j. od sabora), poklisara da zabavi plemenitim razgovorom (t. j. zborom).«

¹⁴⁸ Szujski III, 222.

¹⁴⁹ Szujski III, 222. — Hammer (II, 824) i Zinkeisen kažu, da je u pratnji Zbaraskoga bilo 300 ljudi, a tadašnji engleski poslanik zna čak za 1200 ljudi. — Slično poljsko poslanstvo pod vodstvom dvorskoga podrizničara Jerzy (Đure) Ossolińskoga poslano je sa sabora, koji je Vladislava (8. studenoga 1632.) izabrao za kralja, papi Urbanu VIII. u Rim. Po cijeloj Italiji divio se svijet poslaniku naroda, koji se proslavio pobjedama nad Turcima, Tatarima i nad Moskvom. Prikazivan je drvorezima i slikama sjajan njegov ulaz u Rim na konjima sa zlatnim potkovama, koje su se po starom viteškom običaju krunile po ulicama, a narod je krhotine pobirao kao milostinju. Briljant na glavi jahačega konja (poslanikova) cijenjen je na 20.000 poljskih zlotih, a sablja na 5.000. Morawski III, 364. Ulaz toga poslanika u Rim razglasio se po cijeloj Evropi, Śliwiński 104. Ispor. dalje bilješku 76.

¹⁵⁰ Marković Rad 52, 46 i 75—77.

¹⁵¹ O. c. 76.

¹⁵²

»Čim s ovega dijete oholo
(t. j. Osman zbog slave Vladislavljeve i poraza)
petali se, grize i mori,
misleć, da svijet vas okolo
tudom hvalom njega kori.« (I, 101—104).

¹⁵³

»Carstvu tvomu cića toga
spomenut se meni vidi
s krunom kralja poljačkoga
sprva iskat da mir slidi«

(svjetuje Kizlar-aga Osmanu u II. pjev. 397—400), te Osman odlučuje:

»Zatijem, potom bio dan svane,
poklisar se naš odijeli
ter Poljakom od me strane
mir ponesi, ki svak želi.« (II, 489—492)

¹⁵⁴

»Uto i Osman car mogući
svim veliku želju čuti
glas od mira čekajući
s poljačkim kraljom čuti.« (VI, 273—276).

A kad se dugo ne vraća poklisar Ali-paša iz Poljske:

»I tako ga toj pristraša,
da misleći u dne i u noći
ne čini ino neg upraša:
Gdje bit može? Kad će doći?« (VI, 357—380).

¹⁵⁵

»A i poklisar cara silna,
buduć prošo sve Podolje
i sva ruska mjesta obilna,
na mazovsko dođe polje.
On se u gradu Kamenici
biješe uzdržo vele dana,
što kazački svud vojnici
vrćahu se sa svijeh strana.« (X, 269—276).

U Martekinijevu, Matičinu 1844. i 1919. i u Brozovu na tom je mjestu »kazački ... vojnici«.

¹⁵⁶ Od 1569. god. — Morawski II, 453.

¹⁵⁷ Možda je umetanjem takvog dara naš pjesnik htio da dade vjernije istočnjačko obilježje turskom poslanstvu, a možda mu je bio pred očima i svečani ulaz u Carigrad kakvoga istočnjačkoga turskog poslanika ili vazala s poklonima, među kojima nije moglo da ne bude robova ili robinjica.

¹⁵⁸ Već 1588. g. izjednačena je Varšava s Krakovom i Poznanjem (Morawski III, 126), a 1596., kad je krakovski dvor dvaput pogorio, preseli se kraljevski dvor u Varšavu, i ona postade odonda prijestolnicom. Morawski III, 167.

¹⁵⁹ Na 418. str. njegova djela.

¹⁶⁰ Str. 169.

¹⁶¹ Str. 283.

¹⁶² Str. 418.

¹⁶³ Str. 412.

¹⁶⁴ Ispor. dalje bilj. 173.

¹⁶⁵ Körbler (u Radu 205, 181 bilj. 1) navodi, da je ta knjiga izdana 1620., a išla je ona već i 1618. (Hanoviae).

¹⁶⁶ U svezi s citiranim knjigom kaže Jensen sasvim direktno, da je pod književnim utjecajem t. zv. poljskog panslavizma XVI. vijeka i preko različitih brošura o poljskim kraljevima Gundulić bio donekle upućen u stariju poljsku povijest («War Gundulić in der älteren polnischen Geschichte nicht ganz unbewandert»). Jensen 418. Davno prije točnije je ocijenio Gundulićevo znanje Matija Ban: «Opisujući u kratko, ali karakterno izgled tih kraljeva, pjesnik je vješto nacrtao i poljsku istoriju, koja mu je potanko poznata.» Glas Srp. kr. akad. 4, 19. Körbler je ustvrdio, da se Neugebauerovom knjigom nije poslužio Gundulić, po tome, «što se slike u njoj ne podudaraju s Gundulićevim opisom», ali pred tom rečenicom je odrešito rekao, da je Gundulić »likove nekih poljskih kraljeva ocrtao jamačno prema slikama, što ih je mogao naći u kojoj knjizi te vrste». Rad jug. ak. 205, 181 u bilj. 1.

¹⁶⁷ Morawski I, 19.

¹⁶⁸ Nije vjerojatno Jensenovo domišljanje (str. 419) o nekoj igri riječi: lech (Leszek) — les (šuma). Lech (i dem. Leszek) je ime prvoga poljskoga legendarnog vladara, les je češka riječ (šuma), a poljski je las (u lok. sg. leśie, u izvedenicama, na pr. leśny, t. j. lugar, šumar). U dubrovačkih pisaca ta riječ dolazi samo u liku lijes (šuma, drvlje). Leh je svoje ime dao narodu, pa i Gundulić upotrebljava više puta to ime za poljski narod (II, 306; III, 355 i 356, XIII, 242 i dr.), a i malo prije ovoga mjesta kaže »leški kralji» (X, 436). Iscrpan, ali nekritičan komentar uz Gundulićevu galeriju kraljeva ima Martekinijevo izd. na str. 152 i d., a kritične bilješke (po Morawskom) dao je uz ta mjesta X. pjevanja i Broz u svom izdanju² na str. 156 i d.

¹⁶⁹ Matičino izd. od 1844. g. u rječniku na str. 75.

¹⁷⁰ To navodi po Dubrov. izdanju Broz na 157² str.

¹⁷¹ To je preuzeo, čini se, od Gundulića najprije komentator Martekinijeva izdanja (II, 157), a zatim i komentator Mat. izdanja od 1844. god. u rječniku na 126 str. — Kromer u svojoj Kronici poljskoj (izd. 1857, str. 71) spominje po Długoszu, da je Leško poginuo u borbi s vojskom Karla Velikoga.

¹⁷² Morawski II, 276 i 277.

¹⁷³ Körbler je u »Četiri priloga«, pošto je utvrdio, da je Gundulić u dubrovačkom arhivu imao obilje vijesti o poljačkom ratu 1621. g. i o ubistvu Osmanovu, izveo zaključak: »Kod tako obilatih i pouzdanih vijesti jedva mogu vjerovati, da bi Gundulić bio igda prinuđen upotrijebiti još kakovo štampano djelo crtajući onaj rat ili smrt Osmanovu: za takovim je djelima morao posezati samo ondje, gdje crta prilike u Poljskoj, koje su bile Dubrovčanima, pa i njemu, slabije poznate.» (Str. 180) A u bilješci uz to mjesto (str. 181), pošto se složio s Jensenom, »da je Gundulić prilike u Poljskoj poznavao slabije od prilika u Turskoj«, dodaje, da je »likove nekih poljskih kraljeva ocrtao jamačno prema slikama, što ih je mogao naći u kojoj knjizi te vrste.»

¹⁷⁴ Vladislavljevu braću spominje Gundulić u IX. pjev. (85—104), i to Kazimira, komu još »lice zlatni mah cjeliva«, ali jaše s bratom u lov »na konju

ognjenomu» »zlatno odjeven«, slava mu je još na pomolu, ali »hrabrost i ljepota« već na glasu. Uz njega i mladi brat Stjepan »kaže istakmit djelim ime«, a jaše također na vatrenom bijelcu. Kraj slavnoga Vladislava »jezde i svitla bratja ina«, dični oružjem i odijelom,

»lijepi i mladi kraljevići
na njegovih (t. j. Vladislavljevih) zracih sjaju,
jakno sivi sokolići
kad se u sunce zagledaju«.

Ovaj, iako pjesnički, opis krije točne historijske detalje. Braća su se zvala: Jan Kazimir (njega kao prvoga po dobi točno po imenu meće pjesnik odmah do privenica Vladislava) rodio se 1609., a naslijedio je Vladislava kao poljski kralj (1649—1668), Aleksandar, Jan Albreht i Karlo Ferdinand. Nema među njima samo Gundulićeva Stjepana, ali i po pjesnikovu nabranjanju bila bi bar četvorica, a toliko ih je živih tada doista i bilo.

¹⁷⁵ Pjesnik je to dobro znao, jer na njega vjerojatno potiče Vladislava (III, 189—193), kad kaže: »U pravednoj suprotivi dobij Zveda odmetnika« (ali to mjesto nije pouzdano, jer mnogi rukopisi imaju mjesto Zveda, t. j. Sveda, »tvoga«; tako je i u Brozovu i Matičinu izdanju, u Martekinijevu je »zveka«, a Matičinu 1919. »Sveka«). U XI. pjev. (773—776) isti je poticaj, samo direktno protiv Gustava, upravo pjesnik samom Šišmanu: »Od Gustava bratučeda, što ti se ote, pod' otima!«

¹⁷⁶ O odnosu Zigmunda III. i Vladislava prema Habsburgovcima, Švedskoj i Rusiji dao je historijske podatke Marković Rad 52, 51—53. — Vidi genealošku tablicu u Brozovu izd.² str. 139.

¹⁷⁷ Značajna je činjenica, da je papa Urban VIII. bio protiv Vladislavljeva braka s austrijskom nadvojvotkinjom. (Šliwiński 158.) Gundulić je, naprotiv, bio oduševljen tim brakom. To znači, da je motiv pjesnikovu oduševljenju bio politički, a ne vjerski (isusovački) utjecaj. Habsburgovci su tada bili glavni protivnici Osmanlija. Što uže povezivanje poljskog dvora s habsburškim moglo je da jače probudi pjesnikove nade u oslobodilačku akciju Vladislavljevu, koju je Gundulić toliko želio i očekivao od hoćimskog pobjednika.

¹⁷⁸ Šliwiński str. 17.

¹⁷⁹ Gundulić kaže, da je ta slava bila »na svrsi kolovoza«, a po odredbama papa Grgura XV. i Urbana VIII. spomen-dan hoćimске pobjede, koja je spasla kršćanstvo, slavio se 10. listopada. Broz² 153. Brandt kaže po Sobieskom: 20. listopada.

¹⁸⁰ Albert Haler: Gundulićev Osman s estetskoga gledišta. Beograd 1929. Str. 18.

¹⁸¹ Vojnović: Dubrovnik i Osmansko carstvo I, 168 i d.

¹⁸² Hajduk je po porijeklu mađarska riječ, ali tako se zvao i u poljskom jeziku i u poljskoj vojsci lako oružan mađarski vojnik, pješak, a zatim se zvala tako i vrsta dvorske posluge.

¹⁸³ Kao dvorski umjetnici u Poljskoj spominju se: Jan Szwankowski (1593), slikar Zigmunda III., Jakob Troschel (1598, 1624), Narošć (na kraju XVI. v.), Stanislaus Puel Borgonius, koji je 1621. g. dobio namudžbu, da naslika više svetih i svjetovnih slika, a za vladanja Vladislava IV. Holandarin Peeter Danckerts de Ry, slikar i arhitekt, Krzysztof Gińewski (1636) i Magnavacca, tal. slikar na Vladislavljevu dvoru. Finkel Bibliogr. hist. polskiej II, 4, str. 1103—5.

¹⁸⁴ Morawski III, 257.

¹⁸⁵ U romanu »Potop«, poljsko izd. Lwów 1935, str. 121.

¹⁸⁶ Morawski III, 353. — Gobleni su u Poljskoj bili vrlo omiljeni i rašireni. U samoj zemlji bilo je nekoliko radionica goblena, tako u Krakovu, Lavovu, Brodima i dr.

¹⁸⁷ Našuprot tomu pjesnik Matija Ban oduševljava se Gundulićevim opisom ovako: »Sjajan način, kojim su vijećnica i sav dvor opisani, kao i

krasnorječna vještina, kojom govori Alija kralju, da bi ga na mir privolio, samo se mogu naći kod viših pjesnika.« Matija Ban nije bio »viši« pjesnik, ali Gundulićevoj poeziji svakako bliži od filologa Pavića, koji je Gundulićeva »Osmana« više secirao nego osjećao. Brandt je bar oprezno rekao (na 61. str.), da prosuđujući Osmana »s estetskoga gledišta« govori o ljepotama toga djela (na 65. str.) onako, kako se njemu izvesna mjesta sviđaju. Kad se tako unaprijed ogradio, ne smije mu se suviše zamjeriti, što je među primjere prebujnog Gundulićeva prikazivanja uvrstio baš citirani Gundulićev opis, koji se tako frapantno slaže sa Sienkiewiczem. Ban je bio intuitivniji i od dobronamjernog učenjaka Jensena, koji je toliko zagrezao u golemu literaturu o Gunduliću, da je katkad izgubio iz očiju samoga pjesnika. Svakako mu je kao strancu kraj svega znanja nedostajalo takvo jezično osjećanje, da bi mogao potpuno osjetiti Gundulićevu harmoniju sadržaja i forme. Gundulić je postigao takvu harmoniju baš zato, što je duboko i svestrano poznao materijal, koji je obrađivao. Ali tu harmoniju nisu, začudo, osjetili ni neki noviji domaći kritičari ni literarni historici.

¹⁸⁸ O. c. 70.

¹⁸⁹ O. c. 73 i d. Rešetar je pobijao to Markovićevo mišljenje. Njemu je »pustinjak Blaž naprosto kopija Tassova pustinjaka Petra«. (Brastvo, Novi Sad 1923, XVII 145.) — Ispor. i L. Zore u Radu 94, 226.

¹⁹⁰ Rodovilski po nekim rukopisima. Tako je u III. izd. Jug. akad. str. 479a, u X. pjev. (stih 178) Radovilski, a u II. pjev. (stih 415) Radovilski.

¹⁹¹ U izdanju Martekinijevu, u Matičinu 1844. i u Brozovu je Pomoranci.

¹⁹² Pauli 3.

¹⁹³ To se gotovo sasvim slaže s onim, što veli Kobierzycki (str. 730): *Par animus amorque boni publici ac Principis (Vladislai) in Alexandro duce Radzivillo enituit, a quo proprio aere scripta adiunctaque Vladislai copiis tria peditum vexilla et una velitum turma; ali ni time nije potvrđeno, da je taj Aleksandar bio pod Hoćimom.*

¹⁹⁴ Od latinskoga Radivilius već nije daleko Radovilski, kako je to ime mogao približiti svomu jeziku sam Gundulić ili koji prepisivač »Osmana«.

¹⁹⁵ Tako je u izdanjima »Osmana« od Martekinijeva do Matičina 1919. g. Samo III. Akad. izd. ima pan-Stjepana, što vjerojatno nije Gundulićevo kao ni deli-Stjepana, iako jedno i drugo imaju neki rukopisi. Jedan, stariji rukopis ima čak Parz.

¹⁹⁶ »Nicht als Führer, sondern als Untergeordneter«. Makowej 91.

¹⁹⁷ I rotmistrz je tada u poljskoj vojsci bio viši oficir, po prilici kao pukovnik. Možda je i Pac već tada imao takav čin.

¹⁹⁸ Tretiak o. c. 173.

¹⁹⁹ Taj dnevnik pod natpisom »Obraz (slika) dworów europejskich na początku XVII. wieku« izašao je u Wrocławu 1854. Makowej 88. O boravku u Ankoni rekao je Pac: »Na noc byliśmy w Ankonie w pałacu szlachcica jednego tamiecznego wczesnym i traktacyą przynależną mieliśmy.«

²⁰⁰ Kobierzycki 868.

²⁰¹ Morawski III, 333 i po njemu Broz² 159.

²⁰² U nekim rukopisima Radogostje.

²⁰³ O tim imenima poljskih krajeva vidi Broz² 159.

²⁰⁴ Mjesto »polocki« nalazi se u rukopisima »pološki« i »poljački«; ovo drugo, iako nema nikakvog smisla, nalazi se u izd. 1826. g., u Matičinu 1884. i u Brozovu².

²⁰⁵ Tretiak 145—147.

²⁰⁶ Sjenjević (izd. 1826), Sieniević (Mat. 1844), Sijenević (u Brozovu²), Sjeniević (Mat. 1919. i III. Akad. izd.). Rukopisi se podudaraju u posljednjoj verziji, jer III. izd. Jug. akademije ne navodi nikakve razlike.

²⁰⁷ Što su prepisivači znali da učine s rukopisima, te da ni Gundulić nije o njima dobro mislio, vidi se iz riječi samoga pjesnika, gdje kaže u posveti svojih »Pjesni pokornih Davida kralja« za prvo izdanje od 1621. god., da su te Pjesni »minutijeh ljeta od mene u jezik naški prenesene... od neznanaca poharane, s neponstva (nepomnje) izopačene, s pripisa priobražene«, te sada

(1620. g.) »eto opeta u vlašitoj napravi, s naravnijem uresom, u prvom svjetliku svijetu se kažu«.

²⁰⁸ Ispor. u pojedinim rukopisima i izdanjima: Rodovilski — Radoviljski — Radovilski; Sjenjević — Sjenjević — Sijenević; Senjanski — Senjavski; Zamoski — Zamoški — Samoški; Kotković — Kodković — Kodkjević — Kodjević — Hotijević — Hotjević, sad Ivan, sad Karlo.

²⁰⁹ Na tome mjestu (XI, 253) ima III. izdanje Jugosl. akad. Zamoški, tako i u II. pjevanju (stih 420), a u IV. pjevanju (stih 466) je Zamoski, što više odgovara poljskom Zamoyski.

²¹⁰ Tako se činilo Brozu² 145 i komentatoru u polj. izd. »Osmana« na 448 str.

²¹¹ Prema tome nije točna bilješka Đ. Kőrblera (Rad 205, 171), u kojoj izvještaj dubrovačkog pouzdanika o navodnom velikom porazu Tatara 1621. g., poslije Osmanova prijelaza preko Dunava na putu prema Hoćimu, dovodi u vezu s pogibijom Tatara, koju su oni pretrpjeli ranije od Tomasza Zamoyskog, a spominje je Gundulić u IV. pjevanju. — Tretiak 128 i 168.

²¹² Tretiak 146 i 147.

²¹³ Tretiak 114.

²¹⁴ I ne treba ga dovoditi u svezu sa Zenovićem, koji je poginuo pod Hoćimom, jer je to Gundulić mogao znati i vjerojatno znao, ako i nije unio u svoj spjev. Ispor. poljsko izd. »Osmana« 448. str. Izdanja se u tom imenu i na tome mjestu (X, 185) jako razilaze: Samoski (1826), Zamojski (1844), Zenovski (Broz² i Mat. 1919).

²¹⁵ III. izd. Jugosl. akad. po nekim rukopisima.

²¹⁶ »Prije bi zbrojil sitne zvijezde neg vojevode po imenu« i pod Hoćimom (XI, 290 i 291). — O Gundulićevim izvorima za prilike u Poljskoj (t. j. djelima Mavra Orbinija i Jakova Lukarevića-Luccarija) Kőrbler Rad 212, 230 i d.

²¹⁷ Odmah u početku borbe pod Hoćimom htio je Chodkiewicz da malo-broju svoju (plemičku) vojsku poveća i pojača vojnicima iz redova slugu i seljačkih momaka, kojih je u poljskoj vojsci uvijek bilo pet puta više nego plemićkih boraca. Plemići ne pristadoše na to; oni nisu htjeli da se u borbi miješaju i izjednače s kmetovima i seljacima. Morawski III, 299.

²¹⁸ Morawski III, 405.

²¹⁹ Mrnavić je oštrije i točnije sudio o državnoj organizaciji tadašnje Poljske (Osmanščica, str. 44). O poljskoj gospodi kaže on ovo:

»Oni (t. j. Poljaci) gospodčine mnoge imijući, svak svojevoljčine svoje sliujući, dokle se sahode i dokle većaju, slagaju, pogode i jednu hitaju, prohode vrmena, posal se ne čini, gdi ni stvar svršena, svak se k poslu lini.«

Takvu oštru osudu nesložnih, sporih i lijenih poljskih velikaša daje na usta Turčina taj naš pisac. Njemu se ne sviđa ni poljsko biranje kralja:

»Ner kojih (t. j. kraljeve) zemaljski zbori obiraju, njih (t. j. velikaški) je štap (žezlo) poljački, oni tuj kraljuju.«

²²⁰ Morawski III, 405. — Povorku, pratinju i ulaz J. Ossolińskoga u Rim opisao je Sliwiński (str. 105) ovako: Poslanikovu povorku otvarala su dva njegova dvoranina u sjajnim poljskim odijelima na snažnim konjima rijetke ljepote. Odmah iza njih išlo je trideset mazga i deset deva, koje su bile po-krivene skelerom, a nosile su poslanikovu prtljagu. Zatim je dolazio, odio lakih konjanika u divnim svijetloružičastim, zlatom vezenim mundirima, s bijelim kitama na kapama. Pred tom konjicom išla su četiri trubača, osobiti vještaci u svom umijeću. Gomile naroda na ulicama pozdraviše već početak povorke žamorom odobravanja, a kako je povorka dolazila sve bliže, žamor je prelazio u oduševljeno klicanje i divljenje. Divne odjeće konjanika, koje

su se blistale sve u zlatu i dragom kamenju, konji nevidene ljepote s opremom, stremenima i potkovama od suhog zlata, a konjski pokrovci posuti dijamantima svjetlucali se na suncu duginim bojama, prekrasne kite, perjanice, dugmeta, kopče, neprocjenjive sablje, lukovi, tulci, jednom riječi raznovrstan i najveć. raskoš zablještio je svijet, koji je promatrao ulaz poljskog poslanika, i izazvao je zanos. Prve dojmove još je pojačao sjaj, s kojim se Ossoliński pokazao u javnoj audijenciji kod pape. Poljska pratnja promijenila je boje odijela, sjala se i blistala zlatom i dragim kamenjem, a sam poslanik pojavio se u dijamantima posutom odijelu.

²²¹ Morawski III, 274 i po njemu Broz² 160. — Szujski III, 213.

²²² Morawski III, 364.

²²³ Morawski III, 337.

BILJEŠKE UZ ZAKLJUČAK

²²⁴ Vodnik, Povijest hrv. knjiž. I, 245.

²²⁵ To je u posveti prvoga izdanja »Pjesni pokornih Davida kralja« od 1621. g., za koje odmah u početku kaže »od mene u jezik naški prinesene«, a pri kraju obećava, da će »Jeruzalem sloboden«, »spijevanje čestitim imenom privrede krune kralja poljačkoga narešeno, svemu našem slovinskomu narodu ukazati«. U Rešetarevu predgovoru (poljskog izdanja »Osmana«, str. 11) to je mjesto krivo shvaćeno i prevedeno na poljski »cijelom našem slavenskom svijetu«. Ako je malo prije nazvao pjesnik svoj jezik »naškim«, a poljskoga kralja »poljačkim«, onda je riječima »naš slovinski narod« mogao da nazove samo svoj (hrvatski, srpski, bugarski) narod. U istom značenju uzima Gundulić riječ »slovinski« još na nekoliko mjesta u »Osmanu«, tako u VIII. pjevanju (579 i 580), gdje kaže: »Okolo tebe (Dubrovniče) s oba kraja slovinska je sva država«, u XX. pjevanju (206—208), gdje kaže, da »ukaza zmaj (t. j. car Mehmet) na Drini slovinskim se vitezovom«, u III. pjevanju (61 i 62), gdje veli, da »skladne i slatke bugarkinje Bugarin (t. j. Orfeo) ih ostavi slovinskomu svom jeziku«, i u VIII. pjevanju (81—84), gdje se za Ljubdraga kaže: »ki se unuka unuk zove Đurda despota i Jerine, od kih ime i sad slove niz slovinske pokrajine«. Istovetnost imena »slovinski« i »hrvatski« potvrđena je davno prije Gundulića, a i Orbinija. Tako se nalazi na pr. u drugom izdanju Bernardinova lekcionara 1543. godine: »Počinje stumačenje slovinskog od pistuo i evangelja...«, a u trećem izdanju 1586. godine čita se na naslovnom listu: »Pistule i evangelja... hrvatskim jezikom stumačena.« I »Lehsandra Sribljana« nije Gundulić morao da tako nazove po Orbiniju (Smičiklas str. 11), jer je već 1563. godine Dinko Ranjina rekao: »Kralj Lehsandro Veliki, od Sribli gospodar«. Ispori. Jensen 320 i d.

²²⁶ U panegiriku »U slavu visine privrede Ferdinanda Drugoga, velikoga kneza od Toskane«, u povodu kneževa vjenčanja (ispjevanom 1637. godine, kako uzima P. Kolendić u Prilozima Pavla Popovića II, 182) kaže Gundulić: »Zaleti se strjelovita na sunčanih kolih Slava po najvećem dijelu svita slovinskih svih država« i obasja »s dubrovačke pokrajine do Ledena mrazna mora sto kraljevstva, gdi se čuje slovinsko ime slovit sada, kijej svijet prostran razdjeljuje, a općeni jezik sklada«... »neka u način drag, naredan, gdi slovinske slave slovu, iz po svita jezik jedan klikne pjevat pjesan ovu«. Ferdinand II. Toskanski, kako kaže Rešetar, »po karakteru blagi, ali slabi i malo važni knez« uživao je naročite simpatije isusovaca, koji su na njegovu dvoru imali veliku riječ, pa su ga pridobili i za ideju oslobođenja balkanskih naroda od Turaka, te ga je čak isusovac Marin Gundulić, Dubrovčanin i rođak našega pjesnika, učio tri godine hrvatski jezik. Sve to navelo je našeg pjesnika, da slaveći toga Ferdinanda najvećim hiperbolama obuhvati slovinskim imenom sav slavenski svijet, da tom svijetu u »sto kraljevstva« dade jedno (»slovinsko«) ime i tom »po svita jezik jedan«, jer »slave tvoje glasi vas slovinski narod haran, obljudio kojega si i besjedu blagodaran«. Hiperbole u tom panegiriku

suviše su vidljive, a riječi i suviše generalizirane, da bi se u tom panegiričkom uvodu morala s Rešetarem vidjeti Gundulićeva slavenofilska tendencija i da bi se taj uvod mogao shvatiti kao dokaz, kako je »u Gundulića bio jako razvijen osjećaj slavenske zajednice«. (Poljsko izd. str. 16 i 28). Neodređeno upotrebljava Gundulić naziv »slovinski« samo jedamput u »Osmanu« (X, 464), gdje kaže, da je poljski kralj Leh Drugi obranio od Karla Velikoga »puke slovinske i ugarske«. Niti je to historijski utvrđeno niti se razabira, koje puke je pjesnik mislio tom riječju »slovinski«; da li poljske ili neke druge slavenske. Ni komentator Martekinijeva izdanja (II, 157) nije »slovinske« na tome mjestu shvatio kao »poljske«, jer kaže: »(Leho) zarati se s Karlom Velikijem Cesarom i obrani Ugre i Slavonce«.

U raspravi »Gundulićev Osman« (Brastvo, Novi Sad 1923, XVII str. 143) rekao je Rešetar, da je tim značajnije, što na jednome (!) mjestu »slovinski« Gunduliću znači isto što »poljski«, a baš je prije te svoje konstatacije o Gundulićevu slavenofilstvu priznao, da pjesnik u cijelom »Osmanu« ima riječ »slovinski« samo 4—5 puta. Ali o značenju te riječi na tim mjestima Rešetar nije ništa rekao. Zato je on mogao da izrekne i ovakvu tvrdnju: »Gundulićevo je dakle polonofilstvo u »Osmanu« u isto doba i slavenofilstvo, pa mu zato nije bilo potrebno da uz Poljake napose ističe i slavenstvo.« Premda je Rešetar i sam istakao, da su mnogi naši stariji dubrovački i dalmatinski pjesnici... »s ponosom i s ljubavlju govorili o »slovinskom« (a Dalmatinci i o »hrvatskom«) narodu i jeziku, »ali da se ni za jednoga od njih ne može kazati, da je time izšao preko granica svoje uže domovine«, tvrdio je, da oni nijesu utjecali na Gundulića, nego da je pjesnik poznavao Orbinijevo djelo pa je vjerojatno iz njega dobio »svoje jako slavensko nacionalno čuvstvo« (str. 142). Međutim treba reći, da su i dalmatinski, a i dubrovački književnici (na pr. M. Vetranić, D. Zlatarić) već u XVI. vijeku nazivali svoj jezik i slovinskim i hrvatskim, da su osjećali i prije Orbinija srodnost jezika i porijekla među Slavenima. Već 1557. godine piše Petar Hektorović: »Tako ti i mi i sve strane našega jezika, koji se meu svimi ostalimi na svitu najveći broji i nahodi, drže i scine bugarske za stvari istine«. (Fancev, Ljetopis Jug. ak. 52, 120). U »Ribanju« kaže Hektorović o Maruliću zbog njegova književnog rada na hrvatskom jeziku: »kim je urešen bil i jezik slovinski«. (Jensen 311). Ime »slovinsko« nalazi se u Marina Držića, A. Bettere, A. Gučetića, M. Vetranića, u M. Marulića, S. Kožićića, S. Budinića. A što je našim piscima i u sjevernim krajevima već u XVI. vijeku značilo ime slovinski (t. j. slovinski), jasno je rekao Antun Dalmatin u predgovoru svoga Novoga testamenta I: »Vsim slovenskega jezika ljudem, najprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takajše Bošnjakom, Bezjakom, Srbijom i Bulgarom«. Na drugome mjestu isti pisac za jezik kaže »slovinski ili hrvatski«. — O Gundulićevu slavenstvu dao je Jensen kritičan prikaz i dokumentiran sud u X. glavi svoga djela pod natpisom »Dubrovački slavizam«. Rešetar kao da nije htio da zna za Jensenove konstatacije.

²²⁷ Rešetar je (Brastvo XVII, 142) već 1923. godine tvrdio: »Iz »Osmana« se... jasno vidi i to, da je Poljska, odnosno njen vladar, za Gundulića predstavnik ne samo hrišćanstva, nego i slavenstva, što se bori protiv muslimanske i turske sile«. U uvodu pak poljskog izdanja Gundulićeva »Osmana« (str. 9) kaže, da je Orbinijevo djelo »Il regno degli Slavi« moralo djelovati i na Gundulića, te je postao prvi pjesnik s izrazitim sveslavenskim težnjama. — »Osman nije dubrovačka, nego je sveslavenska pjesan«, rekao je Marković (Rad 52, 93) još 1880. godine. — Naprotiv je već Brandt (1879) točnije postavljao to pitanje. Premda je on krivo shvaćao riječ i pojam »slovinski« u Gundulića i nekih starijih naših pisaca kao »slavenski« i došao do zaključka, »что Гундулича, въ извѣстномъ смыслѣ, можно назвать панславистомъ,« dobro je uočio, da Gundulić »ждать помощи противъ Турокъ отъ соплеменнаго народа, Поляковъ, но ни разу не говорить, чтобы оны были обязаны оказывать эту помощь, какъ соплеменники угнетаемыхъ славянъ: превознося Поляковъ и, въ особенности, Владислава, они превозносятъ въ нихъ не поборниковъ славянскаго дѣла, а поборниковъ христіанъ вообще«. Brandt 73. Strani pisci, koji su pisali

o Gunduliću i »Osmanu«, često su imali bolje poglede i točnije sudove o našem pjesniku i njegovu djelu, i to od najstarijih (Rzǫzewski, Brandt) do novijih (Jensen, Makowej) i najnovijih. Tako je Poljak dr. Vladislav Bobek, koji je ubijen u Drugom svjetskom ratu, rekao: »Vel'kost' a hrdinske momenty pol'skych dejn vycitil Gundulić v plnej mieri. Nikto zo súčasnych slovanských spisovateľov XVII. storočia nepísal o Polsku s takým nadšením.« (»Kapitoly o Slovanstve«, Bratislava 1937, str. 240.) Od naših pisaca dobro je postavio to pitanje B. Vodnik u članku »O Gundulićevu panslavizmu«. »Obzor« 1906. br. 272.

²²⁸ Appendini kaže, da su s Osmanom otišla dva poslanika Dubrovačke republike (1621) u Poljsku i da su usred turske vojske razapeli svoje šatore. Staviše da ih je tu obišao Sultan i obdario bogatim darovima zajedno sa cijelom njihovom pratnjom. Appendini F. M.: *Notizie istorico-critiche*, Tomo I, parte II, libro II, p. 321. Bit će da je to bilo prije njihova odlaska iz tabora, i to valjda prije, nego se svršila Hoćimska vojna, a to bi se slagalo s Körblerovim podacima, da su dubrovački tributari dočekali Sultanov povratak u Carigradu. I Smičiklas je (na str. 15) naveo, da su dubrovački tributari bili pod Hoćimom, valjda po Appendiniju i Brandtu. I Engel (*Geschichte des Freystadtes Ragusa* str. 233 i 234) kaže, da su dubrovački poslanici pošli za sultanom noseći mu darove čak u Poljsku. — Da je u Osmanovu taboru pod Hoćimom bilo dubrovačkih trgovaca, zabilježio je potkraj XVII. vijeka otac Desideri u svojim autobiografskim bilješkama. Za taj podatak zahvaćujem prof. Petru Kolendiću.

²²⁹ Zanimljivo je poređenje tih stihova i misli našega pjesnika sa riječima J. I. Petricija (*Rerum in Polonia... historia* str. 24), koji Gracijaniju, kad govori svojim Moldavcima, meće u usta ove riječi: »Visuors brevi a Polonio reseratat Serviam, Bulgariam, impulsasque Turcarum vires.« Ta misao učenoga poljskog suvremenika Gundulićeva potpuno se podudara sa željama i nadama našega pjesnika. Gundulić nije bio samo pjesnik, nego i Dubrovčanin, koji je budno pazio na razvitak suvremenih prilika u svijetu. Svakako je on poznavao misli i želje poljske. Teže bi bilo reći, da je znao misli Petricijeve, ali je mogao doći do nekih knjiga toga učenog Poljaka, jer su izašle u Gundulićevo vrijeme.

²³⁰ To je istakao već Adam Rzǫzewski 1868. g. Marković Rad 52. 93.

²³¹ Ova karakteristična crta dubrovačkih pjesnika, koji ni u pjesmi nisu smetali s uma politiku, vidi se pola vijeka kasnije i u epskom djelu Petra Bogašinića, Gundulićeva epigona, »Beča grada obkruženje od cara Mehmeta« 1684. g., koje je u dva decenija izašlo tri puta. U tom se eru opet nešto razabira praktična dubrovačka politika, kako se krije iza oduševljenja i zanosnih strofa u slavu Habzburgovaca, koji su u to doba bili zaštitnici dubrovačke nezavisnosti. Makušev 258—260. — Plod je takvoga gledanja i panegirička pjesma. Ignjata Đorđića »De laudibus Austris adum Epinicium«, zasnovana u 4 knjige. Predmet je pjesmi rat s Turcima, kao u Gunduliću, na koga sjeća na pr. ovo: »Disperde profani templa Machometis, vanaeque gratulae Mecchae. Eripe Othomanis captivum legibus orbem.« Makušev 265 i 266.

²³² Tako je rekao poljski historik XVII. vijeka E. Wassenberg. Morawski III, 364. O Česima nije bolje sudio ni Mrnavić. On ih naziva (doduše na turska usta) »češki haini«, t. j. nevjernici, izdajice, Osmanšćica 53.

²³³ Suvremeni dnevnik Poljaka Zbigniewskoga bio je preveden na talijanski pod naslovom: »Relazione della guerra trà la Serenissima Maestà di Polonia et il potentissimo Imperatore de Turchi, fatta nell' anno 1621. Nella quale s' intendono diverse bataglie, scaramucce et assalti.« Tretjak I. — Makowej tvrdi, da Gundulić nije poznavao taj poljski dnevnik a tako ni Ostrorogov.

²³⁴ Körbler Rad 205, 136 i d. — Dr. M. Vanino u Gundulićevu zborniku 1938. g. str. 101.

²³⁵ Smičiklas (na str. 23, po Makuševu str. 239) nema riječi »hospiti suo« iza riječi »familia«. — Brandt ima u tom natpisu te dvije riječi, ali kaže, da je u nekadašnjoj kući jakinskih Gundulića bio Vladislavljev portret с следующего подписью. Brandt 7. — Tako je i u Jensena (str. 416 i 417). — O toj ploči i Vladislavljevu boravku u Ankoni dao je najiscrpnije podatke Makowej (str. 87—94).

SADRŽAJ

Vladimir Nazor

ČITAJUĆI KRANJČEVIĆA. I. Kranjčevićev genij. II. Pjesnik bogoborac; dio prvi: Pjesnik; dio drugi: Čovjek; dio treći: Prorok. III. Suza u Kranjčevića. IV. Mramorna Venus. V. Oda prolaznosti. VI. Gospodski Kastor. VII. U transi: 1. Spuštenih trepavica; 2. »Lucida intervalla. VIII. Pjesma domovini. IX. U sveljudskom hramu. X. Nešto o Kranjčevićevoj metrici. XI. U svijetlu velikog imena. Pogovor 5—55

Antun Barac

PUTOPISI ADOLFA VEBERA 57—99

Stjepan Musulin

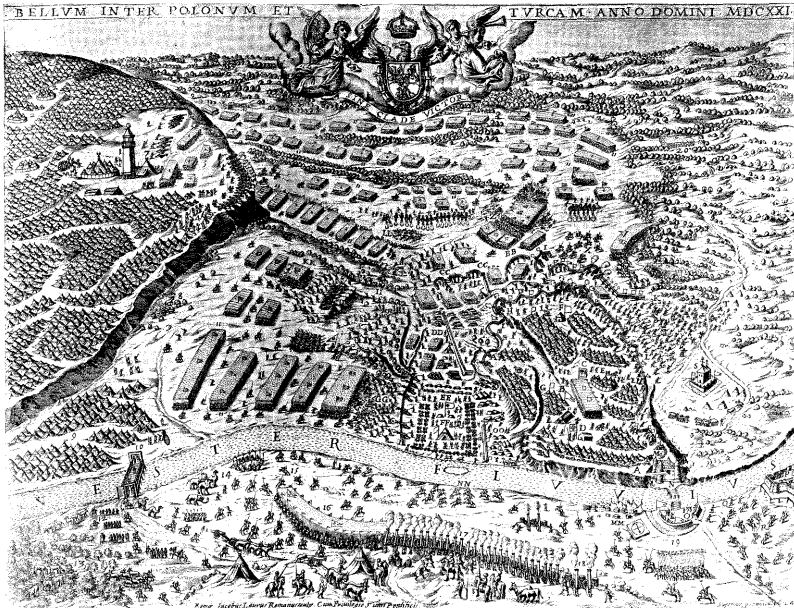
POLJACI U GUNDULIĆEVU »OSMANU«. Uvod. I. Tursko-poljski odnosi u XVI. vijeku i na početku XVII. vijeka — Uzroci hoćimskoga rata. II. Ratne pripreme i hoćimska vojna. III. Poljsko-turski mir 1623. g. Poljski vladari i junaci u »Osmanu«. Zaključak. Bibliografija o hoćimskom ratu do 1638. god. Bilješke. 101—207

Tabla 1.

Samuel Korecki

BELLVM INTER POLONVM ET TVRCAM ANNO DOMINI MDCXXI.

VLADISLAVS SIGISMUNDVS D.G. POLONIÆ ET SVETIÆ PRINCEPS
ELECT. MAGN. DVX MOSCOVIÆ SMOL. SEVER. CÆRD. DVX

Vladislav IV.

